

Universitätsbibliothek Wuppertal

Symbolarvm Libri XVII. Qvibvs P. Virgilii Maronis Bvcolica, Georgica, Aeneis ex probatissimis auctoribus declarantur, comparantur, illustrantur

Vergilius Maro, Publius

Augustae Vindelicorum, MDIC

Liber XIII. Ad octauum Aeneidos

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-322](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-322)

Idem lib. 6. *Aut etiam suspensa manus vis aere in ipso.*

ATTONITIS INHANS ANIMIS) Absolutè accipitur hoc loco *inhans*, ut apud Lucret. lib. 1. *Pascit amore auidos inhans in te dea visus.* Aliàs prædæ, & prædam inhiare dicimus. Plaut. *Credo illum audisse, me habere thesaurum domi, id inhiat.* Seruius, stupore quodam patefacto ore.

UT REGIVS OSTRO) Antè ornatum eius, post, arma dicit.

LYCIAM PHARETRAM) quasi Lyciam, ut legimus Cretenses sagittas.

PASTORAL. PRÆFIXA CVSP. MYRTVM) quia hoc teli genere pugnare pastores, siue agrestes solerent.

SYMBOLARVM IN P. VIRGILIVM MAR- RONEM LIBER XIII.

Ad octauum Aeneidos.

SYNOPSIS.

LAtinus, ut loquitur poeta, rerum habenas reliquerat, imperioq; regio semet ultro abdicarat. Inde dominationem Turnus arripere, vexilla festinatò sustollere, raptim, celeriterq; copias conflare, atq; adeo colonos etiam ab agris abducere. In Apuliam usque Venulus ad Diomedem Arpos legatur, qui virum moneat, Troianos, Aenea duce, Latinorum fines occupasse, conariq; suas, id est, novas quasdam religiones, ac caerimonias inuehere: sedem in Latio collocare. Per summam iniquitatem, externum ipsum ac peregrinum, iura velle, & leges Italics præscribere: non deesse, qui subsidijs eum suis adiuvandum suscipiant: nomen hominis vagari quotidie latius: esse amori, & admirationi multis. Quid molitur denique, quidue incepturus sit, si victoriam ei fortuna transdiderit, melius ipsum Diomedem, qui Troianum probè nouerit, quàm alium quemuis intelligere. Proinde aduersus eum, quem non secius modò, quàm apud illum quondam pro hoste ducere, perditumq; funditus, ac deletum cupere debeat, auxilia suppeditare ne cunctetur: si abierit in alia omnia, suas quoque res turbatum, & afflictum iri, pro comperto habeat. Tantas molitiones, exercitusq; tantos in perniciem suam comparatos cernens Aeneas, iactatus cogitationum fluctibus, consilium explicare vix potest: nec nisi nocte plurima somnum capere, idq; sub dio, & ad ripam Tiberis. Per quietem igitur Tiberinus (cuius habitus, & forma declaratur) eius mœrorem consolando lenit, stabile in Italia domicilium promittit, de prodigio albæ porcæ cum 30. catulis adiungit: ex quo Ascanium 30. annis urbi ab ipso conditæ, regali cum potestate præfuturum pollicetur. Mox de auxilijs ab Euandro petendis docet, operam suam ad subuectionem, aduerso licet amne, spondet: & quis ipse sit, citra ullam verborum ambiguitatem disertim significat. Precatus Nymphas, adeoq; Tiberinum ipsum Aeneas, uti clementes sibi sint, ac propitij, duabus biremibus secundissimo cursu Pallanteum aduehitur. Ante urbem in luco Euandrum cum suis Herculi anniuersarium sacrificium facien-

facientem offendit, à Pallante filio salutatur, paucis causam aduentus sui eloquitur. Ad ipsum deinde senem perductus, pulcherrima oratione vinculum cognationis inter illum, Troianosq; manifestat, & ad commune periculum depellendum (Latini enim Arcadibus quoque ceu peregrinis, & exulibus insensu erant, eosq; bello vexabant) societatem suam, opemq; pollicitus, vicissim illorum fidem implorat, Latinos in magnum odium rapiens, ac de Troianorum virtute modeste predicans. Totum corpus oculis diligenter obiens Euander, ex convenientia lineamentorum Anchisæ filium esse deprehendit, sibiq; eius presentia gratulatur. Quomodo, quando in Anchisæ notitiam inciderit, quibus ab eo donis donatus sit, memorat: in diem sequentem auxilia promittit: ad presentes epulas inuitat. Mensis remotis, rex, sacrorum illorum originem, causamq; describit: quæ fuit à Caco Vulcani filio, latrone funestissimo expedita salus. Quippe quem Hercules bobus octo sibi ab eodem de grege furtim abactis trucidauerit. Cuius beneficii memores accole, aram ei cum ritibus annuis sacraverint. Euandro auctore Troiani populeis capita fertis redimunt, vinum cum precibus libant. Sole iam prono ad occasum sacra instaurantur, siue complentur potius, & laudes Herculis à sacerdotibus concinuntur. Ad oppidum disceditur. Tum inter ambulandum Euander circumspicienti Æneæ, locaq; illa admiranti, qui quondam mortales ibi vixerint, quibus moribus fuerint, sigillatim exponit. A Saturno, qui in eam regionem exul venerit, pariq; potestate cum Jano regnauerit, gentes illas humanitate, & legibus excultas fuisse: ita, ut per illa tempora aureum, quod dicitur, sæculum agitatum sit. Eius sæculi conditio discenda est ab Ouidio. i. Metamorph. sicut etiam decoloris, ac vitiosi, quod aureo successisse poeta noster affirmat. Sefato, & diuinis compulsus responsis eò locorum ex Arcadia commigrasse. Pluribus adhuc locis demonstratis, ad Euandri ædes, nullare conspicuas, atque nobiles: sed plebeias, & abiectas, multumque ornatissimo Latini palatio dissimiles, venit. Ibi ab exemplo Herculis, aut dæmonis, Æneæ suadet. Venus anxia pro filio, blandimentis uxoris, & artificio quodam Vulcanum maritum ad arma ipsi fabricanda inducit: quæ, ubi, quanto cum studio cyclopum opera confecta sint, proditur. Albescere die stratis consurgit Euander, ad colloquium cum Æneæ serendum è cubiculo procedit. Æneæ quoque Euandrum manè salutaturus, ac de rebus suis porro acturus progrediebatur. Occurrunt mutuo, dexteras iungunt, factaq; consalutatione confidunt. Euander ab Æneæ laudibus ducto principio, rationes, cur tantis eum copiis, quantis ipse quidem optaret, eius verò etiam dignitas postularet, adiutare minimè possit, edisserit. Veruntamen, unde maiora auxilia nullo negotio colligere queat, ostendit: ab Agyllinis Hetruscis videlicet, qui haud longo intervallo incolant. Hos Mezentio tyranno suo, ob intolerandam superbiam, & immanitatem exacto, magnis delectibus habitis, in armis esse, ad tyrannum ipsum, unaq; Turnum Rutulorum regem (in cuius ille clientelam, ac patrocinium se contulerat) bello vindicandos videri paratissimos: sed Italum ducem sibi quo minus præficient, ab aruspice vetari, externum imperari. Detulisse illos quidem ad se summam rempub. imperatoremq; depoposcisse: verum se longinquitatem ætatis excusasse, honore uti noluisse: in filium Pallantem reicere nequiuisse, quod Sabina matre procreatus, Italico sanguine non careret. Æneam, neutra re impediri: quippe qui & genus prorsus extraneum, & ad huiusmodi munus ætatem idoneam, validumq; membrorum robur asferret: quocirca ipsum satis harum copiarum ductorem designari. Quadringentos equites, simulq; filium offert: quem quidem sub Æneæ militiæ tyrocinium ponere, & ei factis ingentibus, virtuteq; animi quam simillimum euadere etiam atque etiam, maioremq; in modum optat. Æneam, & Achatem propter suppetias in tam graui, & ancipiti bello tam exiguas, ac pene nullas, in multitudinem coniectos, arma à Venere matre iam pridem promissa, & tum in sublimi repente conspecta, ad exploratam victoriæ spem exsuscitant. Mox de suis deligit Æneæ, qui secum in Etruriam proficiantur: alios secundo flumine ad portandum Troianis, Ascanioq; felicem, & auidissimè expectatum rerum ab se perfectarum nuntium remittit. Euander filium complexus, deosq; prece-

precatus valedicit. Qui locus verbis amantissimis compositus, paternitatem nobis ante oculos proponit. Interea dum Troiani, ac Pallantei non procul ab Agyllinorum castris corpora ipsi cibo curant, & equos pabulo reficiunt, in valle flexuosa quiescenti Aeneas, Venus, se matrem confessa, arma desiderata apportat, eundemq; hortatu suo corroborat. Eorum aspectu, & contrectatione inusitatum animo gaudium imbibit. Explanatur celatura clypei, arte ipsa, mirabiliq; argumentorum varietate eximia, quae tota rebus Romanis constat: gloria enim Romanorum fauet poeta quam maxime, ut norunt omnes. Postrema huius libri pars, quemadmodum & extrema sexti, omnino historica est, & interpretibus benignam illustrium, audituq; non insuauium narrationum materiam subministrat.

EXPLANATIONES.

- T belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu,
Utque acres concussit equos, utq; impulit arma:
EXTEMPLÒ TURBATI ANIMI, simul omne tumultu
5 Coniurat trepido Latium: sæuitq; iuuentus
Effera. ductores primi Messapus, & Vfers,
CONTEMPTORQVE DEVM MEZENTIVS VNDIQ; cogunt
Auxilia, & latos vastant cultoribus agros.
Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem,
10 Qui petat auxilium, & Latio consistere Teucros:
Aduectum Æneam classi, victosq; Penates
Inferre, & fatis Regem se dicere posci,
Edoceat, multasq; viro se adiungere gentes
Dardanio, & latè Latio increbrescere nomen.
15 Quid struat his cœptis, quem, si fortuna sequatur,
Euentum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno Regi, aut Regi apparere Latino.

VT BELLI SIGNVM) Vexillum Imperatores A
habebant penes se in tabernaculo, & qui delectum o-
lim habebant, in arce ponebant: cum praelium etiam
erat cōmittendum, proponebatur, tollebaturq; vexil-
lum, ut in lib. 4. de bello Alexand. Quod ubi conspexit,
celeriter vela subduci, demitti antennas iubet, & mili-
tes armari, & vexillo sublato, quo pugnandi dabat si-
gnum, quod primæ naues sequebantur, idem ut face-
rent, significabat. Cæsar lib. 2. de bell. Cæsari omnia
vno tempore erant agenda, vexillum proponendum,
quod erat insigne, tum ad arma concurrere oportere, si-
gnum tuba dandum. [De bello civili lib. 3. in scriptum. Ne in-
suffu suo concurrerent: se, cum id fieri vellet, vexillo signum datu-
rum. Et de bello Hispan. Hoc nuntio allato, vexillum proposuit.]
Vexillo igitur pugnandi dabatur signum, & in repen-
tino tumultu prelij inopinati, ad arma cōcurrendi. Tol-
lebat & signum, quod vexillum erat, qui rapidè, celeri-
terq; milites contrahebat, quod pertinet hic locus Vir-
gilij. Tollitur signum ad præsidium comparandum, &
ipem ostendendam, confirmandosq; animos. Cic. pro
Marcello. Et his omnib; ad bene de repub. sperandum,
quasi signum aliquod sustulisti. Turneb. lib. 14. cap. 16.
* Philipp. 5. M. Tullius de Antonio Mutinam obsidente. Quis le-
gatus paruerit, Romanq; redierit, num quando perditis ciuib;us
Vexillum, quod concurrant, defuturum putatis?

Tribus modis delectum indici solitum, ostendit
Lipsius Milit. Rom. lib. 1. dial. 3. voce præconis, scripto,

sive edicto, & sublatione signi, seu vexilli ex arce, hoc
est, ex Capitolio: sed hoc non nisi sub ipsum conuen-
tus diem, aut dies. Vide ipsum auctorem.

RAVCO CORNUA CANTV) Cornua, quod ea
quæ nunc sunt ex ære, tum fiebant ex bubulo cornu.
Varro lib. 4. de ling. lat. Propert. Nil tibi sit rauco præ-
toria classica cornu Flare. Respexit forsitan Virgil. ad
Lucretianum hoc lib. 2. raucisonoq; minantur cornua
cantu. De usu autem tubarum, cornuum, buccinarum,
lituorum in re militari, vide Alex. Neapolit. cum Tiraq.
lib. 4. cap. 2.

VTQVE ACRES CONCYSSIT EQVOS) hoc ad equi-
tes pertinet. Æneid. 4. At puer Ascanius medijs in valli-
bus acris Gaudet equo. Ouid.

Acer, & ad palma per se cursus honores,
Si tamen horteris, fortius ibit equus.

Ex his, similibusq; locis, hoc adiunctum acer, maxime
generosis equis tribui videas. Sonitu autem tubarum
audito, equi militares concutiuntur, id est, ipso corpo-
ris motu, & fremitu quandam lætitiā, & desiderium
cum fessoribus in hostem pugnandi præ se ferunt. In
libro Iob, cap. 39. de equo ut animali bellico, ita scri-
ptum legimus. Terram ungula fodit, exultat audacter:
in occursum pergit armatis. Contemnit pauorem, nec cedit
gladio. Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta, &
clypeus.

elypens. Vbi audierit buccinā, dicit, vah. Procul odoratur A tura describitur. 34

bellum, exhortationem ducum, & ululatum exercitus. 35
VTQVE IMPVLIT ARMA) hoc ad pedites. Est autem sacrorum. Nam is, qui belli susceperat curam, sacrarium Martis ingressus, ancilia commouebat, post, hastam simulacri ipsius, dicens, MARS VIGILA. Seruius.

TVRBATI ANIMI) Turbati sumus, cum bellum capeffimus. Itaque in illo versu, *Ægidaq; horiferam turbata Palladis arma, turbata*, non pro turbantis accipiendum, ut vult Seruius: sed ad bellum concitata. Turneb. lib. 26. cap. 29.

OMNE TVMVLTV CONIVRAT LATIVM) Tumultus est bellum in ipsa Italia, aut in Gallia vicina, dictus quasi timor multus, quo tempore vacationes non valebant, cogebantur ad arma etiam emeriti. Eius rei videtur admonere poeta, & hoc bellum Latinorum cum Troianis in ipso Latio, vocare tumultum. Omnis igitur tumultus bellum est: sed non quoduis bellum, tumultus. Coniurare autem, & coniuratio etiam in bonam partem dici possunt, quod Seruius hic monet: sed exempla non adhibet. Cæsar belli Gall. 3. Et celeriter missis legatis per suos principes coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemq; omnes fortunæ exitum laturos. Liuius lib. 2. Trecenti cōiurauimus principes iuuenturis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Cæsar lib. 1. belli Gall. Orgetorix regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus cum omnibus copijs exirent. Liuius lib. 6. belli Punici. Etolorum impetum retardauerat primò cōiurationis fama Acarnaniæ, &c. Sic & voces conspirare, conspiratio in laude positas inuenies. 36

Vnus ex tota legione eligebatur, qui singula iuramenti verba concipiebat, & præiurabat: alij deinde sequebantur, & hoc saltem dicebant, *Idem iuro*. Hoc est quod Festus notauerat. Præiurationes facere dicuntur, qui ante alios conceptis verbis iurant, post quos in eadem verba iurantes, tantummodo dicunt, *Idem in me*. Ita Polybius, sed in Liuiō an non aliter? Nam ille post seditionem Hispaniensem ad Sucronem, citati, inquit, milites nominatim apud Tribunos militum in verba P. Scipionis iurant. De Tribunis, idem est quod in Polybio: sed de militibus nominatim citatos facit, & iurasse. Potest tamen flecti ad hanc sententiam, ut singuli citati, & progressi, iurauerint in ea, quæ vnus aliquis præisset. Si hic aliter, factum nouiter esto, & maiori vinculo, ob priorem fidem in seditione violatam. Lipsius Militiæ lib. 1. dial. 6.

DVCTORES PRIMI MESSAP. ET VFENS) Bona electio personarum ad delectum habendum: vnus, eques bonus, id est, Messapus mittitur: alter, pedes egregius, id est, Vfens. Seruius.

CONTEMPTORQ. DEVM MEZENTIVS) Quis enim iustius, quam sacrilegus contra pios & præpararet bellum, & gereret? Seruius.

LATE VASTANT CVLT. AGROS) Latè vastos, & desertos efficiunt, abductis colonis, quorū quantus fuerit numerus, ostendit particula *latè*. Georg. 1. *Squalent abductis arua colonis*. Huc quadrant illa ex Maniliana. Nam cum hostium copię non longe absunt, etiam si nulla irruptio facta sit, tamen pecora relinquuntur, agricul-

MAGNI DIOMEDIS AD VRBEM) Diomedes postquam reperit, ira Veneris à se apud Troiam vulneratæ, vxorem Ægialiam Argis turpiter viuere, noluit reuerti: sed tenuit partes Apuliæ, & edomita omni Gargani montis multitudine, in eodē tractu ciuitates plurimas condidit, in quibus & Arpos, quæ nunc Argyripa dicitur, ad quā modò Venulus mittitur. Hæc strictim ex Seruio. Vtriusq; rei meminit in eius, Diomedis puta, epitaphio Ausonius, quod represento.

*Conditus hic genitore bono melior Diomedes.
Crimen ob vxoris pulsus dotalibus agris,
Argyripam, clarosq; viris qui condidit Arpos:
Clavio vrbe noua, patria quam sede vetusta.*

Vtrumq; vnus vrbs nomen ponit, ne duas esse putes. Magnum autem cur vocet Maro, patet ex Iliade Homerica: fuit quippe rebus gestis admodum insignis. Vide 1. Æneid. *O Danaum fortissime gentis Tydide*, &c. 37

QVI PETAT AVXILIVM, ET LATIO) Nota, breuiter, & concisè mandatorum, instruendæ, fungendæq; legationis conceptam formulam, cui summaria, & pressa expositio postulatorū Æneæ, Tarchontem de iungendis copijs sollicitantis infra lib. 10. ita respondet, ut nihil vtriq; aut desit, aut redundet. German.

Discrimen est inter socios, & auxilia. Socij semper Italici: auxiliares, externi. Varro, Auxilium ab auctu, cum accesserunt qui adiumento essent alienigenæ. Disertim addit, *alienigenæ*, Festus. Auxiliares dicuntur, in bello socij Romanorum, exterarum nationum. Et socij quidem semper gratis militarunt, id est, sine impendio Romanorum (frumentum excipio) auxiliares aliter, & quanquam sæpe à regibus missi suo sumptu, tamen & pecunia etiam scripti, &c. Lipsius Militiæ Rom. lib. 1. dial. 7.

ADVECTVM CLASSI) Pro classe, metri causa. Horat. lib. 1. Ode 15. *Mala ducis ani domum*, pro aue. Multa huius generis legas apud Lucretium. Catull. de nupt. *Namq; ferunt olim, classi cum mœnia diua*. Et alibi, *Per medium classi barbara nauit Athon*. Sifenna apud Nonium, perpetua classi.

ET FATIS REGEM SE DICERE POSCI) Infra Tiberinus: *Expectate solo Laurenti, arnisq; Latinis*.

MVLTAQVE VIRO SE ADIVNG. GENTES) Ad maiorem terrorem addit *multas gentes*. Nullas enim habuit, præter Arcadas, & Tuscos.

VIRO DARDANIO) Bene, non Æneæ dixit, sed viro Dardanio: ut non sit mirum, si sequebantur hominem sibi cognatione sociatum, ut, *Hinc Dardannus ortus, Huc repetit*. Seruius.

QVEM SI FOR. SEQ. EVENT. PVGNÆ CVR.) Si cum fortuna comitetur, quem suæ finem velit esse victoriæ, ipsum melius nosse, qui iam antiquus est hostis. Vult autem intelligi, Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum, non tantum propter præsens imperium, sed causa hostilitatis antiquæ. Seruius. * In Olynthiacis Demosthenes hoc argumento ad ferendam Olynthijs opem aduersus Philippū regem, Athenienses conatur permouere, quod illis subactis, in Atticam omne bellum incubiturum sit: & quod Olynthiorum salus, sit futura Atheniensium securitas. Est item infra in oratione Æneæ ad Latinum locus similis. Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello Insequitur, &c.

Talia per Latium: quæ Laomedontius heros

Cuncta videns, MAGNO CVRARVM FLVCTVAT ÆSTV:

20 ATQVE ANIMVM NVNC HVC CELEREM, NVNC DIVIDIT ILLVC,

In partesq; rapit varias, perq; omnia versat:

Qq*

Sicut

Sicut aquæ tremulum labris vbi lumen ahenis
Sole percussum, aut radiantis imagine lunæ,
Omnia peruolat latè loca: iamq; sub auras
25 Erigitur, summiq; ferit laquearia tecti.
Nox erat, & terras animalia fessa per omnes
Alituum, pecudumq; genus sopor altus habebat:
Cum pater in ripa, gelidiq; sub ætheris axe
Æneas tristi turbatus pectora bello
30 Procubuit, seramq; dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci fluuio Tiberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Vilus. eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, & crines vmbrosa tegebat arundo.

TALIA PER LATIVM) Deficit oratio: subauditur A salientis aquæ conceptaculū. Plin. in 5. epistolar. In hoc enim, agebantur, tractabantur, aut simile quid.

QVÆ LAOMED. HEROS CUNCTA VIDENS) Laomedontium dixit, astutum, callidum, vigilantem, & respondentem virtutib; Laomedontis. Cuncta videbat, id est, planè considerabat omnia, & habebat comperta, ac manifesta, nihil illum latebat, omnia nō rat, quæ etiam diuersis in locis gererentur ab hostibus. Et reuera hæc prima sollicitudo est in ratione belli, vt vnusquisq; intelligat, quid hostes agant, quid innouetur. Donatus.

MAGNO CVRA. FLVCT. ÆSTV) Lib. 5. magnūq; irarum fluctuat æstu. Et infra, variōq; irarum, &c. Et rursum lib. 8. non longè ab initio. Et lib. 12. vario nequidquam fluctuat æstu. Et ibid. Irarum tantos voluit sub pectore fluctus. Catull. magnis curarū fluctuat vndis. Lucret. lib. 6. Voluere curarum tristes in pectore fluctus. Herodian. de Commodō. κυμαίνουσαν ἐν ἑχών τοσαύτας φερόντων τὴν ψυχῇ. Et Mulaeus, ἰσαλο κυμαίνουσα πολυκλάστοις μερίμναις.

ANIMVM CELEREM NVNC HVC) lib. 10. animo nunc huc, nunc fluctuat illuc. Leguntur autem ijdem duo versus ad verbum lib. 4. Æneid. Reddidisse videtur duob; versibus, q; dictum est vno, ab Euripide Iphigen. Aulid.

Πλάγρια γὰρ φερόντες, τὰ μὲν νῦν, τὰ δὲ παλαιά, τὰ δὲ ἀλλοῖα. Varia sentis, nunc quidē illud, alia dudū, aliud statim. Lib. 4. partes animum versabat in omnes. Terent. And. Dum in dubio est animus, paulo momento huc illuc impellitur. Adiungo Lactantiū. Vbi animus in multa dispersus est, huc atq; illuc diuagatur. Ennius quoq; Iphigenia, Incertē errat animus. &c.

SICVT AQVÆ TREMVLM LABRIS) Aqua patentibus vasis condita, & percussa solis, aut lunæ radijs, si habeat motum, emittit ex se se quoddam lumen vagum atq; discurrens. Et nunc tecta ipsa, nunc parietes omni celeritate percurrit. Quod ipsum idcirco positum est, vt intelligatur, quanta mobilitate Æneæ animus per diuersas cogitationes videatur cucurrisse. Donat. Locū etiam Apollonij ex lib. 3. expressisse his carminib; notat Vrsin. * Annibalem varia secum animo voluentem, cogitantemq; quomodo fraude, & insidijs Fabium ad pugnam eliceret, cum eadem re confert Silius lib. 7.

Nulla vacant incepta dolis, simul omnia versat,
Miscetq; exacuens varia ad conamina mentem.
Sicut aquæ splendor radiatus lampade solis
Disiultat per tecta, vaga sub imagine vibrans
Luminis, & tremula laquearia verberat vmbra.

Labra crateres lapideos significant, quibus aqua saliens ex siphunculis excipitur. Crater est enim, quem vulgò peluim appellant in fontibus manu factis, id est,

fontis crater, circa siphunculi plures miscent iucundissimum murmur. Sunt etiam labra vasa vinitoribus accommodata, quemadmodum lacus, & cupæ, quibus labris apud eos vindemiæ exportantur in vehiculis. Labra etiā lapidea balneis vsum præstant, fossēq; lapideæ in balneis labra vocabantur, cuius significationis exempla sunt apud Vitruuium lib. 5. cap. 10. αὐλαί, & αὐλαὶ à Græcis dicuntur, hoc est, solia balnearia. Bud. in Pand.

LAQVEARIA TECTI) De voce laquear dictum lib. 1. Æneid. ibi, pendent lychni laquearibus aureis.

NOX ERAT, ET TERRAS) Captus elegantia commentu huius Silius Ital. & ipse lib. 4. Iunonem in formā Trasimeni lacu cōuersam fingit, Annibalemq; è somno excitantem, & hortantem vti ad lacum suum pergat, videretur ibidem Flaminium Romanum.

omnia somni

Condiderant, agrisq; dabant obliuia curis,
Cum Iuno in stagni iuuenem conuersa propinqui,
Et madide frontis crines circumdata fronde
Populeæ, stimulat subitis precordia curis,
Ac rumpit ducis haud spernenda voce quietem.
O felix fama, &c. &c.

ANIMALIA FESSA PER OM.) Horat. Ode 5. Epod. Formidosa dum latent syluis fera Dulci sopore languida. Optimos versus Varronis expressit in melius, & imitatio bene cessit. Sic autem Varro:

Desierant latrare canes, vrbesq; silebant:
Omnia noctis erant placida composita quiete.

ALITVVM GENVS) Delectatur hac voce Lucretius. Lib. 5. Postremò genus alituum, variāq; volucres. Ibidē. Alituum porrò genus alis omne videmus Fidere. Seneca nominauit eodem tropo, periphrasi nimirum, genus aligerum. Ennius, genus altiuolantum. Dicit etiam licet pennigerum genus. Enniana sunt etiam hæc, corpora volantum, corpora pennipotentum, genu' pennis condecoratum, pro auibus.

SOPOR ALTVS) βαδὺς ὕπνος.

CVM PATER IN RIPA) Nihil cogitantibus, & nulla cura distentis aderat noctis tempus, quod somnū suaderet, & requiē: sed Æneæ aliud assignat, vt fecerit, quod bono, & sollicito Principi congrueret. Cum, inquit, cuncta animalia sonanus habuisset, ac pleno otio requiescerent, solus Æneas per aliquantam partem noctis peruigil fuit. Sed vbi vicit natura, vigilantemq; & resistentem superauit, non quæ sita sunt tecta, nec procuratus est ad delicias torus, neq; omne corpus traditū somno: sed sub nudo æthere, atq; in fluminis ripa: hoc est, vbi

alioqui tot pariunt catulos, seu parere possunt, quot habent papillas: non autem habent 30. Quærit Plutarch. de causis natural. cap. 21. quare cicures suæ, seu domestici sæpius pariant in anno, sylvarum semel tantum, & eodẽ fere tempore semper, appropinquante æstate videlicet. Vide ibid. rationes. Nomen *caput* pro toto animali sæpe dicitur, siue homo, siue bestia fuerit. *Æneid.* 4. *Me puer Ascanius, capitisq; iniuria chari.* Cic. Philipp. 11. Nam duo hæc capita (Antonius, & Dolabella) nata sunt post homines natos teterrima, & spurcissima. *Æneid.* 5. *Bina bonum vobis Troia generatus Aestes Dat numero capita in naues.* Lepidũ caput Terentio, est lepidus homo. Plant. Mostell. *Triginta minas pro tuo capite dedi.* Inde sunt illa apud poetas, dulce, dilectum, audax, inuisum, ingratum, impium caput. 35

REDEVENTIBVS ANNIS) Horat. sat. 2. lib. 2. *Sine diem*

A festum rediens aduenerit annus. Lucret. lib. 1. *Quin etiã multis solis redeuntibus annis.* Exprimitur vis græci nominis *ἐναυδς*, quod annũ significat. Dicitur annus, quod in seipsum redit, tanquam circulus quidam. Eandem sententiam habes 1. *Æneid.* *Triginta magnos voluendis mensibus orbes Imperio explebit, &c.*

CLARI COGNOM. ALBAM) clari nominis. nam cognomen sæpius pro nomine dicunt poetas. *Æneid.* 1. *At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo, Additur.* Non est sensus, puerũ hunc iam vocari Ascanium Iulum: sed qui nominabatur Ascanius, nunc nominari Iulum. Ibid. *Est locus, Hesperia Græci cognomine dicunt.* Alba igitur nomen est, quæ cur longa diceretur, alibi expositũ. Quid ni verò clara, quæ tot reges habuit, tot oppidis imperitavit, quæ etiã Romulum, & Remum, adeoq; Romam peperit? 36

----- Nunc qua ratione, quod instat,

- 50 Expedias victor, PAVCIS, ADVERTE, DOCEBO.
Arcades his oris (genus à Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti)
Delegere locum, & posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
- 55 Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.
Hos castris adhibe socios, & fœdera iunge.
Ipse ego te ripis, & recto flumine ducam,
Aduersum remis superes subuectus vt amnem.
Surge agere nate Dea: primisq; cadentibus astris
- 60 Iunoni fer rite preces, IRAMQVE, MINASQVE
SVPPPLICIBVS SVPERA VOTIS, mihi victor honorem
Perfolues: ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pingua culta secantem,
Ceruleus Tiberis, cælo gratissimus amnis.
- 65 Hic mihi magna domus celsis caput urbibus exit.
Dixit, deinde lacu fluuius se condidit alto,
Ima petens.

NUNC QVA RATIONE QVOD INSTAT) Iuno Veneri lib. 4. *Æneid.* *nunc qua ratione quod instat Consiere possit, &c.*

EXPEDIAS) Expedire non semper est conducere, prodesse, vtilitatem habere: sæpe etiam rem conficere, effectum dare aliquid, vt hoc ipso loco. Terent. verbo expedire. Cic. 2. Off. quos & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; ventum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse.

ADVERTE) Apud Comicos, *adverte animum.* Dicunt etiam Latini, advertere mentem, aures, oculos.

ARCADES HIS ORIS) De eadem re Pausanias in Arcadicis. Euandrum narrat Nympha Ladonis filia, & Mercurio genitum, consilio, & bellica virtute Arcadas ceteros antecelluisse: hunc à Pallantio in coloniã missum, deducta in locum Tiberi proximũ Arcadium manũ, oppidum condidisse, quod urbis Romæ postea pars fuit: appellatum vero de Arcadici oppidi nomine ab ipso Euandro, & inquilinorum comitatu Pallantium, quod nomen consecuta ætas, litteris duabus submotis, mutauit.

GENVS À PALLANTE PROPECTVM) profectum (ad has oras intellige) genus à Pallante, non, à Pallante profectum.

IN MONTIBVS) in colliculis illis minoribus.

PALLANTIS PROAVI DE NOM.) Confundit nomina, vt plerumq; solet: nam auus fuit: sicut & illud dixit, *luco tum forte parentis Pilumni Turnus sacra valle sequebat.* Et alibi, *Pilumnusq; illi quartus pater.*

BELLVM ASSIDVE. D. CVM. GENT. LAT.) Bene præstandorum auxiliorũ exprimit causam, ne magis Turno, quasi Græco fauere credantur.

ET RECTO FLVMINE DUCAM) Recto fluminis itinere. Et sic dicitur, vt, *Tunc se ad Caieta recto fert litore portum:* hoc est, à littore non recedens. Vel, recto flumine, id est, edomito, frænato, & in tranquillitatem redacto, quod etiam fecit, vt, *Mitis vt in morem stagni, placidaq; paludis,* vt sit, recto, præteriti temporis participium. Hæc, & proximè superiora Seruius.

PRIMISQVE CADENT. ASTRIS) cum primum astra occidunt, sub matutinum tempus. 2. *Æneid.* *sua dentq; cadentia sidera somnos.*

IYNONI

IVNONI FER RITE PRECES) Helenus in A. 22. lib. 1. vel quæ loca fabulosus Lambit Hydaspes. Et alia non minus suavitralatione Odegi. eiusdem lib.

oratione illa monitoria ad Æneam lib. 3.

*Iunonis magna primùm prece numen adora,
Iunoni cane vota libens, dominamq; potentem
Supplicibus supera donis.*

MIHI VICTOR HON. PERSOL. EGO SVM PLEN.) Quum senseris beneficia mea, quum latus de effectibus fueris, tunc mihi representabis, quæ mereor ob hanc causam. Sed oportuit Æneam euidentius nosse, quis ille esset, ut sciret, cui per tanta beneficia factus esset obnoxius: sub qua occasione & deum aduerteret monitorem, & fideret, quod per eius amnem ad optata auxilia posset peruenire. Ego sum, inquit, pleno, quem flumine cernis Stringentem ripas, &c. Non arroganter tetigit laudes suas, sed necessariò: debuit enim Æneas multifario modo, quis ille esset consiliorum bonorum commodissimus demonstrator, euidenter attendere: ut considerato auctore dictorum, fideret vera esse quæ audierat, atque à vatibus senserat. Donatus.

STRINGENT. RIP. ET PINGVIA CVLT. SECANT.) Non parum, neque insuauiter mulcetur auditus, numeriq; ipsi conuincuntur, ubi vltimæ versuum dictiones, itemq; primi, secundi, & tertij, & quarti loci inuicem consonant in vltimis syllabis, ut hoc loco, &

*Venerat, extinctam ferroq; extrema sequuntur.
Vix adeo agnouit pauitantem, & dira tegentem.
Longarum hac meta viarum.
Ad terram misere, aut ignibus agra dedere.
Vincta recusantem, & sera sub nocte rudentem,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.*

Iouian. in Actio. * Lepida metaphora stringentem. Horat. Ode

Non rura, quæ Liris quieta
Mordet aqua taciturnus amnis.

Lucret. lib. 5. & ripas radentia flumina radunt. Tarentini autem, ait Politian. cap. 58. à loco ipso, quæ Tarentum ob id vocatur, aut quod ara ibi Ditis patris in terra occultaretur, aut quod ripam Tiberis fluminis eo loco teneret, ex quo etiam Rumon dictus à Seteribus, & in sacris Serra nominatus, quod ruminaret, hoc est, exederet, & secaret ripas. Vnde Maro, Stringentem ripas, & pingua culta secantem.

CELSIS CAPVT VRBIBVS) Qui putant caput, fluij esse principium, & originem fluij, errant, & male hunc locum explicant. Per caput enim Roma significatur. Hoc autem modo versus exponendus est. Hic, id est, non longè ab exitu meo, & ostio, quo in mare ingredior, magna domus mihi exit, id est, oriri incipit. Celsis caput urbibus, id est, quæ futura est aliarum magnarum urbium caput, & princeps. Quod autem illi exijs, quæ paulò post sequuntur, sententiam suam confirmari dicunt, Quo te cunq; lacus miserantem incommoda nostra, &c. nihil dicunt. Nā planè, & perspicue his verbis fons fluij significatur: quis neget? sed cum supra dicat, Hic mihi magna domus. &c. certum locum indicat Tiberis fluius, ubi domus sua futura sit, & caput urbium. Æneas autem, dum ita loquitur, Quo te cunq; lacus, &c. incertum sibi esse significat, ubi sit origo Tiberis. Præterea, cum Æneas longissimè abesset ab origine, & fonte Tiberis, non possunt illa verba, Hic mihi magna domus, de fonte fluij intelligi, utpote quæ locum propinquum indicant. Lamb. in Oden. 1. lib. 1. Refutat autem supresso nomine Turnebum, cuius vide cap. 40. lib. 24.

----- nox Æneam, somnusq; reliquit.

Surgit, & ætherij spectans orientia solis
Lumina, ritè cauis vndam de flumine palmis

70 Sustulit, AC TALES EFFVDIT AD ÆTHERA VOCES.

Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus vnde est:

Tuq; ô Tibri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Ænean, & tandem arcete periclis.

Quo te cunq; lacus miserantem incommoda nostra

75 Fonte tenet, quocunq; solo pulcherrimus exis,

SEMPER HONORE MEO, SEMPER CELEBRABERE DONIS,

Corniger Hesperidum fluius regnator aquarum:

Adsis ô tandem, & propius tua numina firmes.

Sic memorat: geminasq; legit de classe biremes,

80 Remigioq; aptat: socios simul instruit armis.

Ecce autem subitum, atq; oculis mirabile monstrum:

Candida per syluam cum fœtu concolor albo

Procubuit, viridiq; in littore conspicitur sus.

Quam pius Æneas tibi enim, tibi maxima Iuno

85 Mactat sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.

NOX ÆN. SOM. RELIQ.) Opinor Virgil. re-D quit. Eundem dicit fuisse finem noctis, & somni, quem dormiebat Æneas. Ennius contra, Pandite fulti genas, & corde relinquite somnum.

ÆTHERII SPECTANS OR. SOLIS LVM.) Conuersus ad orientem solem. Sic lib. 12. Illi ad surgentem conuersi

Qq* 3

conuerſi lumina ſolem. Etiam Chriſtianis ſollemne fu-
it, ad orientem conuerſos, deo ſupplicare, cuius rei cer-
ta eſt, & pia ratio, quam alibi indicauimus. 34

CAVIS VNDAM DE FLVM. PALMIS) Qui dijs vo-
ta facturi ſunt, caſti eſſe debent: vnde eſt illud Cic. 2. de
Leg. ad diuos caſtè aduento. Cum igitur multis non mo-
dò cupiditatum illecebris, ſed etiam ſolo ſomno nox
polluat, ad deos accelluri noctem flumine purgabant,
vt ait Perſius Sat. 2. id eſt, nocturnos ſomnos, noctur-
nas ve libidines, & cupiditates. Sic Ariſtoph. in Batra-
chis. *ὅς ἂν θεῶν ὄνειρον ἀπολύσῃ*, vt diuinum ſomnum ab-
luam. Propert. in natali Cynthiae, lib. 3. *Ac primum pu-
ra ſomnum tibi diſcite lymphæ.* Vide Rhodigin. lib. 27.
cap. 6.

Non ſacrificaturi modò, ſed precaturi etiam, ma-
nus abluebant prius. Marius apud Plut. *νιψάμενοι τὰς
χεῖρας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνασχόντες.* Horat. Sat. 3. lib. 2.
*circum compita ſiccus Lautis mane ſenex manibus curre-
bat.* Hæc verba eodem refert vetus interpres, & idcir-
co dixiſſe ait, lautit manibus, quia ſolebant deos preca-
turi manus, & pedes abluer. Et Ouid. 4. Faſt. Claudi-
am precaturam, puram fluminis aquam manibus hau-
ſiſſe narrat. Brifſonius Formular. Rom. lib. 1. * *Quod
narrat poeta, Æneam cauſis manibus vndam hauſiſſe de flumine,
reducit in memoriam factum Diogenis Cynici. Scribit Laertius, cū
vidiſſet aliquando puerum e cauſa manu aquam biſiſſe, cotylam è
pera productam continnò abiciſſe dicentem, puer me ſingulitate
ſuperauit; ſeu tenuitate, & parſimonia dicit.*

NYMPHÆ, LAVRENTES NYMPHÆ) Distinguen-
dum, vt generalitatem ſequatur ſpecialitas: vt Georg.
4. *Mater, Cyrene mater.*

GENVS AMNIBVS VNDE EST) Hypallage, pro,
Nymphæ quæ ab amnibus genus habetis.

TVQ. O TIBRI TVO) Ennius lib. 1. *Teg, pater Tibe-
rine tuo cum flumine ſancto.*

ÆNEAM ARCETE PERICLIS) Hypall. pro, ab Æ-
nea arcete pericula.

QVO TE CVNQVE LACVS) *Quo te cunq;* bis ac-
cipiendum eſt, vt ſit: quo te cunque lacu tenes, & quo-
cunque fonte contineris: ſed horum alterum ad eius
originem pertinet, alterum ad exitum. Siue, inquit, ad
originem tuam venero, ſiue te in alijs locis conſtitutū
exeuntem reperero, vel conditum lacu, celebrabo te
donis ſemper, & ſemper honorabo muneribus. *Sem-
per* duplicatum, plenam præſtitorum memoriam ſig-
nificat. Fons, & lacus non ſunt eadem. Fons eſt, vbi eſt
aquæ initium: lacus, vbi fontis aqua colligitur. Hoc er-
go numini ſponder. Vbicunque te inuenero, ſiue ex
fonte naſcentem, ſiue in ſtagno collectum, ſiue fluen-
tem per liberos exitus, venerabor te pro meritis tuis,
& ſemper offeram vota. Donatus.

CORNIGER FLVIVS) Ex eo dicitur corniger, vel
quod ſe fluij in brachia, vel partes, vel oſtia, quæ cor-
nua vocantur, diuidant, vt *Rhenusq; bicornis*: vel ob mu-
gitum, quod è quæſtionibus Ariſtotelis diſcimus, in
quibus quæritur, *ὅς τί ἐν τοῖς ἔλεσι τοῖς πρὸς τοὺς πο-
ταμούς γίνονται οἱ καλόμενοι βύμμηκοι, ὅς μυθολογῶσι ταύτους
ἱερεῖς εἶναι θεῶ.* Turneb. 24. cap. 40.

Fluuios ipſos cornigeros, vel *ταυροκεράτους*, hoc
eſt, tauricipites, & taurituos, vt luculentam apud Græ-
cos locutionem interpretemur, paſſim effingunt. Sic
& Ouid. Metam. *Et gemina auratus taurino cornua vul-
tu.* Sic tauriformis Aufidus Horatio. Sic Eurotas apud
Lacedæmonios, Cephisus apud Argiuos, Aſopus apud
Sicyonios, & Phliasios, quem tamen Athenienſes hu-

mana facie figurabant, cornibus tantum à fronte pro-
minentibus: ſiue propter mugitum, quem ciere flumi-
na inſtar taurorum videntur, & taurorum inſtar atrocita-
ſunt, vt Feſtus ait: ſiue quod cornua fluminibus, à fle-
xuoſis eorum lapſibus tribuntur. Pierius lib. 3.

PROPIVS TVA NYM. FIRMES) familiaris, vt, &
propius res aſpice noſtras, aut citius. Cic. in Verr. Nec
quidquam ppiuſeſt factū. Et hoc eſt melius, nā & ſtatim
eſt porca conſpecta, & Æneas nō dubitat de fide oracu-
li, ſed expoſcit celeritatem. *Tua numina, tua oracula, &
promiſſa.* Seruius. Adde propter locutionis affinitatem
illud de 2. Æneid. *Da deinde auxiliū pater, atq; hac omni-
na firma.*

B GEMINAS BIREMES) Ad poſtera retulit tempora: nā
Æneæ ætate nondum biremes, vel triremes erant. Tur-
neb. lib. 24. cap. 40.

SOCIOS SIMVL INSTRVIT ARMIS) Socios appel-
lat claffarios iſtos, ſeu epibatas. Quamquam alicubi &
remiges. *nunc nunc inſurgite remis Hectoris ſocij.*

IN LITTORE CONSPICITVR SVS) Pudet referre,
quā pueriliter vel antiquis Grammaticis, vitia pro vir-
tutibus blandiantur, rursusque iſtis virtutes vitij inſtar,
ſummumque artificio, ſummam habere negligentia-
videatur. Nam & Seruius ſuper hoc verſu, cenſura
quadam ſupercilioſa vſum monosyllabi verbi nobis in
fine carminis interdicit, aut præſcribit potius, his ver-
bis. Sciendum tamen eſt, hoc eſſe vitioſum, monosyl-
labo finiri verſum, niſi fortè ipſo monosyllabo anima-
lia minora explicentur, vt, *Parturiunt montes, naſcetur
ridiculus muſ.* Gratioreſ enim ſunt iſti verſus ſecundū
Lucilium. Sed enim lex iſta Seruiana à Virgilio negle-
cta eſt: quippe qui trecentos, & eo plures verſus ſtabi-
limento hoc ſoni monosyllabi firmarit. Nam non mo-
dò cum animal monosyllabum ponendum fuit, id in fi-
ne carminis ſemper collocauit, ſed alias etiā plerumq;
orationis partes. Lege reliqua apud Nicol. Erythræum
in prolegom. Virgil. & inſuper vide reſponſum, ſeu re-
futationem Seruij apud Scalig. Poet. lib. 4. cap. 48.

TIBI MAXIMA IVNO) Tibi enim tibi, vacat enim,
& ex iteratione creſcit augmentum. Terent. *O Myſis,
Myſis.* Seruius.

Maxima Iuno quæ ſit, quæritur. Ego reginam in-
telligi puto, ad diſcrimen aliarum, vt Iunonis infernæ,
quæ Proſerpina eſt, & Iunonum, quas mulieres ſibi
adoptabant, vt Genij in viris appellabantur. Turneb.
lib. 24. cap. 40.

CVM GREGE SISTIT AD ARAM) Conſorta ſus di-
cebatur, quæ cum omni ſœtu adhibebatur ad ſacrifici-
um. Talis igitur iſta cum 30. porculis ſuis maſtata ab Æ-
nea. In hoc verſu eſt *ὄρεον πρὸς τὸν*, primum enim cū
grego ſiſtit ad aram, & ſic maſtat.

SACRA FERENS) ſacrificans. Lib. 3. Æneid. *Iuno-
ni fer ſacra libens.* Aliam vim habet hic ſermo 2. Georg.
E *quarum* (Muſarum) *ſacra fero.* Ibi enim ſe eorum eſſe
ſacerdotem dicit, quod planis verbis Horatius Ode 1.
lib. 3.

*carmina non prius
Audita, Muſarum ſacerdos
Virginibus, puerisq; cnato.*
Sic lib. 6. de Numa Pompilio. *Quis procul ille autem ra-
mis inſignis oliua, ſacra ferens:* quaſi de ſacerdote dictū.
ſacerdotum eſt ſacra portare, & ſacra dare, ſeu facere, q;
ille quodammodo præſtitit, qui tot cæremonias, & re-
ligiones inſtituit. Non longe infra, honorem ferre, pro
ſacra ferre, dixit. 34

Labi-

- Tibris ea fluuium, quàm longa est, nocte tumentem
 Lenijt, & tacita refluens ita substitit vnda,
 Mitis vt in morem stagni, placidæq; paludis
 Sterneret æquor aquis, remo vt luctamen abesset.
 90 ERGO ITER INCEPTVM CELERANT RUMORE SECUNDO.
 Labitur vncta vadis abies: mirantur & vnda,
 Miratur nemus insuetum fulgentia longè
 Scuta virum fluuij, pictasq; innare carinas.
 Olli remigio noctemq; diemq; fatigant,
 95 Et longos superant flexus, varijsq; teguntur
 Arboribus, viridesq; secant placido æquore sylvas.
 SOL MEDIVM CÆLI CONSCENDERAT IGNEVS ORBEM,
 Cùm muros, arcemq; procul, & rara domorum
 Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cælo
 100 Æquauit: tum res inopes Euandrus habebat.
 Ocyus aduertunt proras, vrbiq; propinquant.

TIBRIS EA FLVIVM) Tibris ea nocte, quam longa ea fuit, in flumine leniendo fuit occupatus: hoc est, aquam vorticibus abundantem fluminis sui. Vt tanta eius esset placiditas, vt nec sonitum mitteret, & remotis rumoribus præberet faciem stagni, ac tranquillæ paludis. Donat.

REMO VT LUCTAMEN ABESSET) Lib. 7. & in lento luctantur marmore tonsa.

REFLENS Vnda) Velut in alueum suum recurrens, vt Æneas contra vndas pergens, descendens celeritate propemodum vteretur. Seruius.

STERNERET ÆQVOR AQVIS) Sternendo aquas, faceret æquor, id est, æqualitatem, seu vndam æquabilem, æquor siquidem ab æqualitate, vt volunt Grammatici. Lib. 5. placidi strauerunt aquora venti. Horat. Ode 9. lib. 1.

Permitte diuis cætera: qui simul
 Struere ventos aquore feruido
 Deprallantes, &c.

ITER CELERANT RUMORE SECUNDO) Existimo Maronem dicere, Troianos lenitate fluminis, & monstro albæ scopulæ exhilaratos, lætis, & secundis omnibus, & acclamationibus iter inceptum vrgere. Rumorem enim sic vocat hic, & omina significat: vt apud veterem poetam, Soluere imperat secundo rumore, aduersaq; nani. Donatus interpretatur, prospero aquarum murmure. Gifanius secundo rumore apud antiquum illum poetam, ac proinde etiam hic apud Virgilium valere putat, secundo flumine, quia Græcis ῥῆς est ipse aquæ fluctus, aut fluor.

LABITVR VNCTA VADIS ABIES) Ennius Annal. 8. Labitur vncta trabes remis rostrata per altum. idem. Labitur vncta carina per aquora cana celocis. Noster lib. 4. natat vncta carina.

MIRANTVR ET VNDÆ, MIR. NEM.) Nil hac figura vilitius apud poetas, tribuere videlicet sensum rei vacanti sensibus. ἀποροποιία dicitur.

PICTASQVE INNARE CARINAS) Ab Homero μίλοπαροι Iliad. 2. & Odyss. 1. φοινικοπαροι naues dicuntur.

NOCTEMQVE DIEMQVE FATIGANT) pro, ipsi nocte, & die fatigantur. Ostendit quanto spatio temporis peruenisse viderentur. Nocte vna, inquit, & die remis fuerunt intenti, & transierunt longos fluminis flexus.

SECANT PLACIDO ÆQ. SYL.) secant placidum aquis amnem Tiberim, per syluam, seu nemus labentē.

SOL MEDIVM CÆLI) Odyss. 1. ἡελίος μέσον ἔγγυος ἀμφιέχεται. periphrasis meridiæ.

QVÆ NUNC ROMANA POTENT. CÆLO) Et hoc Æneæ virtutibus applicatur: felicitati enim Romanæ ipse initium dedit, vt ex humili, & parua fieret maior, & perueniret culmen eius ad cælum. Donatus. * Infra non dispar est locus.

Hinc ad Tarpeiam sedem, & Capitolia ducit,
 Aurea nunc, olim syluestribus horrida dumis.

Ceterum de magnificentia adificiorum Romanorum, vnde Maronis locus magnum lumen capiat, lege Plin. lib. 36. cap. 15. ab his verbis, Verum & ad nostra Urbis miracula transire conueniat, nongentorumq; annorum dociles scrutari vires, & sic quoq; terrarum orbem videri ostendere: quod accidisse toties pane, quot referuntur miracula, apparebit. Vniuersitate verò accerata, & in quendam & cumulum coniecta, non alia magnitudo exurgit, quam si mundus alius quidā in vno loco narretur, &c. Lege & Lipsii Admiranda.

TVM RES INOPES EVAND. HABEBAT) Infra etiam, pauperq; senatus. Licet hic querere, an ob paupertatem minuatur, seu perdat nobilitas. De qua questione videto Tiraquell. de Nobilitate cap. 25. Veruntamen ita est prorsus, vt in Prouerbijs dixit Salomon. Prouerb. cap. 14. In multitudine populi, dignitas regis: & in paucitate plebis, ignominia Principis.

- Fortè die sollemnem illo rex Arcas honorem
 Amphitryoniadæ magno, diuisq; ferebat
 Ante urbem in luco: Pallas huic filius vnà,
 105 Vnà omnes iuuenum primi, pauperq; senatus
 Thura dabant: tepidusq; cruor fumabat ad aras.
 Vt celsas videre rates, atq; inter opacum
 Adlabi nemus, & tacitis incumbere remis:

Ter-

- Terrentur visu subito: cunctiq; relictis
 110 Confurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
 Sacra vetat, raptoq; volat telo obuius ipse:
 Et procul è tumulto, Iuuenes, quæ caussa subegit
 Ignotas tentare vias? quò tenditis? inquit.
 Qui genus? vnde domo? pacémne huc fertis, an arma?
 115 Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
 (Paciferæq; manu ramum prætendit oliuæ)
 Troiugenas, ac tela vides inimica Latinis,
 Quos illi bello profugos egere superbo.
 Euandrum petimus: fertè hæc, & dicite, lectos
 120 Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
 Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
 Egredere ô quicumq; es, ait, coramq; parentem
 Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
 ACCEPITQVE MANV, DEXTRAMQVE AMPLEXVS INHÆSIT.
 125 Progressi subeunt luco, fluuiumq; relinquunt.

FORTE DIE SOLLEM. ILLO) Occasio ad narrationem historicæ telam de Hercule, de eius rebus gestis, & origine sollemnium sacrorum, quibus interuenit Æneas. Montfort.

Homeri imitatione, qui Odyss. 7. inducit Telemachum interuenientem Nestoris sacrificio, & epulo: ubi dat Homerus pæne similes partes Pisistrato Nestoris filio, quas hîc Pallas Euandri filius sustinet. German. *Εἰς δὲ ἀγὰς νέστωρ ἦτο, &c.*

AMPHITRYONIADÆ MAGNO) Cur Amphitryoniadæ, & diuis, cum & Hercules è diuis? Consueverunt poetæ aliquando κατ' ἐξοχὴν seorsim nominare, qui tamen reliquorum, quos nominant, ordine, ac numero includuntur: idque tam in reprehensione, quàm in laude. Hoc nunc Herculi facit Maro: quod Ioui Aristophanes in Pluto. Horat. de Mercurio Ode 10. lib. 1. *Te canam magni Iouis, & deorum Nuntium.* Virgil. 1. Æneid. Troas reliquias Danaum, atque immitis Achilli. Homer. 5. Iliad. *Ζεὺς ἐπεὶ ἐν τρώας τε καὶ ἑκτορ ἦντο πύλασσε.* In sacro Evangelio, Dicite discipulis eius, & Petro. 34.

PAUPERQVE SENATVS) Cui nondum erat census senatorius, de quo Alex. ab Alex. lib. 4. cap. 11.

THYRA DABANT) Vfus verbi dare multus est in sacris, nec solum exta dicuntur dari, verum etiam thus, & vinum. Cato de re rust. cap. 134. Postea Cereri exta, & vinum dato. Varro lib. 1. de re rust. cap. 29. Exta dijs cum dabant. Plura testimonia Briffon. Formular. lib. 1. pag. 25.

TACITIS INCVMB. REMIS) pro, ipsos tacitos, *ἀνευ κελύσματος*: nam celestima, nauticus est clamor ad hortandum, vt, *nunc nunc insurgite remis Hectorei socij.* Seruius.

QVOS RVMP. PALLAS SACRA VETAT) Ne interruptione sacrificij piaculum committeretur. Plura hîc Seruius, à quo sumpsit German. cuius verba tibi recitabo. Alludit Maro ad religionem, ritusque Romanorum, quibus piacularare erat, sacra, sacrificia, ludosue dijs institutos, aut cæptos vlla interuentus occasione interrompere. Vnde & locum prouerbio factum constat, *salua res est, saltat senex*: qui quidem pontificalis iuris gnarus, cæteris ad arma, scena deserta, cōcurrenti-

Abus, & ingruenti vrbi Annibali occurrentibus, piaculum continuata saltatione procurauit, & anteuertit: quam superstitionem sapit & illud suprà de Heleno,

Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum Hostilis facies occurrat, & omina turbes.

ET PROCVLE TVMVLO) Prima cautela, quod obuius volans gladium corripuit. Altera, quod in tumulto constitit, vt aliquanto ab his remotus esset, & illis altior, quos habuit in re incerta suspectos. Donatus.

QVÆ CAVSSA SVBEGIT) Succincta, & plena interrogatio, cui per singula respondet Æneas. Homer. Odyss. 2.

Αλλ' ἄγε μοι τόδε εἰπὲς, καὶ ἀπρηέως καὶ ἀλεξον, τίς; πῶθεν εἰς ἀνδρῶν; πῶθι τοι πόλις, ἦδ' ἀ τοκήες, ὅπποῖός δ' ἐπὶ νῆος ἀφίκεο;

QVI GENVS? VNDE DOMO?) Horat. epist. 7. lib. 1. *vnde domo quis, Cuius fortuna?* Sueton. Vitellio, cap. 2. Cæterum P. Vitellius domo Nuceria. Seneca in Consolat. ad Heluiam. Iube omnes istos ad nomen citari, & vnde domo quisque sit, quære. Adde Propert. lib. 2. *Qualis, & vnde domo, qui sint mihi, Tulle, penates.*

PACIFERÆQVE MANV RAMVM) Ne moram faceret in respondendo. Pacificum oleæ hieroglyphicū est, & ab ipso fere mundi noui primordio, inesse oleæ pacificationis vim nobis demonstratum est, per columbam ex arca Noe emissam, quæ rediens vesperti, ad eum virentibus folijs oliuæ ramum retulit. Et cum ferrum, ferrique vsus bello inprimis inferuiat, & symbolicè pro bello ponatur, tanta tamen inest in oleo vis, vt id emolliat, & ad ferendi vsu inepum, ac inutile reddat: siquidem fabri, qui ferrum lentescere ac emolliiri volunt, candefactum id oleo intingere consueverunt. Pierius. lib. 53.

TELA VID. INIMICA LAT.) Bona conciliatio: nam audierat de Arcadibus, *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.*

QVOS ILI PROFVGOS) sicut & vos: & mouet conciliationem etiam ex similitudine fortunæ. Dum dicit *profugos*, ostendit illos duos, & immites. Id ipsum clarius verbis sequentibus, *bello superbo.*

DICITE LECTOS DARD.) Et ad meritum eius pertinet, qui fuerat rogandus, & ad terrorem, si contrarijs

trarijs votis exciperentur. Et extolli debet *Dardania*, A quod potuit, hospitium offert. Donat.
quia loco laudis est positum. Donat.

TANTO NOMINE) Nam ut Dido ait, *quis Troia*
nesciat urbem, &c. & Æneas Achat, *Qua regio in ter-*
ris nostri non plena laboris?

CORAMQVE PARENTEM ALLOQ.) Quod mihi
dicis, coram refer patri meo. Seruauit summum iudi-
cium & patri, & regi, ne ipse temere aliquid promitte-
ret, aut negaret. Interea se filium regis demonstrat, &

DEXTRAMQVE AMPLEXVS INHÆSIT) Hæc enim
fœdera fuerunt, seu nota fœderis apud antiquos. Stat.
lib. 1. Thebaid. *fam pariter coeunt animorum in pignora*
dextra.

SVBENVNT LVCO FLVVIVMQVE REL.) Hypallage
in sensu. Nam primum est, fluuium relinquere, demum
lucum subire.

Tum regem Æneas dictis affatur amicis.

Optime Graiugenum, cui me fortuna precari,

Et vitta comptos voluit prætere ramos:

Non equidem extimui, Danaum quod ductor, & Arcas,

330 Quodq; à stirpe fores geminis coniunctus Atridis:

Sed mea me virtus, & sancta oracula diuū,

Cognatiq; patres, tua terris didita fama

Coniungere tibi, & fatis egere volentem.

Dardanus, Iliacæ primus pater vrbs, & auctor,

135 Electra (vt Graij perhibent) Atlantide cretus,

Aduchitur Teucros: Electram maximus Atlas

Edidit, ætherios humero qui sustinet orbes.

Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia

Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.

140 At Maïam (AVDITIS SI QVICQVAM CREDIMVS) Atlas,

Idem Atlas generat, cæli qui sidera tollit.

Sic genus amborum scindit se sanguine ab vno.

His fretus, non legatos, neque prima per artem

Tentamenta tui pepigi: me, me ipse, meumq;

145 Obieci caput, & supplex ad limina veni.

Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello

Insequitur: nos si pellant, nihil abfore credunt,

Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant:

Et mare, quod suprâ, teneant, quodq; alluit infrâ.

150 ACCIPE, DAQVE FIDEM. sunt nobis fortia bello

Pectora, sunt animi, & rebus spectata iuuentus.

OPTIME GRAIUGENVM) Quantum ad Æ. B *pacem petendam* Genivem, lator, te mihi potissimum datum, à quo
neam pertinet, Græci neque boni, neq; meliores sunt.
Ergo *optime Graiugenum* superlativus est pro positi-
uo: nam optimus malorum non possumus dicere: su-
perlativus enim suo tantum iungitur generi. Sic ergo
dixit, vt Homer. *δικαίολος καὶ αὐρῶν*, iustissimus Centau-
rorum, pro, iustus: quum Centauri fuerint crudeles, &
impj. Seruius. * *Sed Catull. tamen per leporem dixit.* O furum
optime balneariorum. id est, furum furacissime, & tanquam re-
gula. Et alicubi *Martialis*, optimus malorum, quale *Germanicum*
cin Ertzdieb, cin Ertzbdöswicht.

CVI ME FORTVNA PRECARI) Antiquum est,
nam modò, quem precari dicimus. Terent. *Credo, qui*
mibi sic oret. Item, *facite vt vobis decet.* Sallust. locum
editiorem, quam victoribus decebat. Est græcum, &
ἐν δὲ τοῖς ἀνδράσι. * *Quod attinet ad sententiam, non admodum*
differt principium orationis, quam ad Scipionem apud Cartha-
ginem Annibal habet. Sic enim *Lucretius* lib. 10. *secundi belli Punici.*
Si hoc ita fato datum erat, vt qui primum bellum intuli populo Ro-
mano, quicq; toties prope in manibus victoriam habui, n̄ ultro ad

ET VITTA COMPT. VOLVIT PRÆTEND.)
κλάδων ἰκασίως, & *ἰερά τεύχεα* innuit, sæpe Euripidi me-
morata. Sic & Tacit. lib. 17. Cum haud ignari discrimi-
nis sui Viennenses, velamenta, & infulas præferentes,
vbi agmen inceserat, arma, genua, vestigia prehensan-
do, flexere multum animos: erant quippe pacis flagi-
tata ea insignia. German.

Ramus oleæ, lauriue lana circumuolutus, mani-
bus legatorum supplicantium gestari solitus erat. Pro-
bus in Pausan. Id postquam Lacedæmonij rescuerunt,
legatos ad eos cum lana miserunt. Quod hieroglyphi-
cum Seruius ad imbecillitatem significandam institu-
tum putat, nam qui precantur, & supplicant, suam ar-
guunt imbecillitatem, & oues alieno semper auxilio
egent. Pierius lib. 53.

NON EQVIDEM TIMVI DAN. QVOD DVCT.)
Duo videtur Æneas timere debuisse in adeundo Euan-
dro,

dro, quorum tamen timorem, & virtus ipsius, & ora-
cula excluderunt. Primum quod Euander esset rex, ac
proinde copijs, & opibus potens: rex autem Græcus
inter Græcos, quippe Arcadas, & ita inter hostes Tro-
ianorum, omnes enim Græci eorum hostes. Alterum,
quod cognatione iunctus Menelao, & Agamemnoni
summis Principibus Græcorum, quos offendere debe-
re in adiuuando Troiano nō videbatur. Cognationem
hanc, sunt qui sic explicant. Tantalus ex filia Atlantis
genitus, pater fuit Pelopis, Pelops Atrei, Atreus Aga-
memnonis, & Menelai. Maia alia Atlantis filia ex Ioue
genuit Mercurium, ex Mercurio, & Niostrata Euan-
der. Hęc genealogia repugnat Virgilio, qui Mercurium
facit patrem Arcadum, vt Dardanum Troianorum, B
quem peperit Electra Atlantis æque filia, Maia soror.
Lege Seruium, qui plura super hac re, & diuersas opi-
niones notat. §

SED MEA ME VIRTUS) Lucret. lib. 1. *Sed tua
me virtus tamen, & sperata voluptas.* Videtur hic heroi-
ca laude fretus Æneas virtutem ipse suam apud Euan-
dram sine inuidia protestari, quod falsum sibi nihil as-
sumit, parta tot exhaustis bellis, casibusq; gloria: tum
quod confidentia huiusmodi valere dicitur à Plutarcho
in lib. *πείθει δ' ἀνέπικ.* Recurre ad lib. 1. Æneid. ibi nam-
que aduersum, *Sum pius Æneas,* &c. de *πείθει δ' ἀνέπικ*
quædam annotauimus. Accipe & Donati Symbolam.

Quum multa congereret Æneas, primam posuit
virtutem suam, secundum illud Terentij, *mibi spes om-
nis in me sita est.* Multum enim valet, qui non in aliena,
sed in sua virtute fiduciam ponit. Addidit hinc deorum
fauorem, qui interueniens, euentus bonos auxilio for-
tunæ conduplicat.

SANCTA ORACULA) Tiberini, vel Apoll. vel
Sibyllæ, dicentis, *via prima salutis, Quod minime reris,*
Graia pandetur ab vrbe.

COGNATIQUE PATRES) Hoc nomen à græca
voce *συγγενής* natum asserit Paulus Iurecos. lib. singulari
de gradibus. Vlpianus lib. 46. ad edictum, vult ita ap-
pellari, aut quasi ex vno nati, aut secundum Labeonis
sententiam, quasi commune nascendi initium habue-
rint.

TVA TERRIS DIDITA FAMA) Non dubium
est, quin *terris* sit, per terras. Verbo *didere* vsus est & lib.
7. *Diditur hic subito Troiana per agmina murmur.* Vide
ibi dicta ex Lambino. Tacitus Annal. 11. Didita per pro-
vincias fama, parate iter ad Germanicos exercitus. No-
tauit & Turneb. lib. 25. cap. 30.

FATIS EGERE VOLENT) Quod voluntatis
fuerat, egit necessitas fati.

DARDANVS ILIACÆ) Inducit expositionem,
& narrationem talem, qua Euandri se mōstret affinem:
quomodo supra dixit, *Cognatiq; patres.*

VT GRAII PERHIBENT) vt vestris continetur
litteris. Necessariò posuit, vt Euander homo Græcus
suis potius, quam Troianis testibus crederet. Summa
est, Troianos genus ducere à Dardano, Arcadas à Mer-
curio: illum Electræ, hunc Maiæ filiarum Atlantis fuisse
filios, ita esse vnus, eiusdemq; aui materni duarumque
sororum velut nepotes, & posteros hosce duos popu-
los, ac propterea arcta cognatione deuinctos. §

ÆTHERIOS HUMERO QVI) *Atlantis duri,*
calum qui vertice fulcit, lib. 4. Et lib. 6. *ubi califer Atlas*
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum. Et hic

A mox infra, *cali qui sidera tollit.*

VOBIS MERCURIVS PATER) Arnob. lib. 3. Mer-
curius etiam quasi quidā medicurius dictus est: & quod
inter loquentes duos media currat, & reciprocetur o-
ratio, nominis huius concinnata est æqualitas. Ergo si
hęc ita sunt, non est dei Mercurius nomen, sed sermo-
nis reciprocantis, & vocis, atque ita hoc pacto aboleretur
& extinguitur caduceator ille Cyllenius in algido fufus
monte: verborū excogitator: nundinarum, mercium,
commerciorumq; commutator.

CYLLENES GELIDO VERT.) Inde Cyllenius.
Æneid. 4. *tali Cyllenius ore locutus.* Et pro stella Mercu-
rij, ignis Cyllenius I. Georg. *Quos ignis cali Cyllenius er-
ret in orbes.* De nomine Mercurij Cyllenius, hoc modo
Festus. Cyllenius Mercurius dictus, quod omnem rem
sermo sine manibus conficiat, quibus partibus qui ca-
rent *κυλλοί* vocantur: ideoq; quadratum eum fingunt.
Alij volunt sic appellatum, quod in Cyllenia via sit nu-
tritrus. Alij quod in monte Arcadiæ Cyllene. Alij quod
à Cyllene sit nympha educatus. Hęc ille. Sed inde di-
ctum, quod in monte Cyllene natus, verisimillimū est.

CONCEPTVM FVDIT) Fudit, cum de parientibus
dicitur, facilitatem, celeritatemq; partus significat.

NEQVE PRIMA PER ART. TENT. TVI PEP)
Credidit German. alluisse Maronem ad bolidum demis-
siones, aut specilla chirurgica, quibus artifices vulnera
explorant, aut etiam ad instrumenta, quibus putearij,
& aquileges terræ naturam periclitantur, ea figentes,
& depactis præacutis ferreis, ferratisue obeliscis, quali-
tates eius experiuntur. Tueri videtur hanc opinionem
verbum *pangere*, quod est *παραγίρειν* & figere: & senten-
tia ad rem satis accommodata: vt dicat Æneas, nulla se
παραγίρειν vt voluisse, antequam in colloquium ve-
niret cum Euandro, neq; vlla eius tentamenta *παράγους*
pepigisse, id est, nullis eum specillis defigere, hoc est,
explorare voluisse: sed sincere, & rectè cum aggredi.
Quamuis & sint, qui, pangere tentamenta, accipiant
pro componere, & struere, vt pangere versus, & vites.
Donatus ita: nec sententiam tuam aliqua artis callidita-
te eliciui. Seruius, cum nullo pactus sum, vt te per artem
aliquam probarem.

GENS DAVNIA) Daunia Apulia appellatur, à
Dauno Illyricæ gentis claro viro, qui eam, propter do-
mesticam seditionē excedens patria, occupauit. Festus.
Verum hic Rutuli accipiendi, quos Dauniam gentem
à Dauno Turni patre nominat.

NOS SI PELL. NIHIL AB. CREDVNT) Vide-
tur adumbrasse Thucydidium illud in concione Cor-
cyraeorum, lib. 1. *καὶ τὸς κορινθίους δυναμένους παρ' αὐτοῖς,*
καὶ ὁμὴν ἐχθρὸς ὄντας, καὶ παραλαβάνοντας ὑμᾶς νῦν, ἐς τὴν
ὑμῶν ἐκείνην ἀπὸ χειρὸς ἡμῶν. Notauit Vrsin.

ACCIPERE DAQVE FIDEM) Ennius lib. 1. *Accipe,*
daq; fidem, fœdusq; feri bene firmum. Sic Græci *πίστιν δι-
δόναι, καὶ δέχεσθαι.*

REBUS SPECTATA IVENTVS) rebus aduersis,
quæ explorant virtutem, & viros arguunt: quas, qui
sufferre potest, ille demum bello censetur idoneus.
Bellum enim & durum, & durum. Iuuentus atatū om-
nium firmissima est, à iuuando dicta quod tum ad por-
tanda arma, iuuandamq; rempub. sumus idonei. Di-
cuntur autem iuuenes ad annum quintum, aut sextum
supra quadragesimum. §

Dixerat Æneas: ille os, oculosq; loquentis
Iamdudum, & totum lustrabat lumine corpus.

TVNC SIC PAVCA REFERT. Vt te fortissime Teucrūm

155 Accipio, agnoscoq; libens? vt verba parentis,
Et vocem Anchisæ magni, vultumq; recordor?
Nam memini Hesionem visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem
Protinus Arcadiæ gelidos inuisere fines.

160 TVM MIHI PRIMA GENAS VESTIBAT FLORE IUVENTA:

Mirabarq; duces Teucros, mirabar & ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. mihi mens iuuenili ardebat amore

COMPELLARE VIRVM, ET DEXTRÆ CONIVNGERE DEXTRAM.

165 Accessi, & cupidus Phenei sub mœnia duxi.

Ille mihi insignem pharetram, Lyciasq; sagittas
Discedens, chlamydemq; auro dedit intertextam,
Frænaq; bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.

Ergo & quam petitis, iuncta est mihi fœdere dextra:

170 ET LVX CVM PRIMVM TERRIS SE CRASTINA REDDET,

AVXILIO LÆTOS DIMITTAM, OPIBVSQVE IUVABO.

Interea sacra hæc (quando huc venistis amici)

Annua, quæ differre nefas, celebrate fauentes

Nobiscum, & iam nunc sociorum assuescite mensis.

OS OCYLOSQVE LOQ. ET TOTVM CORPVS) pater. A Inuestis quoq; puer, imberbis Palladio. lanuginem autem ipsam, quam florem Virgilius appellat, & Pacuvius,

Nunc primum opacat flore lanugo genas, Lucretius mollem barbam, Lucilius barbulam primam nuncupavit. Vestibat dixit, pro vestiebat: veluti nutribat, polibat, lenibat, pro nutriebat, poliebat, leniebat. Propert. Atq; hinuli pellis totos operibat amantes. Catull. Vellera virgati custodibant calathifsci. Terent. Eunuch. Neg, scibat, neg, per atatem etiam potuerat. Nam poetæ metri gratia plerumq; vocalem, e, abijciunt. Erythræus.

Quod ad genus loquendi, æquè venustum illud in 9. de Euryalo, Ora puer prima signans intonsa iuuenta. Seneca Hippol. Cum primum puras barba signaret genas. Et Claudian. in Consul. Prob. & Olybrij.

Ante genas dulces quam flos iuuenilis inumbret, Oraq; ridenti lanugine vestiat aias.

Lucan. in Panegy. ad Pisonem.

Est, mihi crede, meus animus constantior annis, Quamvis nunc iuvenile decus mihi pingere malas Cœperit, & nondum vicefima venerit ætas.

Quid. de Acide 13. Metam.

Pulcher, & octonis iterum natalibus actis Signarat teneras dubia lanugine malas.

Et Martial. lib. 2. Cum tibi vernarent dubia lanugine male. Genas Ennius palpebras putat, cum dicit, hoc versu, Pandite sulci genas, & corde relinquite somnum. Et alibi, imprimiq; genam gena, de dormiente, vt Seruius iudicat. Alij eas partes putant genas dici, quæ sunt sub oculis. Præter hæc consule lib. 10. ibi, Tu quoque flauentem prima lanugine malas Dum sequeris Clytium. Ripas gramine vestitas dixit Columella. Plin. quæ pilo, inquit, vestiuntur, animal pariunt. Mirè dixit Prudent. lib. 2. in Symmach.

Unde seges latè crinitis fluctuet agris, Densius & grauidis se vestiat equor aristis.

Rt* 2

CUNCTIS

na in eo lineamenta recognoscebat.

TVNC SIC PAVCA REFERT) Pauca dici conueniebat, ne fabulæ longiores sollempnitati solitæ essent impedimento. Pauca ergo, id est, pauciora, quam dici poterunt. Ita quidem Donat. At verò Seruius, pauca refert, non pauca, sed paucis, id est, breuiter. Hoc vult Seruius, multa eum dixisse, sed paucis.

VT VERBA PARENT. ET VOCEM, VULTVMQVE RECORD.) Nihil iucundius amicis, quam amicos in voce, vultu, moribus filiorum contemplari, & recognoscere. Raguel, cum acciperet hospitio Tobiam iunior, nec sciret quis esset, intuens in eum, dicebat Anna vxori suæ, Quam similis est iuuenis iste consobrinus meo? Tobie cap. 7. Et Andromache lib. 3. Astyanactem suum videre sibi visa est, cum Ascanium Æneæ intueretur. Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat.

HESIONES VISENTEM REGNA SORORIS) Nam Hercules euerfa Troia Hesionem Laomedontis filiam, Priami sororem Telamoni Salaminis regi, comiti suo præmiam virtutis ergo dedit. Fecit itaq; iter per Arcadiam, & ab Euandro susceptus est hospitio. Habebat autem Priamus secum Anchisen, quæ tum ibi Euander cognouit, & diligere cœpit, atq; ab eo donis donatus est.

PROTINVS) Vno eodemq; tempore, hoc est, dum pergit, vidit Arcadiam. Non possumus simul intelligere, cum Salamin insula sit, Arcadia in continenti. Seruius. Vno eodemq; siue continuato itinere.

ARCADIÆ GELIDOS FINES) propter plagam cæli frigidam, cui subiecta est.

MIHI PRIMA IUVEN. GENAS VESTIB) Lucret. lib. 5.

Tum demum pueris æno florente iuuentus

Incipit, & molli vestit lanugine malas.

Hinc vestis, pro pube. Lucret. in eod. supra, & impubem molli pubescere veste, Et pariter mollem malis demittere barbam. Vnde vesticeps, pubes, & inuesticeps, impubes.

CUNCTIS ALTIOR IBAT ANCHISES) De Didone A lib. 1. *gradiensq; deas supereminet omnes*. De Turno hoc ipso lib. & toto vertice supra est. Imitatur Maro receptam inter mortales opinionem de heroibus, quos non solum animi dotibus, sed & corporis magnitudine, & prestantia homines superare ceteros, persuasit sibi iam olim boni, simpliciorisq; seculi sanctimonia, ut quæ ex illis insignibus, virtutibusq; imperia, magistratusq; decerneret, Indorum potissimum atque Æthiopum exemplo, qui proceritati corporis, liberalitatieque, & dignitati vultus, regna deferre solerent. Hæc German. adducens ad probandum Aristot. locum è Polit. lib. 7. *ei μὲν τοῖνυν εἰς τὸν αἶαντα, &c.*

IVVENILI ARD. AMORE COMPELL.) Et curiosi sunt adolescentes seu iuvenes, & amicitiarum cupidi. Lib. 2. *Obstupui: miroq; incensum pectus amore Compellare virum.*

PHENEI SVB MOENIA DVXI) Pheneum oppidum Arcadiæ. Nec nos mouere debet, quod Euander de Pallanteo sic dicit, quum sciamus poetas vicinas omnes, pro vna, habere ciuitates: sicut & de Didone facit, quam nonnunquam Tyriam, aliquoties Sidoniam vocat. Seruius. * *Quod hic docet Seruius, diligenter obseruandum est poetarum lectoribus, ne intelligentia aberrant. Monimus id ipsum & nos alicubi, in libris superioribus, & exemplis declarauimus.*

ILLE MIHI INSIGNEM PHARETRAM) Ius hospitij habet inter se remunerationem: sed verecundè tacet

Euander de muneribus suis. Seruius. Locum Homeri geminum huic producit Vrsin. ex Iliad. ζ. de Oeneo, & Bellerophonte.

QVAM PETIT. IVNCTA EST MIHI) Antiqua amicitia iuncta est à me per Anchisæ hospitium. Aliter, quam petitis fidem, & amicitiam (cuius signum & pignus sunt copulatae dexteræ) eam ipsam in Anchisæ vestro iam pridem adepti estis. Ex quo amicus sum factus Anchisæ, vester sum. §

AVXILIO LÆT. DI. OPI. IUVABO) Regibus dignum carmen. Sic etiam Dido lib. 1. *Auxilio tutos dimittam, opibusq; iuvabo.* Quid enim tam regium, quam opes suas ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre? Veteres deum faciebant quidquid cernerent prodesse humano generi: quo respexit Plinius, cum scripsit, deus est mortali, iuuare mortalem. Vide adagium, *Homo homini deus.* §

QVÆ DIFFERRE NEFAS) Alludit ad antiquos Numæ sacrorum ritus, qui tam arcta religione continebantur, ut ne nuntiatio quidem repentino hostium in urbem incursum, rumpi, aut interpellari possent. Vnde & supra, *audax qua rumpere Pallas Sacra vetat.* Vide Plutarch. in Numa, & lib. de superst. German.

CELEBRATE FAVENTES NOB.) nobiscum lætissimis animis obite. Iungamur etiam sacris, qui iuncti sumus animis. Lib. 1. *Et vos o cætum Tyrij celebrate fauentes.*

175 Hæc vbi dicta, dapes iubet, & sublata reponi

Pocula: gramineoq; viros locat ipse sedili:

Præcipuumq; toro, & villosi pelle leonis

Accipit Æneam, folioq; inuitat acerno.

Tum lecti iuvenes certatim, araq; sacerdos

180 Viscera tosta ferunt taurorum, onerantq; canistris

Dona laboratæ Cereris, Bacchumq; ministrant.

Vescitur Æneas, simul & Troiana iuuentus

Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis.

POSTQVAM EXEMPTA FAMES, ET AMOR COMPRESSVS EDENDI,

185 Rex Euandrus ait, Non hæc solemnia nobis,

Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram

Vana superstitio, veterumue ignara Deorum

Imposuit. sæuis, hospes Troiane, periclis

Seruati facimus, meritosq; nouamus honores.

SVBLATA POCVLA REPONI) sublata metus causa, quia improviso venerant Troiani: aut satietate interueniente. Donatus.

GRAMINEO LOCAT IPSE SEDILI) Non vacat, quod dixit *sedili*. Nam propria obseruatio est, Herculis sacris operari solitos, operari sedentes. Et Cornel. Balbus *ἐξ ἡμετέρας* lib. 18. Apud aram maximam obseruatum, ut lectisternium fiat. Macrobi. Saturnal. lib. 3. cap. 6.

Non præcepit fieri, ut longæuus, & rex, sed ipse per se humanitatis iura plenissima compleuit. Ipse met officio boni hospitis functus, collocauit omnes in sedibus pro loco, & tempore accommodatis. Donatus.

PRÆCIPVVMQVE TORO, ET VILLOSI) Ut sedendi merito discerneret Æneas, qui ceteris fuerat

potior, & sublimem ei locum dedit, & cultiorem ornatum. Æneam fecit discumbere super toro instrato leonis exuijs. huiusmodi enim tapetes, & stragulae vestes heroibus decoræ tum iudicabantur. Donatus.

SOLIOQVE INVITAT ACERNO) ligneo tantum, nullo auro, argenteo ornato. Nota tenuitatem, & simplicitatem sæculi.

TVM LECTI IUVENES) Non vacat *lecti*. In sacris enim Herculis liberi, non serui intererant, nec liberti: adeo ut Appius, quia sacra hæc transtulit in libertos, & caruerit oculis, & intra annum omnem familiam perdiderit Potitiorum. Seruius. Catull. de nupt. *Tum lecti iuuenes Arginae robora pubis.*

ONERANTQVE CANIST. DONA LAB. CER.) Lib. 1. *Cereremq; canistris Expediunt.* Hic venustius, quia

quia periphrasin addidit metonymia. Et est hypallage, A non enim laboratam Cererem canistris, sed canistra potius donis laborata Cereris, hoc est, panibus onerabant, seu bene implebant.

PERPETVI TERGO. B. ET LVSTRAL. EXTIS) Cum illum versum Homeri, qui est Iliad. II. & Odyss. 9. *νότοι- σιν δ' αἰνέει, δυνάμεισσι γαστέρεσσι*, interpretum alius aliter transferat, Valla, sumptis bouis cum tergo carnibus, Aiace donat honoris gratia: Iustopolitanus, donisq; Aiace magnis honoravit: nisi deprauatum est scriptum, indiligentia librarij, & suppositum donis, pro dor- sis: Castalio, tergoribus verò Aiace longis. Mea qui- dem sententia quàm proximè Virgilius ad veram sen- tentiam interpretando accessit. Fuisse autem carnes de tergo victimæ immolatae in maximo honore, neque proponi consueuisse eas, nisi principibus, & excellen- tibus viris, testatur Eustathius. *νότοιαι κρέα παρὰ τὴν δόξαν εἰς τοὺς ἐνὶ πύλαις, καὶ ἡρώδοτος βέλαιον ἐν γαστρὶ εἶναι τοῖς βασιλεῦσι σπάρην, καὶ τὸς θυμένων τὰ δέρματα, καὶ τὰ νότα λαμβάνειν, καὶ πρῶτος ἵζειν ἐν τῷ δείπνῳ, καὶ διπλάσια νέμειν ἑτοῖς τὰ πάντα.* Eadem de re Suidas ἐν τῷ ὅμῳ, & Athen. lib. 5. cap. 3. Ex Hartung. Decur. 4. cap. 7.

Quemadmodum Homerus non tam studet ele- gantiae epularum, quàm copiae, ita Maro eius exemplo scripsit, *Perpetui tergo bonis*, quod est, totius bouis, quàm longus erat. In quo tamen *perpetui* pro perpe- tuo dixisse videri potest cuiuspiam, cum praesertim Ho- merus dixerit, *νότοιαι δυνάμεισσι* id est, solidis, longis, porrectis, totis. Turneb. lib. 24. cap. 40. Idem lib. 7. cap. 13. more Græcorum declarato, cuius & Iliad. Homer. est mentio. In sacrificijs primùm hostiæ partem adole- bant, & exta coquebant, eisq; vesciebantur: deinde ex alijs visceribus postea epulabantur, id quod ex Ho- mero facile perspicui potest, ita scribente Iliad. I. *νέοι δὲ παρ' αὐτὸν ἔχον πεμπέεσθαι χερσὶ.* Nam quintuplex illud veru craticulae simile tenebant, exta torrentes, sequi- tur enim, *αὐτὰρ ἐπεὶ κλέα μὴρ' ἐχέον, καὶ σπάρην ἑπάσαντο,* quo quidem significat, exta tum cocta fuisse, & come- sa esse, cum coxæ deorum aris vrebantur. Reliqua pos- tea viscera assabant ad residuam dapem. Homerus. *μὲν- τολον τ' ἀρετ' ἀλλὰ, καὶ ἀμφοτέροισιν ἔπειθεν.* In Her- culis sacro Liuius lib. I. idem declarat à Romanis fieri solitum, cui græca res diuina fiebat, his verbis. Fortè ita euenit, ut Potitij ad tempus praesto essent, ijsq; ex- ta apponerentur, Pinarij extis adedis ad cæteram veni- rent dapem. Hæc tamen Maro de eodem Herculis sa- cro loquens confudit, nō tam, ut reor voluntate, quàm carminis lege, qua coacti interdum poetæ, res, & tem- pora non satis distinguunt. Cum autem extorum Maro mentionem fecit, hoc ipso participes sacrificij intellexit, & significauit. Nam qui à sacris arcebantur, ijs de extis gustare nefas erat, ut homicidis. Aristoph. *ἐν ἐστὶν ὅπως ἔχει τερνέσει, καὶ γὰρ καὶ σπάρην με ἀπέχεσθαι.* Sed cur lustralia appellauit Maro? utrum ne q̄ pinguis? cū peracto lustru Censores opimas, & pingues, eximias- que victimas immolarent. An verò quod de quin- quennali essent boue? Ego has interpretationes exqui- sitiores, quàm veriores crediderim: ac lustralia dicta putauerim, vel quod primus Hercules post Caci cæ- dem ad aram maximam, facto sacro se purgauerit, & lustrauerit: vel potius, quod cū omnia nos sacra lustrēt, & purgent, extorum esu id maximè consequimur, & sa- crificiorum participes sumus, à quibus impij arcentur. Itaque sollemnia omnia exta eam vim habere putaban- tur: quæ autem hic lustralia exta Maro dicit, Liuius sollemnia nominat, ob sollemne sacrificium.

Didicit hanc frugalitatem ab Homero suo Virgil. vt neque varios, & bene conditos cibos, neque ali- as quam bubulas, easq; assas, & in sacrificio sollemp- ni, & Aeneæ hospiti apponeret. Id quippe Homerus sæpe facit. Qua de re quid scriptum sit ab Athenæo, lib. I. cap. 4. quantum ad institutum sufficere videbi- tur, accipiamus, licet. Quia temperantiam conueni- entissimam virtutem, primamq; & quæ maximè iu- uenibus congruat, omniumq; bonorum ministram Homerus viderat, quam statim à principio illis inhæ- rere voluerat, vt otium postea, studiumq; ipsum in honestis operibus absumant, atque bene factores in- uicem, & communes esse consuecant, frugalem om- nibus vitam, at quæ tamen illis sufficiat, comparauit: quippe cum cupiditatem omnem animaduerneret, & acerrimas voluptates, circa epulas, comessationes- que perpetuò versari: qui autem infra frugalitatis ter- minos se ordine continuerint, eos & circa reliquam vi- tæ rationem esse temperantes putauit. Frugalem igitur victum constituit, eundemq; regibus similiter, ac priuatis, iunioribus, ac senioribus, assatas omnibus carnes apponens, easq; bouinas, sæpius in festis die- bus, nuptijs, & alio quouis conuentu. Non thrya, vel condylum, vel ametas, aut placentas mellitas eximias regibus apponit Homerus: sed ea, per quæ bene, & ani- mus, & corpus habeant in posterum. Aiace igitur Agamemno bouinis tergoribus post duellum decora- uit, & Nestori iam seni, atque Phœnici, assatam car- nem præbuit, & Alcinoο præterea, qui vitam delica- tam elegerat, reuocans eos ab inordinatis voluptati- bus. Menelaus etiam, cum filiorum nuptias celebra- ret, Telemacho bouis dorsum apposuit. *Assatas po- suere illi quæ munera carnes.* Procos etiam petulantes, & in omnes voluptates profusos, neque pisces, vel aues, aut mellitas placentas comedentes inducit, adi- mens pro suis viribus omnes coquinaras machinatio- nes, & omnes, ut ait Nicander, superuacaneas, ad lu- xumq; incitantes epulas. Hæc Athenæus. Idem cap. 22. Olerum, piscium, & auium vsum reliquit ob gul- lam, & omne in apparatibus indecorum, quod multo inferiùs iudicauit rebus heroicis, diuinisq; operibus. Quod elixatis vtebantur carnibus, in his sequentibus demonstratur, &c. * Plato lib. 3. de repub. Sibi differit de tem- perantia dicitur, laudat Homerus, qui in ipso exercitu ad heroum conuiuia nunquam pisces adhibuerit, tamen in ipso Hellepontici maris littore tenderent Græci: neq; carnes elixas, neq; vllum ex- quisitius cibigenus, neq; condimenta etiam: sed asses carnes tan- tummodo: quæ quidem militibus, inquit, essent paratæ facillime. Vbiq; enim, et breuiter dicam, expeditius est igne vti, quam sassa quadam circumuectare. Pro auxilio sit istuc Plinianum lib. 11. cap. 53. Homini cibis vtilissimus simplex, acervatio saporum pesti- fera, & condimenta perniciosiora.

ET LVSTRAL. EXTIS) Lustralibus, aut pin- guibus (moris enim fuerat, completo lustru pingues victimas offerre) aut certè de quinquennali boue. Nam & Homerus βῶν πένταετηρον dixit. Seruius.

POSTQVAM EXEMPTA FAM.) Caro illa bubula, si edendi delicias non habuit, tamen famis excludendæ substantiam. Postquam igitur hoc factum est, & eden- di fastidium de edendi satietate successit, exinde cœpit sic loqui Euander. Moraliter positum, *Postquam ex- emptæ famis.* Nullus enim in conuiuio libenter fabu- las conferit, aut audit alienas, nisi venter fuerit plenus. Longam quippe narraturus Euander fabulam, & ipsam non superfluum, sed natam ex eo, quod ipso tempore gerebatur, debuit habere auditores animis liberis, & nulla ex causa suspensis, quod procuratum est auxilio- rum promissis, & inedia exclusa. Donatus.

COMPRESSVS AMOR EDENDI) Sic Homerus, A laudis. Differit multa de iisdem Budæus in Pand.
idq; non semel. αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδιπόσεν ἐξ ἑσπέρῳ.
Lucret. lib. 4. loquens de causis capiendi cibi.

Præterea capitur cibus, ut suffulciat artus,
Et recreet vires interdatus, atq; patentem.

Per membra, ac venas ut amorem obturet edendi.

Est igitur hæc quædam velut definitio, seu periphrasis
famis, amor edendi.

REX EVANDRVS AIT) Seruat decorum poeta,
qui verbosum senem inducit, exemplo Homeri, qui va-
rijs locis per Iliada Nestorem non amulsis hominibus
velut scenam videtur pæne ἀδελος γῆνα producere, &
σπερμολόγῳ. * Venit in mentem illius, quod Cato in libello, de
senectute ait apud Tullium: Est senectus natura loquacior, ne ab
omnibus eam vitijis videat indicasse. Quo pacto seniculi quidam
in constra per incontinentem linguam Athenis maximo detri-
mento fuerint, videndus Plutarchi liber de Garrulitate, plane au-
tens.

HANC TANTI NIMINIS ARAM) Liuius maxi-
mam vocat, seu potius vocatum iri apud posteros E-
uander Herculi prædicit. Vide lib. 1. Infra item maxima
nominatur.

VANA SUPERSTITIO) Manifestissimè, iuxta
ac disertissimè quid superstitio, quid religio sit, quan-
tumque inter se discrepent, ostendit M. Tul. 2. de nat.
deor. in hæc verba. Cultus autem deorum, est opti-
mus, idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissi-
musque pietatis, ut eos semper pura, integra incorrupta,
& mente, & voce veneremur. Non enim philosophi
solum, verum etiã maiores nostri superstitionem à re-
ligione separauerunt. Nam qui totos dies precaban-
tur, & immolabant, ut sui liberi sibi superstitessent,
superstitiosi sunt appellati: quod nomen postea patuit
latius. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum per-
tinerent, diligenter pertractarent, & tanquam relege-
rent, sunt dicti religiosi, ex relegendò, ut elegantes ex
eligendo, item ex deligendo diligentes, ex intelligen-
do intelligentes. His enim in verbis omnibus inest
vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in su-
perstitioso, & religioso, alterum vitij nomen, alterum

Distinctionem Ciceronis confutat Lactant. lib.
4. cap. 28. & vult, religionem esse Christianorum, su-
perstitionem gentilium. lege locum, si otium suppe-
ditat, pertinet enim huc quoque quadantenus. Fertur
libellus Plutarchi præclarus de superstitione. In eo pri-
mis statim verbis duorum contrariorum, atheismi, &
superstitionis originem sic explicat. Quum inscitia, ig-
norantiaque statim ab initio in diuersas partes fluat, par-
tim quidem tanquam in duris quibusdam locis, inge-
nijsque refractarijs diuinitatis abnegatione: partim autè
tanquam in humidis, tenerisque, superstitionem genuit.

Addamus expositionem Seruianam in hunc poe-
tæ locum. Superstitio est timor superfluous, & delirus:
aut ab aniculis dicta superstitio, quæ multis superstitesset
per ætatem delirant, & stultæ sunt: aut secundum Lu-
cretium superstitio est superstantium rerum, id est, cæ-
lestium, & diuinarum, quæ super nos stant, inanis, &
superfluous timor.

VETERVMVE IGNARA DEOR.) Duo dicit: non
ideo Herculem colimus, aut quia omnem religionem
veram putamus, aut quia deos ignoramus antiquos.
Cautum enim fuerat & apud Athenienses, & apud Ro-
manos, ne quis nouas introduceret religiones: nam
ideo & Socrates damnatus est, & Chaldaei, & Iudæi
sunt vrbe depulsi. Seruius.

SERVATI FACIMVS) Verbum facimus ad sollem-
nia, & dapes referendum est, hoc sensu: Ista sollemnia,
& has dapes obimus, dum salutis adeptæ à latrone sæui-
simo anniuersariam memoriam celebramus. Quid si
exponamus facimus, sacrificamus, cum sequatur velut
per ἐπεξήγησιν, meritosque nouamus honores? Nam dua-
bus illis vocibus, sollemnia, & dapes respondent, Vana
superstitio imposuit. Coniecturâ meâ perpédât lector. &c.

MERITOSQUE NOUAMVS HONORES) Detrahit,
re, nã renouamus debuit dicere: dictum quippe supra,
Fortè die sollemnem illo rex Arcas honorem Amphitryo-
niade, &c. Eam particulam alibi addidit otiosè, Fata re-
narrabat diuinum. Seruius.

190 Iam primùm faxis suspensam hanc aspice rupem,
Disiectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, & scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu,
Semihominis Caci: facies quam dira tegebat,
195 Solis in accessam radijs: semperque recenti
Cæde tepebat humus: foribusque affixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.

200 ATTVLIT ET NOBIS ALIQVANDO OPTANTIBVS ÆTAS
AVXILIVM, ADVENTVMQVE DEI. nam maximus vltor,
Tergemini nece Geryonis, spolijsque superbus
Alcides aderat, taurosque hanc victor agebat
Ingentes: vallemque boues, amnemque tenebant.

205 At furijs Caci mens effera, ne quid inausum,
Aut intentatum scelerisue, doliue fuisset:
Quattuor à stabulis præstanti corpore tauros

Auertit, totidem forma superante iuuenas.
Atq; hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisq; viarum
Indicijs raptos, saxo occultabat opaco.

SAXIS SVSPENS. HANC ASPICE RVPEM) *suspensam*, quasi iam, iamque lapsuram. Potuit leue æstimari, quod dixit de cæde: idcirco specum adiungit, & expressit, quorum illic sanguis funderetur, ostendit. Tanta illius monstri feritas fuit, ut semper recenti cæde gauderet, semper humani sanguinis vaporibus aleretur: nec id faciebat occulte, sed ad ostentationem propriorum scelerum, cæcorum capita figebat in foribus. Affixa vero rabo corrupta pendebant, fixum durabat, quod solidum in ossibus fuit. Hoc monstrum, inquit, Vulcanus genuerat: Vulcani incendia in pectus filij migrauerant, exibant de eius faucibus fumus, & flammæ: & quum ipse contra naturam rerum non arderet, urebat tamen, quod statibus attigisset: nec defuit substantia corporis animæ ferali conueniens. Magnus fuit, & ad incutendum terrorem altissimis gressibus ferebatur. Quis possit tolerare magnū corpore, & ratione feritatis tutū, ac vomentē Vulcani patris incendia? Hæc idcirco sunt posita, ne inertie viriū teneret incolæ, qui quaecumq; monstrum, vnum omnes non valuerunt superare: accessus enim ad eum quis esse posset, cuius anhelitus flamma fuerat, & incendium vomitus? Hoc genere Herculi crescebat prædicationis augmentum, quod solus perfecit eius insperatam necem, quam vniuersi illius regionis homines tentare non sunt ausi. Donatus.

SEMIHOMINIS CACI) Quis reuera fuerit Cacus secundum philologos, & historicos, videbis Seruium. Dionys. lib. 1. in hunc modum. Inter eos, qui bello domiti sunt (ab Hercule) fuisse aiunt & Cacus illum Romanis fabulis celebrem. Qui princeps immanium quorundam barbarorum heroi restitit, fretus locis natura munitis, vnde in finitimos excursabat. Et cum animaduertisset Herculem castrametatum in propinqua planitie, cum prædatorio globo derrepente in eum irruit: & dormiente etiamnum exercitu, quidquid prædæ incustoditum nactus est, retro in sua secum abegit. Deinde obsessus, & vi expugnatus à Græcis, dum hostes cum suis propulsare nititur, cecidit.

RECENTI CÆDE TER. HVM.) Recenti sanguine per cædem effuso.

FORIBVS AFFIXA ORA VIRVM) Ad terrorem, vel ad ancupandam gloriam, quasi spolia bellica, quæ foribus affigi mos erat. Diximus ea de re lib. 7. De Belgis Strabo lib. 4. E prælio decedentes, ceruicibus, eorum hostium capita suspendunt, eaque domum delata, ut sint spectaculo, postibus affigunt.

Hanc historiam, seu fabulam de Caco disertissime memorauit lib. 1. Liuius, cuius verba transcribuntur, ut summi poetæ, ac principis historici descriptiones inter se comparare possimus. Herculem in ea loca Geryone interempto boues mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluium, quæ præ se armentum agens nando traiecerat, loco herbido, ut quiete, & pabulo læto reficeret boues, & ipsum fessum via procubuisse: ibi cum eum cibo, vinoque grauatū sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine bouum, cum auertere eam prædam vellet: quia si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quarentem domum ed deductura erant, auersos boues, eximium

quemq; pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primā aurorā somno excitus, cum gregem perulstrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad maximam speluncam, si forte eò vestigia ferrent: quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus, atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occæpit. Inde cum actæ boues quædam ad desiderium (ut sit) relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca bouum vox Herculem conuertit: quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus claua fidem pastorum nequidquam inuocans, morte occubuit. Describit eandem accuratè Dionys. lib. 1. Ouid. 1. Fast. & Propert. lib. 4. eleg. 10. Vide etiam quemadmodum tractetur à Fulgentio, lib. 2.

ATTVLIT ET NOBIS) sicut multis, quibus profuit Hercules monstra purgando. Hoc versu & dimidiato sequenti vtentur *παερμιανκός* appositissime, qui diuturnæ calamitatis tandem aliquando depulsores nacti sunt.

TERGEMINI NECE GERYONIS) Geryo, seu Geryones Chrysaoris Iberiæ regis filius, trigeminus, & ter amplus, & triceps, & tricorpor ideo à poetis dictus est, quia tres fratres erant, viribus corporis præstantes. Horat. Ode 14. lib. 1.

qui ter amplum.

Geryonem, Tiryonq, tristi

Compefcit vnda.

Lucrer. lib. 5. *Quidne tripectora tergimini vis Geryonai?* * De hoc lege Pausan. in Atticis, & Eliacis, & Diodori lib. 4. Item Ioannem Marianum lib. 1. Hispanicarum rerum. Silius lib. 1. de eodem.

Tres animas namq; id monstrum, tres corpore dextræ Armatas, tetraq; caput ceruice gerebat. Haud alium vidit tellus, cui ponere finem Non posset mors vna viro, duræq; sorores Tertia bis rupto torquerent flamina filo.

Legendum ne sit Geryonæ, an Geryonis, lege dissertationem Germani.

SPOLIISQVE SVPERBVS) Atqui boues abduxerat. Spolium est, quidquid hostibus tollitur, ut, *Addit equos, & tela, quibus spoliauerat hostem.* Item, *Postquā illum vincta victor spoliavit Achilles.* Seruius.

AVT INTENTATVM) A Demosthene *ἀπειργαστον* cum in orat. pro Ctesiphonte de iniuria & importunitate aduersariorum querens, inquit. καὶ ὅτ' ἀποινα σωσικλέες, ὅτε συνοφάντια φιλοκράτες, ὅτε δῖονδον, καὶ μενέλαον μανία: ὅτ' ἄλλο ὅδ' ἂν ἀπειργαστον ἦν τέτοις κατ' ἐμῶν. Qui autem in aliquo facto ita se gerunt, ut quamuis priores doli, ac fallaciæ ipsis non successerint, tamen semper noui aliquid experiantur, manifestè impudentes sunt, & vecordes, ut improbiſſimus ille mortalis, vel monstrum potius Cacus. Eodem argumento, ac verbo quoque vsa, lib. 10. Venus, cum Iunonem insimularet: nec vlli rei parcere significaret, ut perderet Troianos: inquit enim, cum iusta ira commota, quasi obijceret id, quod defendi non posset, & omnes numeros in se sauiſſimi facti contineret. *Nunc etiam manes* (hæc intentata manebat Sors rerum.) & quæ sequuntur. Sed Horat. quoque hoc verbo vsus est, cum tamen laudare eos, qui hoc commiserant, & honore dignos esse, non ignominia vlli affines arbitraretur: inquit enim de Latinis hominibus, qui tenerentur studio poetices.

Ni

*Nil intentatum nostri liquere poeta,
Nec minimum mernere decus, vestigia grana
Ausu deferere, &c.*

Quomodo etiam superius verbum cepit Herodot. in 7. lib. Historiar. in longè maiori re exponenda: cum, inquam, fecisset Mardonium Xerxi regi Persarum suadere, ut bellum Græciæ inferret: affirmavit enim ille in extremo orationis suæ, oportere viros omnia experiri in vita, quia nihil boni sponte ad eos peruenire solet, sed contra quæ obtinemus à periculo illorum impetrandum facto, exoriuntur. Inquit igitur, *ἔσται δὲ ὅν μιν δὲ ἀνθρώπων*. Victor lib. 31. cap. 24.

CAYDA IN SPELVNCAM TRACTOS) Propert. lib. 4. eleg. 10. de hoc Caci furto.

A *Hinc, ne certa forent manifesta signa rapina
Aversos cauda traxit in antra bones.*
Martial. lib. 5.

*Sylvarumq; tremor, tacita qui fraude solebat
Ducere nec rectas Cacus in antra bones.*

VERSISQVE VIARVM INDICIIS) contra naturam inijcientibus errorem. Ipsa decipiebant indicia, quæ indicare consueverunt: nā indicia ab indicando, ait Seruius. Sic & Cicero, exemplo, inquit, furū, qui, ne deprehendantur, signa commutare solent.

B SAXO OCCVLT. OPACO) suprà, speluncam vocavit, & mox rursus ita vocat. item antrum, & cauum saxum.

Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, cum iam stabulis saturata moueret
Amphitryoniades armenta, abiturūq; pararet,
215 Discessu mugire boues, atq; omne querelis
Impleri nemus, & colles clamore relinqui.
Reddidit vna bouum vocem, vastoq; sub antro
Mugijt, & Caci spem custodita fefellit.
Hic verò Alcida furij exarserat atro
220 Felle dolor: rapit arma manu, nodisq; grauatum
Robur, & ærij cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacus videre timentem,
Turbatumq; oculis. FUGIT ILICET OCYOR EVRO,
Speluncamq; petit. PEDIBVS TIMOR ADDIDIT ALAS.
225 Ut sese inclusit, ruptisq; immane catenis
Deiecit saxum, ferro quod, & arte paterna
Pendebat, fultosq; emunijt obijce postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemq;
Accessum lustrans, huc ora ferebat, & illuc,
230 Dentibus infrendens. ter totum feruidus ira
Lustrat Auentini montem, ter saxea tentat
Limina nequicquam: ter fessus valle refedit.

NULLA AD SPEL. SIGNA FEREBANT) Lucil. C. apud Non. in *Spectare*.

*Quid sibi vult, quare sit, ut intus versus, & ad te
Spectent, atq; ferant vestigia se omnia prorsus?*

DISCESSU MUGIRE BOVES) M. Varro in Sat. A. borigines. Mugit bos, ouis balat, equi hinnunt, gallina pipat.

IMPLERI NEMVS, ET COLL. CLAM. RELIN.) Infinitius modus pro definito tempore creberrimus est apud Sallustium, aliosq; historicos. Hic impleri, & relinqui eodem tempore censi debent, quo, moueret, & pararet, [& sit sensus, cum impleretur nemus, & colles cum clamore relinquerentur.] Quanquā scio vulgus Grammaticorum hunc locum aliter accipere: vbi sanè planè Grammatici sunt, hoc est ἀργυρολόγοι. At Virgilius dixit cum impleri, tum relinqui eodem modo, quo Catullus properare, hoc versu. *Quum Medi properare nouum mare.* Sed correctores offensi antiqua lectione, eam mutauerunt. Properare mare, ut Horatius, properare apio coronas. Virgil. *Et quamuis igni assiduo properata maderent.* Scalig. F. in Catull.

ALCID. FVRIIS EXARSERAT ATRO FELLE DOL.) Cum hoc cognouisset Hercules, iniuriam magis, quàm detrimenta cōsiderans, exarsit præ iracundia. Deniq; non tulit, sed rapuit: nec passibus, sed veloci cursu æcreum tetendit ad montem. Virtus Herculis vtroque signatur. Nam grauatum nodis robur, quo utebatur pro armis, & tanti montis ardua cursu transmittere, plena virtutis, & constantiæ demonstratio. Donatus.

NODISQVE GRAVATVM ROBYR) Grauatum pro, graue ponit: nam graue est per naturam ponderosum: grauatum, quod oneratur extrinsecus. Seruius.

NOSTRI CACVM VIDERE TIMENTEM) Subtiliter Virgilius, apteque in colloquio regis Euandri cum Ænea, expositioneque fabulæ Herculis, cum feritatem Caci, atque audaciam demonstrare vellet, dei que illius impetum in maximum furem, cognita illius iniuria, id tum contigisse dixit, quod nunquam antea visum fuerat, ut immanis scilicet illa bellua timeret, ac timoris sui certa signa vultu etiam ostenderet. Eodem autè pacto Plato lib. 1. Politicor. declarauit, quam acer esset in di-

in disputando Thrasymachus ille Chalcedonius, nec solitus vnquam concedere quidquam aduersario, simulq; Socratis acumen, elegantiamque, qui illum refellerat, fateriq; coegerat, rem illo modo habere, quo antè negarat: ait enim, Tum primum se vidisse, quod nunquã antea ipsi vsu venerat, Thrasymachum exalbescentem: victus enim ille in eo certamine, colore etiam corporis, quantum dedecus admisisset, indicauit, &c. Victor. lib. 3. cap. 5.

TVRBATVMQVE OCVLIS) Oculi sunt indices, & nuntij quidam mentis. Per eos sese affectus produnt.

FVGIT OCYOR EVRO) Ad celeritatem *ὕπερ-εὐροῦ* significandam profertur adagium simile à Chiliafte, *Ocyor accipit*.

PEDIBVS TIMOR ADDIDIT ALAS) Haud ita dispar quiddam est lib. 1. furor arma ministrat.

OMNEMQVE ACCESSVM LVSTRANS) Colitur & Caca, inquit Firmian. lib. 1. cap. 20. quæ Herculi fecit indicium de furto bouum: diuinitatem consecuta, quia prodidit fratrem.

DENTIBVS INFREND.) Sic lib. 3. de Polyphemo dentibus infrendens gemitu. Plaut. Capt. *Nimis hercle ego illum male formidabam, ita sfrendebat dentibus.*

HVC ORA FEREBAT, ET ILLVC) Vno verbo, circumspexitabat.

LVSTRAT AVENTINI MONTEM) Ouid. lib. 14. Metamor. de successione Regum Albanorum.

Fratre suo sceptrum moderator Acrota forti Tradit Auentino: qui, quo regnarat, eodem Monte iacet positus, tribuitq; vocabula monti.

Auentini motem, vt fontem Timaui, Buthroti urbem. *Lustrare* est hic perambulare, circumire. Eclog. 10. *Interea mistis lustrabo Manala lymphis.* Sueton. Vitellio, cap. 9. Præmissis agmini lætum euenit auspicium: siquidem à parte dextra repente aquila aduolauit, lustratisq; signis, ingressos viam sensim antecessit.

TER FESSVS VALLI RESEDIT) Differt fatigatus à fesso: quod fatigatus est, cum quis per alium laborare compellitur: fessus, cum quis labore deficit. Verrius. Caterum quod toties iterat vocem ter, nihil vult aliud, quam sæpe, seu aliquoties, vt sit numerus certus pro incerto. 2. Æneid.

Ter conatus ibi collo dare brachia circum, Ter frustra compressa manus effugit imago. Ouid. epist. Phædræ.

Ter tecum conata loqui: ter inutilis hæsit Lingua: ter in primo destitit ore sonus.

- Stabat acuta silex, præcisus vndiq; faxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
235 Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona iugo læuum incumbibat ad amnem,
Dexter in aduersum nitens concussit, & imis
Auulsam soluit radicibus, inde, repente
Impulit. impulsu quo maximus insonat æther,
240 Dissultant ripæ, refluitq; exterritus amnis.
At specus, & Caci detecta apparuit ingens
Regia, & vmbrosæ penitus patuere cauernæ
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas referet sedes, & regna recludat
245 Pallida, Dijs inuisa, superq; immane barathrum
Cernatur, trepidentq; immisso lumine manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumq; cauo saxo, atq; insueta rudentem
Desuper Alcides telis premit: omniaq; arma
250 Aduocat, & ramis, vastisq; molaribus instat.
Ille autem (neq; enim fuga iam super vlla pericli est)
Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)
Euomit: inuoluitq; domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis: glomeratq; sub antro
255 Fumiferam noctem, committis igne tenebris.

STABAT ACUTA SILEX) Varronem, Lucretium, C sunt bubones: sed quæ humanis cadaveribus vescebantur: dixit enim, *foribusq; affixa superbis Ora virum, tristis pendebant pallida tabo*: * *Seruius quidē ad hunc modum. Quæ sententiam sic intellige, aues illas consueisse humanis vesci caribus, id intelligendum ex eo, quod supra dictum est, foribusq; affixa superbis, &c. & idcirco diras Vocari.*

QVO MAX. INSON. ÆTHER.) His, & sequentibus verbis obserua maximā hyperbolē, & prosopopœiam, dum amni sensus tribuitur.

AT SPECVS ET CACI) Ennius 16. Annal. *Tum, S!* *canā*

DIRARVM VOLVCRYM) Non mali ominis, vt

cava sub montem latè specus intus patebat.

APPARUIT INGENS REGIA) Regia, sicut Cacus putabat: sic est & illud dictum, *illa se iactet in aulae Aolus.* Et Eclog. 1. *Post aliquot mea regna videns mirabor aristas,* cum de paupere tugurio loquatur.

PENITVS PATVERE CAVERNÆ) admissum lumen est usque ad secreta speluncæ. Cauernas autem per ταινιωσιν dicit. Quod specum, regiam, cauernas vocat, singula habent rationem suam, quam apud Donatum quare.

NON SECVS AC SI QVA) Vide Vrsin. & German. Homerica comparatio est, Iliad. v.

INFERNAS RESERET SEDES) Reserare, aperire, à fera ductum, qua remota, valvæ patefiunt. Cic. 2. de Off. Nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Nonius.

TREPIDENTQ. IMMISSO LVM. MAN.) Sic & Erichtho venefica apud Lucanum lib. 6. dijs inferis minabunda, & irata.

——— tibi pessime mundi

Arbiter, immittam ruptis Titana cavernis,

Et subito feriere die.

Sic fuit Cacus, qui remotis in spelunca tenebris, insolitam, & inimicam viderat lucem, ut sunt inferi, qui aliqua violentia patefiunt.

ERGO INSUPERATA DEPRENSVM) Ergo quem lux prodiderat, & cauum concluderat saxum, premebat Al-

Acides omni genere telorum, loco, & virtute superior. Donatus.

ATQVE INSVETA RVDENTEM) Insueta quidem, quia nunquam ad tantam necessitatem venerat. Rude re dicuntur feræ: conuenienter etiam hic rudere dictus est, quia semifer fuit. Donatus.

DESUPER ALCID. TELIS PREMITS) Locus superior magna in pugna opportunitas: cuius occupandi causa, sapius publico praelio decertatum legimus. Inde facile est saxa, & quoduis telorum genus deicere: at non contra sursum. Diximus ad 2. Aeneid. ibi, *Hic primum ex alto delubri culmine telis Nostorum obruimur.*

VASTIS QVE MOLARIBVS) Saxorum molibus, ingentibus saxis. Homer. βαλλόμεναι μολάεσσι λίθοις. Cum legamus in historijs, inter cætera, quæ in hostem oppugnantem, ac muros subeuntē iactantur resistenti causa, etiam molares iaci solitos, non oportet cuiquam nostros molares, ac molas occurrere. Quanto enim molimine, & vectibus quoque opus fuisset? Minores multo fuerunt, quippe quæ à seruitijs manu versarentur, domesticatimque haberentur. Ita minor erit hyperbole, vastisq. molaribus instat: si tamen erit hyperbole. Vide Lips. Poliorcet. lib. 5. dial. 4.

FAUCIBS INGENIT. FVMVM EVOMIT) Lucret. lib. 1. *Faucibus eruptos iterum ut vis euomat ignes.*

COMMISTIS IGNE TENEB.) Ergo & ignes vomebat, ut mox dicitur, *incendia vana vomentem.*

- Non tulit Alcides animis: seq; ipse per ignem
Præcipiti iecit saltu, quæ plurimus vndam
Fumus agit, nebulaq; ingens specus æstuat atra.
Hic Cacus in tenebris incendia vana vomentem
260 Corripit in nodum complexus, & angit inhærens
Elisos oculos, & siccum sanguine guttur.
Panditur extemplò foribus domus atra reuulsis:
Abstractæq; boues, abiurataq; rapinæ
Cælo ostenduntur: pedibusq; informe cadauer
265 Protrahitur. NEQVEVNT EXPLERI CORDA TVENDO
Terribiles oculos, vultum, villosaq; fetis
Pectora semiferi, atq; extinctos faucibus ignes.

SEQVE IPSE PER IG. PRÆCIP. IECIT SALTU) Crisq; aspectu, expleri mentem nequit, ardescitq. tuendo. Et hoc eodem lib. infra de Aenea primum arma Vulcania conspiciente, *Expleri nequit, atque oculos per singula voluit.* [Ægeus ad filium Theseum apud Catullum in Cretam ad Minotaurum proficiscentem]

QVA PLVR. VNDAM FVMVS AGIT) quæ plurimum fumi, instar vndarum voluebatur.

CORRIPIT IN NODVM COMPLEXVS) Videri potest ad Herculanum nodum allusisse, qui & arctissimus erat, & ita nexus, ut ægre dissolui posset, ut & proverbio locum dederit. Plura German.

ABIURATÆQVE RAPINÆ) Abiurare est rem creditam negare periurio. Plaut. Curcul. *Qui abiurant, si quid creditum est.* Sed hoc isti loco non congruit: unde modo abiuratas rapinas, contra ius detentas intelligamus. Seruius. More Græcorum, inquit German., qui απομνύναι, καὶ απομνύναι, τὸ ἀφαικνῶς ὀμνύναι, ἢ γὰρ ἐνδρόκως ἀποφάσκειν απομνύναι ἢ τὸ ἀφαικνῶς ὀμνύναι. Vide Eustath.

NEQVEVNT EXPLERI CORDA TVENDO) lib. 1. de Didone, sed in rei longè nobilioris, amabilio-

Quandoquidem fortuna mea, actua feruida virtus
Eripit inuito mihi te, cui languida nondum
Lumina sunt gnati chara saturata figura.

Apud Tacitum est, *Velata parte oris, ne satiaret aspectum. Illa vero Lucretij verba etiam huc referri possunt, Pascit amore avidos inhians in te, dea, visus.* Sententia est. Non poterant homines videndo cadauer sua corda satiare, propter odium ex acceptis iniurijs susceptum. Explere est tantummodo plenum esse, ut tradit Nonius, *satiari, supra modum, & abundantiam.* Lucret. lib. 6.

Deinde animi ingrati naturam pascere semper,
Atq; explere bonis rebus, satiariq; nunquam.

Cic. 6. de repub. Graues enim dominæ cogitationum libidines, infinita quædam cogunt, atque imperant: quæ, quia expleri, atque satiari nullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris suis incenduntur.

VILLO-

VILLOSAQVE SETIS PECTORA SEMIF.) A enim porcorum sunt propriè, & equorum pili. ✽
Non mirum habuisse pectus villosum, si semifer, seu, ut supra nominavit, semihomo, & bestiarum, ut immanitatis, sic etiam villositatis particeps. Aliàs roboris, & virilitatis cuiusdam indicium est, pectus hirsutum, seu villosi artus: quale pectus Achilli, λέαιων κνήμῃς Homerus tribuit 1. Iliad. Dicit autem setis villosa pectora, ut duritiem pilorum, & asperitatem magis exprimat: setæ

EXTINCTOS FAVCIBVS IGNES) Non cõtemplabantur extinctos ignes: sed cum terribiles oculos, trucem vultum, pilosum pectus intuerentur, & mirarentur, etiam fauces illas mirabantur, è quibus non iam prodibat amplius, sed paulo ante prodierat ignis, vnde inquam, incendia vomuerat. ✽

- Ex illo celebratus honos, lætiq; minores
Seruauere diem: primusq; Potitius auctor,
270 Et domus Herculei custos Pinaria sacri
Hanc aram luo statuit: quæ maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.
Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
CINGITE FRONDE COMAS, ET POCVLA PORGITE DEXTRIS:
275 Communemq; vocate Deum, & date vina volentes.
Dixerat, Herculea bicolor cum populus vmbra
Velauitq; comas, folijsq; innexa pependit:
Et sacer impleuit dextram scyphus. ocyus omnes
In mensam læti libant, diuosq; precantur.
280 DEVEXO INTEREA PROPIOR FIT VESPER OLYMPO:
Iamq; sacerdotes, primusq; Potitius, ibant
Pellibus in morem cincti, flammâq; ferebant.
Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ
Dona ferunt: cumulantq; oneratis lancibus aras.
285 Tum Salij ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt euincti tempora ramis.
Hic, iuuenum chorus, ille, senum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt:

LÆTIQVE MINORES SERVAVERE DIEM) B significat. Macrob. Saturnal. lib. 3. cap. 6.
Cum ab ipso Euandro Herculem constet susceptum, factis nouè, & licenter dixit, *minores*. Minores non dicimus, nisi quoties graduum deficit nomen: ut puta, filius, nepos, pronepos, abnepos, trinepos. Vbi isti 5. gradus iam defecerunt, meritò iam dicimus *minores*. Sic maiores dicimus etiam post patris, aui, proauis, abauis, tritauisq; vocabulum. Seruius.

ET DOMVS HERCVL. CVSTOS PIN. SACRI)
Quidam enim aram maximâ, cum vicino flagrarer incendio, liberatam à Pinarijs ferunt: & ideo sacri custodem domum Pinariam dixisse Virgiliū. Asper *καλὰ δὲ δῖον*, inquit, Potitiorum, qui ab Appio Claudio premio corrupti, sacra seruis publicis prodiderunt. Sed Veratius Pontificalis in eo libro, quem fecit de supplicationibus, ita ait. Pinarijs, qui nouissimi comelo prandio venissent, cum iam manus pransores lauarent, præcepisse Herculem, ne quid postea ipsi, aut progenies ipsorum ex decima gustarent, sacrandæ sibi: sed ministrandi tantummodo causâ, non ad epulas conuenirent. Quasi ministrantes ergo sacri custodes vocari: ut ipse Virgil. Æneid. 11. *At trinia custos iam dudum in montibus Opis*, id est, ministra. Nisi forte custodem dixit eam, quæ se prohibuerit, & continuerit à sacris, ut ipse Georg. 4.

Et custos furum, atq; auium cum falce maligna
Hellepontiaci seruet tutela Priapi.
Hic utique custodem prohibitorum auium, furumq;

De origine sacrorum istorum Herculis, de ara maxima, de Potitijs, ac Pinarijs, adducemus verba Liuij, quæ ad hæc Virgiliana illustranda inprimis sunt idonea. Ergo postquam Cacus latronem ab Hercule interemptum narrauit, ita pergit lib. 1. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio tenebat loca: venerabilis vir miraculo litterarum, rei nouæ inter rudes artium homines: venerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam aduentum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Euander concursu pastorum trepidantium circa aduenam manifestæ rerum cædis excitus, postquam facinus, facinorisq; causam audiuit, habitum, formamq; viri aliquantum ampliorem, augustioremq; humana intuens, rogat, qui vir esset. Vbi nomen, patremque, ac patriam accepit: Ioue nate Hercules salve, inquit: te mihi mater veridica interpres deum, aucturum cælestium numerum cecinit: tibiq; aram hinc dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu semper colat. Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturum fata, ara condita, atque dicata, ait. Ibi tum primum boue eximia capta de grege, sacrum, adhibitis ad ministerium, dapemq; Potitijs, ac Pinarijs, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita euenit, ut Potitij ad tempus præstid essent, ijsq; extra apponerentur.

tur. Pinarij extis adefis, ad ceteram venient dapem: A inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollempnibus vescerentur. Potitij ab Euandro edocti, antistites sacri eius per multas ætates fuerunt, donec tradito seruis publicis sollempni familia ministerio, genus omne Potitiorum interijt. Hactenus Liuius, à quo nihil ferè dissentit lib. 1. Dionysius. De cæemonijs horum sacrorum lege item Alex. ab Alex. lib. 2. cap. 14.

HANC ARAM LVCO STAT. QVÆ MAX. SEMPER) Ex magnitudine fabricæ dictam maximam, auctor est Seruius. Vide Halicarnas. lib. 1.

TANTARVM IN MVNERE LAVDVM) Munus dicitur cura vniuscuiusque rei perficiendæ, imposita cum necessitate faciendi. Ait ergo, quoniam huic interestis muneri, & amicitiam nostram sacra ipsa iunxerunt, nobiscum vocate communem deum.

PORGITE POCVLA DEXT.) Huiusmodi sinopa etiam in verbo surripio committitur. Surpuerat, surpite apud Horatium, surpere apud Lucretium.

COMMVNEMQVE VOCATE DEVM) quia supra ostendit Æneas, Troiæ & Arcadiæ populos iisdem parentibus genitos. Ita Donatus. Aut communem dixit, vtriusque naturæ medium, id est, inter mortalitatem, & diuinitatem. Sunt numina aliqua tantum cælestia, aliqua tantum terrestria, aliqua media, quos Apuleius medioximos vocat. Seruius.

HERCVLEA BICOLOR POP. VMBRA) Quare bicolor, vide fabulam apud Seruium.

VELAVITQVE COMAS) Corona scilicet de populo.

SACER IMPLEVIT DEXTRAM SCYPHVS) sacer ideo posuit, quia quibus sacrorum cura est, habent dicata numinibus vasa, quibus obsequia diuina perficiunt. Donatus. Seruius accipit de ingenti poculo ligneo, quod Hercules ipse in Italiam attulit, quod ne carie consumeretur, pice oblitum seruabatur, cuius magnitudinem significauerit dicendo, implevit dextram. Fuit enim bibax ille heros. De hoc poculo Herculano, siue Heracleo Iuuenal. sat. 10. ut plerique intelligunt, vna cratera capacem, Et dignum sitiente Pholo. Nam & hunc Pholonem hospitem Herculis dicit Lucan. lib. 6. dum scribit, Hospes & Alcide magni Pholo. Plutarch. in Alexand. sub finem, & Curtius lib. 10. nondum Herculis Scypho epoto. Seneca ad Lucil. Alexand. intemperantia bibendi, & ille Herculaneus, ac fatalis scyphus condidit. De eod. scypho vide quæ referat Macrob. Saturnal. lib. 5. cap. 21. * Heraclea pocula, seu crateres dicere fortasse liceat quadam immania Germanorum pocula, quale est, quod Willkum vocant: quia videlicet gratissimus est hospes illis vini gurgitibus, qui auariter se mero inuitantes, nec sinceram voluptatem percipiunt, & saletudinem vehementer offendunt. Vere Theognid.

Οἶνος πινόμενον ὡς ἄλδος κακός: ἢν οἱ τις αὐτὸν
Πίνῃ ἐπισαυρῆς, & κακός, ἀλλ' ἀγαθός.
Pocula quæ caruere modo, mihi crede, nocebunt:
Vina autem modicè sumpta iuuare solent:

IN MENSAM LÆTI LIBANT) Quid est in mensam libare? Nempe religionis causâ de patera, priusquam bibas, in mensam, quæ opinione veterum sacra erat, & tanquam quædam ara, aliquid de vino effundere, quod Græci, λείπειν, & σπένδειν dicunt. Turneb. lib. 24. cap. 40.

Videtur errasse Virgil. ut hîc, ita etiam lib. 1. vbi Didonem in mensam libare facit, cum in aram tantum sit libandum. Sed ut scriptum est in Papyriano iure, aræ vicem præstare potest mensa dicata: ut in templo, in-

quit, Iunonis Populoniæ augusta mensa est. Namque in fanis aliæ vasorum sunt, & sacræ suppellectilis, aliæ, ornamentorum. Quæ vasorum sunt, instrumenti instar habent, quibus semper sacrificia conficiuntur. Quorum rerum principem locum obtinet mensa, in qua epulæ, libationesque, & stipes reponuntur. Ornamenta verò sunt clypei, coronæ, & huiusmodi donaria. Neque enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra sacrantur. At vero mensa, arulæq; eodem die, quo ædes ipsæ dedicari solent. Vnde mensa hoc ritu dedicata in templo, aræ vsum, & religionem obtinet puluaris. Ergo apud Euandrum quidem fit iusta libatio, quippe apud eam mensam, quæ cum ara maxima, more vtiq; religionis fuerat dedicata, & in luo sacro, & inter ipsa sacra, in quibus epulabantur. In conuiuio verò Didonis, quod tantum regium constat, non etiam sacrum fuisse, apud humanam mensam, in triclinio, non in templo, quia non erat religiosa, sed usurpata libatio, solam fecit libasse reginam: in cuius persona nulla obseruationis necessitas, & multa ad usurpandum in potestate permissio. At verò hic omnes, In mensam libant, diuosq; precantur, quia quod rectè fieri nouerat, ab omnibus simul in templo epulantibus, & vni sacratæ assidentibus mensæ factum esse memorauit. Macrob. Saturnal. lib. 3. cap. 11.

Aduersus hanc criminationem Macrobianam, C huc inferemus, quæ de libatione in mensa antiquitatis perferator nimium quantum diligens Iustus Lipsius lib. antiq. lect. 3. cap. 1. vbi ritus conuiuiorum apud veteres tradit, vtilissimè, ut cætera omnia obseruauit. Priusci igitur illi in omni conuiuio libationem religiosè seruabant. Itaque apud Homerum etiam proci δεοῖσι σπένδειν μακρότεροι πῖον μελινθεῖα οἶνον. Et Achilles priusquam biberet λείπειν οἶνον οὐρανὸν εἰς ἀνδρῶν δία δ' ἔ' λείπειν ἱκέεσσιν. Ex quo more apud Virgilium Dido, Dixit, & in mensa laticum libauit honorem. Et alibi, In mensam læti libant, diuosq; precantur. Quibus locis mirari est Macrobij otium, qui anxie in Virgiliū inquirat, rectène Didonem in mensa libantem fecerit, non in ara. Et vix tandem illuc delabitur, ut excusari id posse in reginæ persona concedat, quæ soluta videlicet legibus esset. O hominem acutum, absque quo esset, dicta Virgilio iam dies apud Pontifices erat. Sed enim ille ineptè, cum in omni libatione sollempne antiquis fuerit, ut ex patera leuiter vini aliquid defunderent vel in mensam, vel in terram, vel quenquam alium in locum pro re nata. De terra Virgil. lib. 3. duo ritè mero libans carthesia Baccho Fundit humi. Alibi de mari, extag sallos Porricit in fluctus, & vinaliquentia fundit. Seruasse hoc priuatim Romanos discimus ex Dione Cassio, qui tradit, in multa copia honorum Augusti etiam hoc decretum, ut per Genium eius vulgò iurarent, & in conuiujs omnibus libarent. Exprimat hunc ritum libandi optimè anus illa multibiba apud Plautum Curculione, quæ vini quiddam defundens, inquit,

Venus de paullo hoc paululum tibi dabo,
Haud libenter: nam tibi amantes propinant.
Vinum potantes dant omnes, mihi haud sape
Eueniunt tales hereditates.

Neque verò inter pocula, & mensas maximè secundas dijs tantum libabatur, eorumq; honori bibebatur, sed etiam beneficis, patronis, & amicis. De dijs clarum. Ouid. de Theseo, vbi Athenienses conuiuia agitant, ob eum reducem, post facta eius enumerata addunt, prote fortissime, vota Publica suscipimus, Bacchi tibi sumimus haustus. Multa ad hanc rem affert idem Lipsius.

sius Poliocret. lib. 5. dial. 10. quæ cum utile, tum iucundum sit legere.

DEVEXO INTEREA) cælum in noctem inclinat. Sole ad occasum vergente, appetit vespera.

PELLIBVS IN MOREM CINCTI) Aut in morem Herculis, aut certe sacerdotum.

MIENSÆ GRATA SECUNDÆ DONA) Græci etiam *δευτέρα*, & *ἐπιδορία* *τετραετίας* secundas mensas vocant, quibus inferuntur bellaria, & *ἐπιδορίσματα*. German. * Cic. ad Att. lib. 14. Hæc ad te scripsi appositæ secundæ mensa apud Vestorum. Virgil. 2. Georg. Non ego te dijs, & mensis accepta secundis Transferim Rhodia. Varro de re rust. lib. 3. cap. 16. quod sanctus venit in altaria, & mel ad principia conuiuij, & in secundam mensam administratur.

CVMVLANT ONERAT. LAN. ARAS) reddunt ex-
ta, repetunt sacrificium.

TVM SALII AD CANTVS) Insimulatur gemini erroris hoc loco Virgilius, nam & Salios Herculi dedit, quos tantum Marti dicauit antiquitas: & populeas coronas nominat, cum ad aram maximam sola lauro capita, & alia fronde non vinciant. Videmus & in capite Prætoris urbani lauream coronam, cum Herculi rem diuinam facit. Testatur etiam Varro in Satyra, quæ inscribitur *περὶ κερυνῶν*, maiores solitos decimam Herculi vouere: nec decem dies intermittere, quin pollacerent, ac populum *ἀσύμβολον*, cum corona laurea dimitterent cubitum. Macrobi. lib. 3. Saturnal. cap. 12.

Hicne est, ait Vetrus, error geminus? At ego in neutro dico errasse Virgilium. Nam ut primum de frondis genere dicamus, constat quidem nunc lauro sacrificantes apud aram maximam coronari. Sed multo post Romam conditam hæc consuetudo sumpsit exordium, postquam in Aventino lauretum cæpit virere: quam rem docet Varro rerum humanar. lib. 2. E monte ergo proximo, &c.

Omnes ludij, & saltatores, qui ad cantum & tibiam in sacris ludunt, Salij, & Salisubfuli dicuntur. Itaq; hic simpliciter Salij sunt ludij, ad sacra Herculis saltantes. Qui enim primi *ἐνὶ πλῆθι ὄρχησιν* doctores Ænea in Italia saltarunt, Salij dicti sunt, auctore Polemone videri scriptore rerum Italicarum. Quare frustra hic arguitur Macrobius, dum quærit quare Salios Herculi attribuat Virgilius, potius quam Marti. Quare rectè *ὕμνος* Salij vertitur à vetere Glossario. Vnde Virgil. dixit, Salios ad cantum, ut Propert. pastor ad baculum. *κατ' ἐξοχὴν* autem ludij Martis dicuntur Salij. Ioseph. Scalig. in Catull.

Turneb. lib. 13. cap. 8. Constat inquit, profectò è veteribus monumentis, Saliorum auctorem fuisse Salium Arcadem, qui in Italiam cum Euandro venerat. Igitur cum ante Romam conditam, ad aram maximam instituta fuissent ab Euandro Herculi sacra, verisimile est Salium tum ei choros instituisse. Vrbe autem condita, ad gradium Martem eos postea choros Numa,

Aut opinor, transtulit, Romanæ gentis auctorem. Aliam affert etiam causam Macrobius, longè repetitam, quam qui uolet sequatur. De Salijs, eorumque ornatu Gyrald. Syntag. 17. Salios Dionysius eisdem esse vult, qui Græcis *κέρυιες*, quos, inquit, nostra gens ab ætate nominat, *καὶ τῶν κέρων*, à iuuenibus: Romani vero Salios à tenore motus. Nam quod nos *ἐξάλλεσαι*, & *πειδᾶν*, illi salire dicunt. Lege quæ sequuntur. De Saliorum carminibus lege quæ notauit Brissionius, Formular. lib. 1. pag. 127. De Salijs, & ancilibus multa Plutarchus in Numa Pompilio.

LAUDES HERCVLEAS ET FACTA) Pertinere mihi huc videtur locus ille Isocratis, parænesi ad Demonicum, ubi virtutem verbis magnificis deprædicat. *τὰ μὲν τοῖς ἄλλοις ἀδύνατα, δυνάτα καθίσταται, τὰ δὲ τῷ πλῆθει φοβερά, θαρσαλέως ὑπομένονται. καὶ τὸν μὲν ὄκνον φόβον, τὸν δὲ πόνον, ἔπαινον ἡγούμενοι. φάδιον δὲ τὸ τοῦ καλῶς μαθεῖν ἔστιν ἐκ τῶν ἡερικῶν ἀθλῶν, καὶ τῶν διησέως ἐργῶν. Οἷς ἢ τῶν τετραπῶν ἀρετῇ πηλικύτον εὐδοξίας χερσὶ κληθεῖ τοῖς ἔργοις ἐπέβαλεν, ὥστε μηδὲ τὸν ἀπαρῆα χεῖρον δύνασθαι λήθην ἐμποιῆσαι. τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων.* Id est. Nam quæ alij efficere non possunt, ea facit, ut obtineri possint: quæ multitudini horrenda videntur, magno animo subit, desidiā in vitio ponit, laborem sibi laudi ducit. Quæ quidem facile tū ex Herculis certaminibus, tum è Thesei operibus perspicui possunt: quorum factis norma virtutis directi mores tantum gloriæ decus impresserunt, ut nulla sæcula res eorum gestas obliuione delere possint. Eundem magnificè, & planè oratoricè celebrat, ob Troiam expugnatam oratione ad Philippum, quem ab eo dicit originem trahere. Aristides auctor est, Athenienses tanti Herculem fecisse, ut delubra omnia, quæ prius Theseo fuerant per curias consecrata, ad Herculem mutata retulerint, cum existimassent, Theseum quidem virum optimum, Herculem verò plus quam hominem fuisse. Lege, si abundas tempore, totam orationem in Herculem conscriptam, Tomo 1. Et quoniam adeo multa, atque ardua, aggressuque difficillima, & periculosa perfecit, eo usq; à mortalibus augeri solent res difficiles, ac laborum plenæ, ut ne ab Hercule quidem confici posse dicantur. Vide adagium, *Herculis labores*.

Duos fuisse Hercules tradit Diodorus lib. 5. cap. 15. Vtrumque ex Ioue natum, sed prioris matrem incertam, qui præstans viribus, orbem perambularit, iniquos deleuerit, bestias feras, ac monstra domuerit, homines in libertatem vindicauit, & ita immortalium honores adeptus sit. Posteriores ex Alcmena natum, quia prioris virtutes sit imitatus, propter similitudinem nominis eundem fuisse creditum, & superioris gesta huic fuisse adscripta. Labores nonnullos de Hercule etiam Tertull. recenset lib. de Pallio. Vbi Diomedes, & cruenta præsepia? ubi Busiris, & bustuaria altaria? Vbi Geryon ter vnus, &c.

----- vt prima nouerca

Monstra manu, geminosq; premens eliserit angues:

290 Vt bello egregias idem disiecerit vrbes,
Troiamq; Oechaliāq;: vt duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas inuicte bimembres,
Hylæumq; Pholumq; manu, tu Cressia mactas

- 295 Prodigia, & vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygij tremuerelacus: te ianitor orci
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Necte vllæ facies, non terruit ipse Typhœus,
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
300 Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salve vera Iouis proles, decus addite Diuis:
Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant: super omnia Caci
Speluncam adijciunt, spirantemq; ignibus ipsum.
305 Consonat omne nemus strepitu, collesq; resultant.

VT PRIMA NOVERCÆ MONSTRA MANV, &c.) Locū istum de laudibus Herculis per Salios decantatis, felici conatu reddidit Sannaſarius, lib. 3. de partu Virginis, dum laudes dei patris ab angelis facit decantari.

*Innumeras alij laudes, & magna parentis
Facta canunt: ut prima noni fundauerit orbis
Mœnia, telluremq; vagis discluserit undis, &c.*

Enumerat igitur chorus Saliorum labores Herculis, de quibus Diodorus, Hyginus, Pausanias, Apollodorus, & alij mythologi. Ipsemet quoque in Oeta hominem despositurus eosdem percenſet apud Sophoclem Trachinijs. Sunt & apud poetas alios commemorati, & infra commemorabuntur. Atque his laboribus tam gloriosis diuinitatem meruisse creditus est.

Non abs re fuerit, credo, quid de laudibus, & diuinitate eiusdem sentiat eloquentissimus scriptor Latant. lib. 1. cap. 9. exponere: quod quidem totum aduersus eum disputando consumit. Priorem duntaxat partem huc transferemus. Hercules, qui ob virtutem clarissimus, & quasi Africanus inter deos habetur, nonne orbem terræ, quæ peragrassè, ac expurgassè narratur, stupris, libidinib⁹, adulterijs inquinauit? nec mirū, cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandē potuit in eo esse diuini, qui suis ipse vitijs mancipatus, & mares & faminas, contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia gessit, talia iudicanda sunt, vt virtutibus diuinis tribuenda videantur. Quid enim tam magnificum, si leonē, aprumque superauit, si aues sagittis deiecit, si regium stabulum egressit, si virginem vicit, cingulumque detraxit, si equos feroces cum domina interemit: opera sunt illa fortis viri, hominis tamen. Illa enim quæ vicit, fragilia, ac mortalia fuerunt. Nulla enim est res (vt ait Orator) quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangi que possit. At animum vincere, iracundiam cohibere, fortissimi est: quæ ille nec fecit vnquam, nec potuit. Lege quæ sequuntur. * Ex Hieronymo philosopho de habitu corporis eius hac narrat. Clem. Alexand. Exhort. ad gentes. Paruus, crispis capillis, bona, firmaq; valetudine. Ex Dicaarcho autem, gracilis, neruosus, niger, naso aquilino, subhilaribus oculis, suis, promissusq; capillis. Latius infra describetur.

NOVERCÆ MONSTRA GEMINOS ANGVES) Theocrit. ἐν ἡγεκλίσκῳ. τῆμ' αὖ' αἰνὰ πέλωνες δῖο πολυμήχανος ἦν Ὠρεν. Mater Herculis Alcmena est, pater verus Iupiter. Creditus pater, seu vitricus potius (vt Iuno noverca) Amphitruo. Quomodo Alcmenam in faciem Amphitruonis versus Iupiter deceperit, suoque compressu grauidam fecerit, discas ex Plautina comœdia, quæ Amphitruo inscripta est. In hoc eius factum, siue adulterium scripsit illa Arnob. lib. 4. Quin & ille in

A fabulis maximus ipse regnator poli, sine vlla nominis, maiestatisque formidine, adulterorum agere introducit partes, atque vt fallere castitatem alienarum possit matrum familiās, ora immutare fallacia, & in species coniugum subdititij corporis simulatione succedere.

Apollodori verba producemus de geminis hisce serpentibus, ex lib. 2. Alcmena duos peperit filios, Ioui quidem Herculem vna nocte grandiore, atque Amphitryoni Iphiclum. At cum Hercules octo iam menses natus esset, dracones duos inusitata magnitudinis Iuno infantem perdituros in lectum demisit: Alcmena Amphitryonis opem implorante, Hercules in pedes erectus, vtraque manu constrictos ipsos enecauit. Ceterum Pherecydes ait, Amphitryonem dum, vter esset eius de pueris filius, scire vellet, dracones hosce in cunas, lectumue iniecit: quo facto Iphiclus planè in fugam ire conatur: at Hercules immotus stetit, atq; ita Iphiclum ex se ipso genitum cognouisse refert.

De iisdem anguibus duobus immisiss, & ab Hercule infante, primumque nato elisis, ita in Amphitruone ipsimet Amphitruoni narrat ancilla Bromia.

postquam in cunas conditus est,

Deuolant angues iubati deorsum in impluuium duo,
Maximi, continuo extollunt ambo capita. A. heu mihi.

B. Ne paue sed angues oculis omnes circumuisere,

Postquam pueros conspicati, pergunt ad cunas citi:

Ego cunas recessim sursum versum trahere, & ducere
Metuens pueris, mihi formidans: tantoq; angues acrius
Persequi. Postquam conspexit angues ille alter puer,
Citius e cunis exilit, facit recta in angues impetum.

Alterum altera apprehendit eos manu perniciter.

A. Mira memoras, nimis formidolosum facinus predicas.

Nam mihi horror membra misero percipit dictis tuis.

Quid sit deinde? porro loquere. B. puer ambo angues enecat.

TROIAMQUE, OECHALIAMQUE) Propter negatos sibi à Laomedonte equos diuino semine procreatos, & Hesionem nuptias euertit Troiam Hercules. Male reprehenditur à Criticis Virgilius, quod presentibus Troianis Troiæ introducat excidium: non respicientibus, quod hoc fecit ratio hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegium est. Eurytus Rex Oechaliæ filiam suam Iolen Herculi ante promissam denegauit, hortatu filij, qui diceret, ab Hercule ante Megaram uxorem, & filios interemptos. Iratus igitur Hercules, ciuitatem vastauit, Eurytum interfecit, Iolen abduxit. Seruius.

VT DVROS MILLE LAB. REGE SVB EVRIST.) Homer. Iliad. θ.

Οὐδ' ἐτι τῶν μνηστῶν, ὅ οἱ μάλα πολλὰ κτείσιν
Τειρόμενον σώεσκον ὕπ' ἑυρυδῆος ἀέθλων.

Videndus Homer. Iliad. v. Diodorus lib. 4. cap. 3. de Eurytheo, quare Herculi illi labores imperarit. Idem auctor, post certamina qui dii quæ præmia in illum conulerint.

FATIS IVNONIS INIQVÆ) Quæ eum vt ex pellice sua Almena generatum semper est persecuta, magis quam vllum alium, cum tamen ex alijs quoque feminis Iupiter furto multos genuerit. Simile illud lib. 1. *scena memorem Iunonis ob iam.*

TV NVBIGENAS INVICTE BIMEMBRES) De Ixione, & nube in speciem Iunonis efficta Centauri sunt procreati. Bimembres, quia ex homine, & equo compositi, bifformes.

TV CRESSIA MACTAS PRODIGIA) De tauro Cretensi Seruius, quem tamen non mactauerit, sed viuum ad Eurytheum perduxerit.

VASTVM NEM. RVPE LEON.) Satis erat ad laudē, quodd leonem mactare potuit: sed auget addendo *vastum*, per quod eius magnitudinem declarat. Et leonem igitur, & vastissimi quidem corporis, atque ideo etiam validiorem, magisq; trucem confecit. Nemea sylva est vicina Thebis. Interemit & alterum leonē apud Cleonas urbem, cuius pellem gestabat in tutamen. Vnde Lucan. *Ille Cleonai proiecit terga leonis.*

TE STYGII TREMVERE LACVS) Inferni lacuste timuerunt, quo tempore ad Cerberum abducendum descendisti.

TE IANITOR ORCI OSSA SVR. RECVB.) Aut ad terrorem dictum est: aut certē illud est, quod etiam supra diximus, Cerberum esse terram, quæ corpora sepulta consumit. Nam inde Cerberus dictus est, quasi *κρηβόλος*. Seruius.

NON TERRVIT IPSE TYPHOEVS) Hoc poetice, inquit Seruius. Nam si interemit centauros, quemadmodum etiam gigantum interfuit prælio, qui ante innumeros annos fuisse dicuntur? Ergo Typhœi idolum apud inferos vastissimæ magnitudinis, & horribile ad aspectum intelligo.

NON TE RATIONIS EGENTEM) *Lib. 11. quem non virtutis egentem Abstulit atra dies. Lucret. lib. 4. tamen præstat rationis egentem.* In hanc sententiam interpretor. Vt in magno terrore ac periculo, cum de gratiæ mentis deiici soleam, atq; perturbari, nihil tale euenisse Herculi dicat, nec tanti serpentis terrore amentem metu fuisse. Scinopes consilij, perturbatiq; & qui apud se non sunt, amentes dicuntur, vt apud Catullum, *nihil est super mi Quod loquar amens.* Turneb. 24. cap. 40. * *Adonim Versiculus. Quod loquar amens, non est Catulli: sed adiecit à Parthenio. Aptius ad sensum nihil adijci potuit. Vide Mureti Comment.*

LERNEVS TYRBA CAPIT. ANGVIS) Hydra in palude Lerna ab eo interempta multiceps. Præter hæc, alia multa Herculis glotiosè facta enumerat Seruius. Distinctissimè, & distinctissimè enumerantur ab Apollodoro lib. 2. Ibidem de Hydra. Nos id ex varijs poetis, vt lectori philologo gratificemur, præstabit. Quomodo allegoricè hi labores Herculis intelligendi sint, optimè docuit Albericus in deorum imaginibus.

SALVE VERA IOVIS PROLES) Nullus enim humano tantum sanguine procreatus tanta perficeret. Fuit quidem & Tantalus Iouis proles, sed nō vera seu germana, quia improba, & propter improbitatem ad inferos supplicij ibi mactandus detrusus est, cum Hercules ob egregia facinora immortalitatem consecutus sit

Ad Ioue. In hanc fere sententiam Ilocrates ad Demon.

DECVS ADDITE DIVIS) De apotheosi Herculis hunc in modum Cic. 1. Tuscul. Et apud Græcos, indeque per lapsus ad nos, & vsque ad Oceanum Hercules tantus, & tam præsens habetur deus. Et rursus infra. Abijt ad deos Hercules. nunquam abiisset, nisi cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Lib. 1. de leg. loquens de genere isto deorum, qui scilicet sibi viam in cælum factis strauerint, cum Libero, Esculapio, Castore, Polluce, Quirino etiam Herculem nominat. Lib. 1. Anthol. tit. *εις ἀρετὴν* Iuno, quæ viuum vt è pellice sua natum oderat, post mortem in deos translatum laudare inducitur.

Σὺς ἀρετῆς ἰδρωτὶ καλὴν ἀπ' ἑδωκέν μοι ἔχον
Σὺς γένετ' ἡρώδης· ἐπεὶ πόντος ἀπ' ἑδωκέν μοι
Ἀνδράσιν ὁδὸν ἄγειν μετ' ἀπείρονα κύκλον ἀέθλων.

Id est, virtutem tuam, facinora tua virtutis plena, ὁ Hercules, præclarè remuneratus est pater tuus Iupiter. Ita sanè. Nam labor immortalium, ac velut in orbem semper succedentium certaminum, gloriam homini immensam conciliare solet.

TVA DEXTER. ADI PED. SACRA SEC.) Videtur poeta allusisse ad hymnorum formulam Græcorum, qua deos ad sacra inuitabant. Vide German. Dextra cum erant numina, fauere credebantur: cum læua, non fauere. Hinc illud Iuuenal. Sat. 10. *quid tunc dextro Ioue concipis, vt non Conatus te pœnitent, factiq; peracti?* atque in eo quidem numine, quod præpotens est: idem & in alijs faciebant, vt dextro Hercule, & amico Hercule, vt Pers. Sat. 2. *Sub rastris crepet argenti mihi seria dextro Hercule.* Horat. lib. 2. Sat. 6. *qui mercenarius agrum. Illum ipsum mercatus arauit dines amico Hercule.* Hic Hercules inuocatur, quod propter ærumnas, & labores quos feliciter exantlauit & perfundus est, in agro arando, & incipiendis omnibus conatibus, eius inuocatio felicitis auspicij videretur. Turneb. 29. cap. 35.

SVPER OMNIA CACI) Id est, hoc factum laudant vltra omnia. Et bene, quantum ad ipsos pertinet, rem maiorem seruauere post omnia. Seruius.

Labores Herculis ex diuersis poetis, de quibus librum fecit Claudianus.

EX LVCRETIO.

Herculis antistare autem si facta putabis:
Longius à vera multo ratione ferere.
Quid Nemeæus enim nobis nunc magnus hiatus
Ille leonis obesset, & horrens Arcadius sus?
Deniq; quid Cretæ taurus, Lernæaq; pestis
Hydra venenatis possit vallata colubris?
Quid è tripectora ter gemini vis Geryonæ?
Thracen, Bistoniasq; plagas, atq; Ismara propter
Tantopere officerent nobis? vncisq; timendæ
Vnguibus Arcadiæ volucres, Stymphala colentes?
Aureaq; Hesperidum seruans fulgentia mala
Asper, acerba tuens, immani corpore serpens,
Arboris amplexus stirpem, quid denique obesset
Propter Atlantæum litus, pelagiq; seuera,
Quo neq; noster adit quisquam, neque barbarus audet?

EX AVSONIO.

Prima Cleonai tolerata ærumna leonis.
Proxima Lernæam ferro, & face contudit hydram.
Mox Erymantheum vis tertia perculit aprum.
Aëripedis quarto tulit aurea cornua cerui.
Stymphali pepulit volucres discrimina quinto.
Threiciam sexto spoliavit Amazona balthæo.
Septima in Augiæ stabulis impena laboris.
Octaua expulso numeratur adorea tauro.

In Dio.

In Diomedeis victoria nona quadrigis.
Geryone extincto decimam dat Iberia palmam.
Vndecima mala Hesperidum districta triumpho.
Cerberus extremi suprema est meta laboris.

EX OVIDIO.

Ergo ego sedantem peregrino templa cruore
Bulirum domui? szuoq; alimenta parentis
Anteo eripui? nec me pastoris Iberi
Forma triplex, nec forma triplex tua Cerbere mouit?
Vosne manus validi pressistis cornua tauri?
Vestrum opus Elis habet, vestrum Stympthalides vnda,
Partheniumq; nemus: vestra virtute relatus
Thermodontiaci celatus baltheus auro,
Pomaq; ab infomni non custodita dracone.
Nec mihi Centauri potuerunt resistere, nec mi
Arcadiae vastator aper: nec profuit hydrae
Crescere per damnum, geminasq; resumere vires.
Quid, quod Thracis equos humano sanguine pingues,
Plenaq; corporibus laceris praesepia vidi,
Visaq; deieci, dominumq; ipsosq; peremi?
His elisa iacet moles Nemea lacertis:
His Cacus horrendum Tiberino gurgite monstrum:
Hac caelum ceruice tuli. Defessa iubendo est
Sua Iouis coniux, ego sum indefessus agendo

EX MARTIALE.

Astra, polumq; dedit, quamuis obstante nouerca,
Alcidae, Nemeae terror, & Arcas aper.
Et castigatum Libyae ceroma palaestrae:
Et grauis in Siculo puluere fusus Eryx:
Sylvarumq; tremor, tacita qui fraude solebat
Ducere nec rectas Cacus in antra boues.

EX VIRGILIANA APPENDICE.

Compressit Nemea primum virtute leonem.
Extincta est anguis quae pullulat hydra, secundo.
Tertius cuius sus est Erymanthus ingens.
Cornibus auratis ceruum necat ordine quarto.
Deiicit horridum quinto Stympthalidas arcu.
Abstulit Hippolyta sexto sua vincula victae.
Septimus Augia stabulum labor egerit vndis.
Octauo domuit magno luctamine Taurum.
Tum Diomedis equos nono, cum rege peremit.
Geryonem decimo triplici cum corpore vicit.
Vndecimo abstractus vidit noua Cerberus astra.
Postremo Hesperidum victor tulit aurea poma.

Videntur autem haec de graecis expressa, e lib. 4. epi-
grammatum. πῶτα μὲν ἐν Νέμει, &c.

EX SENECA, qui eosdem diuersis locis recenset,

Nullas per vrbes errat Arcadas leo,
Stympthalis icta est, Maenali nulla est fera,
Sparit peremptus aureum serpens nemus,
Et Hydra vires posuit, & notos Hebro
Cruore pingues hospitum fudi greges,
Hostisq; traxi spolia Thermodontiae.
Vidi regentem fata, nec tantum redij,
Sed trepidus atrum Cerberum vidit dies,
Et ille solem. Nullus Anteus Libys
Animam resumit. Cecidit ante aras suas
Buliris. Vna est Geryon sparsus manu,
Taurusq; populis horridus centum pauor.
Quodecunq; tellus genuit infestum, occidit,
Meaq; fufum est dextera.

EX SOPHOCLE per Ciceronem Tuscul. 2.

Hos non hostilis dextera, non terra edita

Exin se cuncti diuinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. ibat rex obsitus aeo,
Et comitem Aeneam iuxta, natumq; tenebat
Ingrediens: VARIOQUE VIAM SERMONE LEVABAT.
310 Miratur, facilesq; oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturq; locis, & singula laetus
Exquiriq; auditq; virum monimenta priorum.

Tum

Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori infixit meo,
Non Graia vis, non barbara vlla immanitas
Non saeva terris gens relegata vltimis:
Quos peragrans, vndiq; omnem hinc feritatem expuli.

Post versus aliquot.

O pectora, o terga, o lacertorum tori,
Vestronc pressu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflauit grauius extremum halitum:
Hac dextra Lernam, tetra mactata excetra,
Placuit: haec bicorpore affixit manum:
Erymanthiam haec vastificam abiecit belluam:
Hac e tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit hydra generatum canem:
Hac interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu obseruantem arborem
Multa alia victrix nostra lustravit manus,
Nec quisquam e nostris spolia cepit laudibus.

Enumerat etiam aliquot labores Herculis Plaut. Persa,
statim ab initio.

Qui amans egens ingressus est princeps in amoris vias,
Superavit arumnis is suis arumnas Herculis.
Nam cu leone, & cum excetra, cu ceruo, cu Apro Aetolico,
Cum auibus Stympthalicis, cum Anteo deluctari mauelim,
Quam cum Amore.

Sed haec omnia fabularum verisimillima cum sint,
veriora videntur, quae de eo narrant, qui res eius gestas
historico stylo sunt prosecuti. Quod scilicet cum esset
aetatis suae ducum praestantissimus, magnasq; ductaret
copias, quidquid terrarum oceano cingitur, peragra-
uerit, tollens tyrannos, quotquot essent graues, & sub-
iectis intolerabiles: aut si qua ciuitas iniuriose finitimas
ditiones infestaret, immani assueta victui, aut hospitum
nefarijs gaudens caedibus. Pro quibus legitima regna,
moderatasq; respublicas constituit, & in vitam mores
induxit humanos, ac sociabiles. Ad haec cum Graecis
iuxta versatus est, ac barbaris, cum maritimis, atq; me-
diterraneis: quibus antea male conueniebat per infida
commercia: & in desertis terris vrbes condidit, flumi-
naeque auertit campos inundantia, vias aperuit in diffi-
cilibus ascensu montibus, nihil non molitus, vt mare,
ac terra, quam latissime parerent vsibus cunctorum
mortalium. Haec Dionys. lib. 1.

Describam tibi iam corpus Herculis, vt ex ido-
neis scriptoribus depinxit Aduersar. in Hercul. Fur.
Delrius. Valde torosus fuit, quod signum roboris praed-
icant physiognomonici, niger, gracilis, pusillus potius,
quam procerus. Tamen Heraclides Ponticus, & Hero-
dotus ei pedis vnus, & quatuor cubitorum longitudi-
nem tribuerunt. Seneca etiam in Oetæo gigantem ap-
pellat. In eodem consentiunt omnes, fuisse corpo-
re inprimis vegeto, neruis, & ossibus firmiter com-
pacto, valetudine autem tam bona, vt ea semper opti-
ma ad annum aetatis vsque quinquagesimum sit vsus.
Ion Chius, & Apollodorus, habuisse tres ordines den-
tium prodiderunt, & igneū splendorem ex oculis emi-
cuisse. Dicæarchus tribuit ei aduncum nasum, oculos
raui stellos, capillos, & iuxta Hieronymum Philosophū
longos, hirsutos, atque setarum modo erectos.

- Tum Rex Euandrus, Romanæ conditor arcis:
 Hæc nemora indigenæ Fauni, Nymphæq; tenebant,
 315 Gensq; virum truncis, & duro robore nata:
 Quæis neq; mos, neq; cultus erat: nec iungere tauros,
 Aut componere opes norant, aut parcere parto:
 Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
 Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
 320 Arma Iouis fugiens, & regnis exul adeptis.
 Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
 Composuit, legesq; dedit: Latiumq; vocari
 Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
 Aurea; (vt perhibent) illo sub rege fuere
 325 Sæcula: SIC PLACIDA POPVLOS IN PACE REGEBAT.
 Deterior donec paulatim, ac decolor ætas,
 Et belli rabies, ET AMOR SVCCCESSIT HABENDI.
 Tum manus Aufoniæ, & gentes venere Sicanæ,
 Sæpius & nomen posuit Saturnia tellus.
 330 Tum reges, asperq; immani corpore Tibris:
 A quo post Itali fluuium cognomine Tibrim
 Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.

CUNCTI DIVIN. REBVS PERF.) Vbi vota per-
 secta sunt, recesserunt omnes ex luco, & ad urbem cœ-
 perunt remeare: quin & hora propinquantis noctis ad
 sedem propriam reuocabat vniuersos. Donatus.

REX OBSITVS ÆVO) More veterum dixit, qui
 oblitum pro pleno vsurpabant, ex eo, quod locus fru-
 gibus oblitus, aut lentibus, ijs plenus est. Inde illud est
 Terentij Eunuchus, *pannis, annisq; oblitum*. Sed & con-
 ferere in eadem re ponebant. Lucret. lib. 2. *& lumine*
conferit arua, id est, complet. Et Plautus, senectute cō-
 situm etiam dixit. Turneb. lib. 24. cap. 40.

VARIOQUE VIAM SERM. LEVAB.) Facundus
 comes in via pro vehiculo est, ait *Publius mimographus*. Eclog. 9.
duo pastores cantu viam leuant. Cantantes licet vsque (minus via
 lædet) eamus. Verè nulla alia res sic animum leuat, aut
 animi tædium reficit, vt sermonis alterna collatio, aut
 diuersitas visus. Sermonis varietas Euandro datur, faci-
 litas visus Æneæ partibus applicatur. Donatus.

FACILES OCULOS FERT OM. CIRCVM) Multa lectu
 digna de oculis Rhodigin. lib. 3. cap. 28.
 ex quo hæc pauca libauimus. Sol, & luna duo mundi
 lumina, oculi certissima in carne sidera fulgent è subli-
 mi, splendore micantissimo inferna collustrant, per-
 vnde ac in statione speculatores interdiu, noctuq; ex-
 cubantes. Quibus mira volubilitatis accidit celeritas,
 vnde nobilissimo poetæ nuncupantur *faciles*, etiam si id
 vino contingere nimio haud ita multum videntes opi-
 nentur nonnulli. Certè Astronom. I. Manilius ait. *Cir-
 cumfert faciles oculos, vultumq; per orbem*. Etiam Xeno-
 phon lib. de venat. canum oculos faciles appellauit.
 Addunt scientissimi, oculorum splendorem ingenij
 præferre sollertissimum acumen.

SINGULA LÆTVS EXQUIRIT) Siverò & se-
 nex præsens est (in conuiuio, aut confessu aliquo) habes
 occasionem, qua plurimum illi contulisse videat-
 is, si eum interrogas vel quæ omnino ad eum non

pertinent. Hæc sciens Homerus, Odyss. lib. 3. quan-
 dam congeriem simul interrogationum Nestori fecit
 offerri. *νῦν δ' ἐθέλω ἔπειθ' ἄλλο μάλ' ἄν' ἐρεῖαι*. Nέστωρ
ἔπειθ', &c. Tot loquendi semina interrogando congeffit,
 vt pruritum senectutis expleret. Et Virgilianus Æneas
 gratum se ad omnia præbens Euandro, varias illi nar-
 randi occasiones ministrat. Neque enim de vna re, aut
 altera requirit, sed *singula lætus Exquirat, auditq; virum*
monimenta priorum. Et Euander consultationibus cap-
 tus, scitis quam multa narrauerit. Macrobi. Saturnal.
 lib. 7. cap. 2.

ROMANÆ COND. ARCIS) Conditor Pallan-
 tei, vbi nunc Palatium est: quod non reuera arx est, sed
 tenet rerum omnium principatum. Seruius.

HÆC NEMORA INDIGENÆ FAVNI) Lucret.
 lib. 4. *Hæc loca capripedes Satyros, Nymphasq; tenere Fi-
 nitimi memorant*. Et si hoc de dijs illorum locorum di-
 citur, cum tamen eos indigenas dicat, ad eorum sen-
 tentiam respexit, qui autochthonas, id est, Aborige-
 nes, & terrigenas se cenfebant, vt Athenienses, Argi-
 ui, Arcades, Theffali. Censorinus hoc confirmat. De-
 nique, inquit, hoc etiam vulgò creditum est, vt pleri-
 que genealogiæ auctores sunt, quarundam gentium,
 quæ ex aduentitia stirpe non sint, principes terrigenas
 esse, vt in Africa, & Arcadia, Theffaliaque, eosq; au-
 tochthonas vocitari. vt in Italia poeta cecinit, Nym-
 phas, indigenasq; Faunos nemora quædam tenuisse, nō
 difficile rudis antiquorum credulitas recepit. Turneb.
 lib. 7. cap. 14. Fauni oracula caneant. Varro lib. 6. de
 ling. lat. Fauni dij Latinorum: hos versibus, quos vo-
 cant Saturnios, in syluestribus locis traditum est fari.

Quid de Fauno, & Saturno tradiderit Iustinus ex
 Trogo, producemus in medium, vt quomodo histo-
 riam Virgilius tractarit, quantumque sibi permiserit,
 manifestò perspiciatur. Igitur lib. 43. hæc leguntur. Ita-
 liæ cultores primi Aborigenes fuere: quorum rex Sa-
 turnus

turnus tantæ iustitiæ fuisse traditur, ut neque seruierit A
sub illo quisquam, neque quidquam priuatæ rei habue-
rit: sed omnino communia, & indiuisa omnibus fue-
runt, veluti vnum cunctis patrimonium esset. Ob cuius
exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus exæ-
quato omnium iure, serui cum dominis recumbant.
Itaque Italia regis nomine Saturnia appellata est: &
mons in quo habitabat, Saturnius: in quo nunc, veluti
à Ioue pulso sedibus suis Saturno, Capitolium est. Post
hunc tertio loco regnasse Faunū ferunt, sub quo Euan-
der ab Arcadiæ vrbe Pallanteo in Italiam cum medio-
cri turba popularium venit: cui Faunus, & agrum, &
montem, quem ille Palatium appellauit, benignè as-
signauit. In huius radicib⁹ templum Lycaeo, quem Græ-
ci Pana, Romani Luperum appellant, constituit: ip-
sum dei simulacrum nudum, caprina pelle amictum est,
quo habitu nunc Romæ Lupercalibus decurritur. Fau-
no fuit vxor nomine Fatua, quæ assidue diuino spiritu
impleta, velut per furorem futura præmonebat. Vnde
adhuc qui inspirari solent, fatuari dicuntur.

TRUNCIS, ET DVRO ROBORE NATA) Ad
Homeri respicit versum, & fabulam, qua prisci homi-
nes ex arboribus finguntur nati. *ὅ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἔσσι πα-
λαιόθεν, ὡς δὲ ἀπὸ πέτρης.* Vt & Cicero 4. Academ. cum
scripsit, è saxo sculptus, aut è robore dolatus. Stat. 3.
Thebaid.

----- at non prior aureus ille
Sanguis animum, scopulisq; sata, vel robore gentes
Mentibus hoc aufe.

Et lib. 4. de Arcadibus.
----- quercus, laurique, ferebant.
Cruda puerperia, ac populos umbrosa creauit
Fraxinus, & sata viridis puer excidit orno.

Quorundam item inuentum fuit, animi feritatem ex
quercu significare, quod etiam non ignobiles poetæ
agrestes homines, immites, atque sæuos, nullisque hu-
manis moribus expolitos, duro ex robore natos dicta-
bant: de quo interpret Hesioidi, veteres, ait, filios in
quercubus, aut petris exponere solitos, vrbium, tecto-
rumque commoditate nondum adinuenta, datamque
hinc ansam, ut ex petris, quercubus, aut roboribus ge-
niti viderentur. * Festus 1. Anthol. tit. eis δὲ δρυὸς, quercus
lignatorem rogat, ne se excindat: nominat autem arbuta, ar-
bores, & frutices vicinos, in quos securim impingi cupit. Ad extre-
mum addit, cuius causam merito sibi parcere debeat. Nam si ma-
iores testati sunt nobis, inquit, prima matres hominum fuerunt
quercus, antiquitus ex quercubus nascebantur homines. Propter
cognitionem igitur me debes reuereri. Etiam hinc quercum voca-
bant matrem, & circum illam choros ducebant, quod ab ea ali-
mentum, & vitam peterent. Epigrammatis hoc est initium ὅς γε
τῶν βουκόλων.

NEQUE CVLTVS ERAT) nullam sui curam ha-
bebant.

AVT PARCERE PARTO) de die viuebant, nec
inuenta referuabant.

RAMI, ATQVE ASPER VICTV VENA.) Ale-
bantur aut venatu montium, aut arborum ramis, po-
mis, pyris, reliquisq; fructibus.

PRIMVS AB ÆTHERIO VEN. SAT. OLYMP.)
Videmus ciuitatum, populorumque gubernacula ini-
tio penes reges fuisse. Nam & Romani, & Athenien-
ses, & Thebani initio reges habuere, ipsiq; prisci La-
tini, & Aborigines, Ægyptij quoque, ac Syri, & Persæ
sub regibus fuisse memorantur, & ut Cicero tradit,
omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt.
Etenim cum homines principio generis humani, di-
spersi belluarum more in agris degerent, illisq; cauæ

Arbores, & exesi montis specus domus essent, simile
est veri, vnum aliquem præstantem ingenio finitimos
omnes, quasi pastorem aliquem cogere cœpisse, pau-
latimque pepulisse, ut in vnum simul locum conueni-
rent, casasque construerent, & in diem viuerent, ut &
cōpararent necessaria ad victum, & quæsitis parcerent.
Nam quod hic ait Virgilius de Saturno, non tam in
eius laudem dixisse videri potest, quam ut hoc ipsum
nobis innueret. His autem principiis, quæ è natura du-
cta sunt, accessit postea consensus hominum. Crescen-
tibus enim vrbibus, & grassante libidine, cum, qui te-
nuiores erant, premi à ditioribus timerent, confugere
cœperunt ad Aristidas, & Catones antiquos, quos ius-
titiæ, legumque cultores esse scirent, intelligerentq;
natura, & moribus excellentes esse, quibus communi
bonorum consensu vrbis tutela permessa, iustitiæ, le-
gumq; patrocinium est traditum, &c. Iouian. de Obed.
lib. 4.

Certum est tamen, priorem Ianum in Italiam
venisse, ab eoque postea venientem Saturnum exce-
ptum. Vnde intelligendum est, Virgilium quoque non
ignoratione veteris historiæ, sed suo more primum
dixisse Saturnum, non ante quem nemo, sed princi-
pem, ut, *Troie qui primus ab oris*, cum procul dubio
constet, ante Æneam Antenorem in Italiam esse per-
uectum. Vide 1. Æneid. ex Aurel. Victor. de orig. gen-
tis Romanæ.

Saturnus inter veterrimos Italiæ deos, qui frugib⁹
reptor, quique eas gentes primus docuisse creditur
sationes. Itaq; non dubiè Latinis nomen inuenit à satu.
Vt enim à portu Portunus, à nuptu Neptunus, sic di-
ferre à satu Saturnus: nam ita primitus pronunciabant.
Festus. Hic deus in Saliaribus Saturnus nominatur, vi-
delicet à sationibus. Malè ibi vulgò Satirus, vel Saturn⁹:
nam Salij scilicet aliter indigitabant. Lipsius Saturnal.
serm. lib. 1. cap. 2.

Tanta antiquorum hominum traditur fuisse sim-
plicitas, ut venientes ad se aduenas, qui modò consilio,
ac sapientia præditi, ad instruendam vitam, forman-
dosq; mores aliquid conferrent, quod eorum parentes,
atque originem ignorabant, cælo, & terra editos, non
solum ipsi crederent, verum etiam posteris affirma-
rent, velut hunc ipsum Saturnum, quem Cæli, & Ter-
ræ filium esse dixerunt. Aurel. Victor. de orig. gentis
Rom.

ARMA IOVIS FVGIENS) Arma proprie di-
cuntur ab armis, id est, humeris: ut scutum, gladius, pu-
gio, sica: & ea, quibus propè præliatur: ut tela, quibus
procul. Festus. Sic vestras hallucinationes fero, ait Se-
neca de vita beata, cap. 26. quemadmodum Iupiter opti-
max, ineptias poetarum: quorum alius illi alas impo-
suit, alius cornua: alius adulterum illum induxit, & ab-
noctantem: alius sæuum in deos, alius iniquum in ho-
mines: alius raptorem ingenuorum, corruptoremq;
& cognatorum quidem: alius parricidam, & regni ali-
eni, paterniq; expugnatorem. Quib⁹ nihil aliud actum
est, quam ut pudor peccandi hominibus demeretur, si
tales deos credidissent. Deridet hoc ipsum figmentum,
& impietatis arguit Iouem Arnobius lib. 4. in hunc
modum. Nunquid à nobis dicitur, Iouem regno ex-
pulisse patrem, & alieni iuris imperium violentia, &
fraude tenuisse? Et quod ad Saturnum pertinet, nun-
quid pulsum à Ioue senem, Italorum delituisset in fini-
bus, & quod tutus fuisset à filio, nomen Latio impo-
suisse pro munere?

Cæterum ad hunc ipsum poetæ versum, & sequentes deinceps aliquot, peraccommodata mihi videntur, quæ sunt apud Lactantium, lib. 1. cap. 14. ex facta Eumeri historia, quam latinam fecit Ennius. Iupiter adultus, cum audisset patrem, atque matrem custodij circumseptos, atque in vincula coniectos, venit cum magna Cretenſium multitudine, Titanumq; ac filios eius pugnando vicit, parentes vinculis exemit, patri regnum reddidit: atque ita in Cretam remeavit. Posthæc deinde Saturno data est fors, ut caueret, ne filius eum regno pelleret. Ille eleuandæ fortis, atque effugiendi periculi gratia, insidiatus est Ioui, ut eum necaret. Iupiter cognitis insidijs regnum denuo sibi vindicauit, ac fugauit Saturnum. Qui cum iactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum, vel necandum Iupiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, inuenit. Et lib. 1. cap. 13. in quo docet, quemadmodum poetæ, & historici Stoicorum interpretationes de Ioue, Saturno, & alijs dijs vanas, atque futes ostenderint, post multos versus sic pergit de Saturno, & his rebus, quæ à Virgilio tanguntur, disputare. Postremò, cur extitit aliqua vis potentior, aut maior, quæ illius (Iouis) vinceret potestatem? Nimirum senex à iuvene facile victus est, ac spoliatus imperio, fugit expulsus, & in Italiam nauigio venit, cum errasset diu, sicut Ouid. in Fastor. libris refert.

*Causa raris superest, Tuscum rate venit ad amnem
Ante pererrato falcifer orbe deus.*

Hunc errantem, atque inopem Ianus excepit: cuius rei argumento sunt nummi veteres, in quibus est cum duplici fronte Ianus, & in altera parte naus, sicut idem poeta subiicit.

*At bona posteritas puppim formauit in ære,
Hospitis aduentum testificata dei.*

Omnes ergo, non tantum poeta, sed historiarum quoque, & rerum antiquarum scriptores hominem fuisse consentiunt, qui res eius in Italia gestas memoriæ prodiderunt: Græci Theodorus, & Thallus: Latini Nepos, & Cassius, & Varro. Nam cum agresti quodam more in Italia viueretur,

*Is genus indocile, & dispersum montibus altis
Composuit, legesq; dedit, Latiumq; vocari
Maluit, his tutus quoniam latuisset in oris.*

Censetne aliquis deum esse, qui pulsus est, qui fugit, qui latuit? Nemo tam stultus est: qui enim fugit, aut lateret, & vim, & mortem timeat necesse est. Orpheus, qui temporib; eius recentior fuit, apertè Saturnum in terra, & apud homines regnasse commemorat.

*Πρωτὶς μὲν ἀναστρεφὼν ἑνὶ χθονὶ κείνος ἀνδρῶν,
ἔν τ' ἑστὶν ἔτι δ' αὖτ' ἀναστρεφὼν κείνος ἐνὶ πύλαις.*

Item Maro noster. *Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.* Et alio loco,

*Aureaq; ut perhibent, illo sub rege fuerunt,
Sacula, sic placida populos in pace regebat.*

Neque superius dixit, in cælo egisse vitam, neque inferius superos in pace rexisse. Vnde apparet illum regem fuisse terrenum, quod alibi apertius declarat.

— aurea condet

*Sacula, quæ rursus Latio regnata per æua
Saturno quondam.*

Adi Natalem lib. 2. cap. 2.

IS GENVS INDOCILE) Pro indoctum. nam indoctum est, quod penitus non potest discere. Indoctum, quod nondum didicit.

HIS TVTVS QVON. LAT. IN ORIS) Latium appellatum testatur Virgilius, quoniam ibi Saturnus latuerit. Id ipsum canit Ouidius Fast. lib. 1.

Inde diu genti mansit Saturnia nomen.

Dicta quoque est Latium terra, latente deo.

Cyprianus clarum religionis nostræ lumen, Ab Ioue, inquit, Saturnum esse fugatum, manifestum est: inde Latium de latebra eius nomen accepit. Minutius Felix, Itaque latebram suam, quod tutò latuisset, vocari maluit Latium. Idem confirmat Paullus Diaconus ex Eutropij historia lib. 1. Sunt qui asserant Saturni nomen Syriacum esse, & ea lingua latentem significare. Vnde agrum Latinum, quasi illius nomen interpretantes, Latium prisca illi vocauerunt, & eius uxorem Opem, Latiam. Quamobrem in Pontificalib; indigitamentis dicebatur Latia Saturni. Hæc Hieron. Columna in Fragmenta ex Eumero, quæ cum Fragmentis Ennianis coniunxit.

AVREAQUE VT PERHIB. ILLO. S. REGE SÆCVLA)

Dionysij verba sunt antiquit. lib. 1. Est etiam alia fabula inter indigenas vulgata, Saturnum ante Iouis regnū in his terris imperium habuisse: decantatamque illam sub Saturno vitam omnibus copijs, quas annus fert, affluentem, nusquam alibi magis, quam apud ipsos floruisse, &c.

DECOLOR ÆTAS) Decoloratur id, cuius color vitatur, non mutatur. Coloratur id, cuius alia fit, quam fuit, facies: tanquam cærulea, vel nigra, vel pallida. Ita Seneca, Natural. lib. 2. cap. 41. *Decolor ætas*, id id est, vitiosa. In omni enim vitioso corpore inest pessimus color: & alludit ad naturam metalli, quam cernimus discolorum: nec immeritò: supra enim dixerat *D aurea sacula*, ideo nunc dicit, decolor ætas. Seruius.

ET BELLI RAB. ET AMOR HAB.) sic Ouid. lib. 1. Metamorph. *Insidiq; & vis, & amor sceleratus habendi.* Amorem nummi vocauit Iuuenal. *Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.* Vtrobique periphrasis quædam auaritiæ est.

TVM MAN. AVSON. ET GENT. VENERE SICANÆ) Omnes terræ habitatores aut indigenæ sunt, aut aduenæ, aut conuenæ. Indigenæ sunt inde geniti, quos vocant Aborigenes Latini, Græci αὐτόχθονες, ut de Faunis dixit. Aduenæ, de vno loco venientes, ut Saturnus. Conuenæ, de diuersis, ut Ausones, & Sicani. lege cætera apud Seruium.

SÆPIVS NOMEN POSUIT) Recurre ad 1. Æneid. *Italiam fato profugus*, &c.

A QVO ITALI FLVIVM COGNOM. TIBRIM) Liuius ait à Tiberino Albanorum rege ibidem summerso, dictum.

Mepulsum patria, pelagiq; extrema sequentem,

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum

335 His posuere locis: matrisq; egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, & deus auctor Apollo.

Tt* 2

Vix

- Vix ea dicta: dehinc progressus, monstrat & aram,
 Et Carmentalem Romano nomine portam:
 Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem,
 340 Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros
 Æneadas magnos, & nobile Pallanteum.
 Hinc lucum ingentem (quem Romulus acer asylum
 Rettulit) & gelida monstrat sub rupe Lupercal.
 Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
 345 Nec non & sacri monstrat nemus Argileti:
 Testaturq; locum, & lethum docet hospitibus Argi.

PELAGIQUE EXTREMA SEQUEMUR) Me navi-
 gationem in longinquas, & ultimas terras procul do-
 mo parantem: ut *pelagi extrema* audiamus extremas,
 & longissimè remotas eius partes. Quem sensum, cum
 & aptissimus sit, & nullam vim verbis afferat, non pos-
 sum non probare. Nam quæ primarij afferunt Gram-
 matici, & coactam habent, & affectatam sententiam.
 Turneb. lib. 24. cap. 40.

De caussa aduentus Euandri in Italiam, de eius
 matre, de origine urbis Pallantei, & eius nomine, de ho-
 noribus utriq; habitis à pop. Rom. subscribemus quæ
 habentur apud Halicarnass. lib. 1. tu ea cum Virgil. cõ-
 parato. Non multo post alia classis Græcorum in eam
 Italiæ partem appellit, LX. fere annis ante bellum Tro-
 ianum, profecta à Palantio urbe Arcadica. Eam colo-
 niam deduxit Euander Mercurij filius, & nymphæ cu-
 iusdam Arcadicæ, quam Græci Themis fuisse dicunt,
 & diuino afflatu instinctam: Romanarum antiquita-
 tum scriptores Carmentem patria lingua nominant.
 Hanc mulierem affirmant dæmonis spiritu correptam,
 futura carmine multitudini prædicere solitam. Ea clas-
 sis non consensu ciuitatis emissa est: sed orta in populo
 seditione, inferior factio sua sponte secessit. Fortè tum
 apud Aborigines regnum à maioribus acceptum tene-
 bat Faunus, à Marte, ut ferunt, oriundus, vir gnauus
 ac prudens, à Romanis postquam vnus indigetum,
 sacris honoratus, & carminibus. Is paucos illos Arcadas
 comiter exceptos donauit agrorum, quanta ipsi vel-
 lent, portione. Elegerunt autem, sicut eos Themis
 post rem diuinam peractam præmonuerat, tumultum
 non longè distantem à Tiberi, qui nunc fermè in me-
 ditullio urbis Romanæ situs est. Apud eum construxe-
 runt paruum vicum, capacem hominum, quot duæ na-
 ues aduexerant è Græcia: cui erat in fati, ut in tantam
 urbem euaderet, quanta alia nulla vel græca, vel barba-
 ra, siue amplitudo sedium, &c. Huic oppidulo à veteri
 patria nomen imponunt Palantium: nunc vero Pala-
 tium à Romanis dicitur. Sunt qui tradunt, & in his Po-
 lybius, denominatum ab adolescente quodam Palante
 ibi mortuo, filio Herculis & Dynæ Euandri filiæ. Ego
 tamen Romæ neque sepulcrum vidi Palantis, neq; in-
 ferias audiui ei fieri, neque aliud quidquam eiusmodi
 cognoscere potui. Euandro autem, & Carmentæ Ro-
 manos publicè quotannis sacrificare comperi, aras e-
 tiam ipsæ erectas contemplatus sum: Carmentæ, apud
 Carmentalem portam sub Capitolio: Euandro apud
 Auentinum collem prope portam Trigeminam. Se-
 quitur de templo Pani Lycæo (qui Arcadibus deo-
 rum antiquissimus, & honoratissimus) extructo, quod
 Romani Lupercal nominant, cuius & hîc poeta me-

minit. Lege Dionysium.

FORTUNA OMNIPOTENS) Fortunam Ho-
 merus nescire maluit, & soli deo, quem *μῦθον* vo-
 cat, omnia regenda committere: adeò, ut hoc voca-
 bulum *τύχη* in nulla parte Homerici voluminis nomi-
 netur. Contra Virgilius non solum nouit, & meminit,
 sed omnipotentiam quoque eidem tribuit: quam &
 philosophi, qui eam nominant, nihil vi sua posse, sed
 decreti, siue Providentiæ ministram esse voluerunt.
 Et in fabulis, seu historijs idem facit nonnunquam.
 Ægeon apud Homerum auxilio est Ioui. Hunc contra
 Iouem armant versus Maronis. Eumedes Dolonis pro-
 les bello præclara, animo, manibusque potentem re-
 fert: cum apud Homerum Dolon imbellis sit. Nullam
 commemorationem de iudicio Paridis Homerus ad-
 mittit, &c. Macrobi. Saturnal. lib. 5. cap. 16.

Quod fortunam *omnipotentem* vocat Maro, as-
 sentit opinioni vulgi, & imperitorum, qui fortunam
 putant esse, quæ hominib; tribuat bona, & mala. Nam
 simulacrum eius cum cornucopiæ, & gubernaculo fin-
 gunt, tanquam hæc & opes tribuat, & rerum huma-
 narum regimen obtineat. Itè Sallust. præmio Ca-
 tilinar. sed profectò fortuna in omni re dominatur.
 Plura Lactant. lib. 3. cap. 29.

Plin. lib. 2. cap. 7. Inuenit tamen inter has vtras-
 que sententias medium sibi ipsa mortalitas numen,
 quo minus etiam plana de deo coniectatio esset. Toto
 quippe mundo, & locis omnibus, omnibusque horis,
 omnium vocibus Fortuna sola inuocatur, vna nomi-
 natur, vna accusatur, vna agitur rea, vna cogitatur, so-
 la laudatur, sola arguitur, & cum conuijs colitur, vo-
 lubilis à plerisque, & cæca existimata, vaga, inconstans,
 incerta, varia, indignorum faultrix. Huic omnia ex-
 pensa, omnia feruntur accepta: & in tota ratione mor-
 talium, sola vtramque paginam facit. Adeoq; obnoxia
 sumus fortis, ut fors ipsa pro deo sit, qua deus proba-
 tur incertus.

Adde Cic. 2. de Off. Magnam vim esse in fortuna
 in vtramque partem, vel secundas ad res, vel aduersas,
 quis ignorat? Nam & cum prospero eius statu vtimur,
 ad exitus prouehimur optatos: & cum reflauit, affligi-
 mur. De Fortunæ deæ cognominibus apud Romanos,
 eiusq; templis, Alex. ab Alex. lib. 1. cap. 13. & ibidem.
 Tiraquellus.

CARMENTIS NYMPHÆ MONITA) Strabo
 lib. 5. καὶ τὴν μῦθεα τὴν Εὐάνδρου τιμῶσι Ῥωμαῖοι; μίαν
 τῶν νυμφῶν εἶναι νομίζαντες, καμμέντιν μετονομασθεῖσαν.
 Etiam Nicostrata dicta est, & à carminibus fatidicis
 Carmentis.

MONSTRAT ET ARAM, ET CARMENTAL.) Aperiuisse fertur, ad quod fugientes sine discrimine serui, aut liberi, ab omni pœna tuti erant. Post asyllum Atheniense, de quo Seruius, fuit in Rhæteo Aiæ asyllum, & in Sigeo Achillis, quorum exemplo Romulus, & alij, asyllum aperuerunt, quod accedentes impunitate donabantur. Apud Molossos, Samothracas, Crotoniatis, & Messenios, Corcyraeos ad deorum aras confugisse, pro asylo habitum est. Atheniensibus Thesei sepulcrum id iuris habuit, ut serui ad illud confugientes, nexu soluerentur, &c. Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 20. Vide ibid. Tiraquell.

VATIS FATIDICÆ) Bene addidit fatidicæ: nam vatem, & poetam possumus intelligere. Sallust. In tugurio mulieris ancillæ. Non quia mulieris, statim ancillæ: si autem ancilla, statim & mulier est. Seruius.

CECINIT QVÆ PRIMA) Quia postea & Sibylla. Sed quod de prædictione Carmentis ad hunc locum attinet, ex I. Fast. Nasonis transcribemus.

Fallor? an hi fient ingentia mœnia colles?

Iurag, ab hac terra cætera terra petet?

Montibus his olim totus promittitur orbis,

Quis tantum fati credat habere locum?

Et iam Dardania tangant hæc littora pinus:

Hic quoq, causa noui fœmina Martis erit.

Care nepos Palla, fœnesta quid induis arma?

Indue: non humili vindice casus eris.

Victa tamen vinces, euerfasq, Troia resurges,

Obruat hostiles ista ruina domos.

Vrite victrices Neptunia Pergama flamma:

Nunc minor hic, toto est altior orbe cinis.

Iam pius Aeneas sacra, & sacra altera patrem,

Afferet: Iliacos accipe Vesta deos.

Tempus erit cum vos, orbemq, tuebitur idem,

Et fient ipso sacra colente deo.

QVEM ROMVL. ASYLVM RETVLIT) Post quã Hercules migravit è terris, nepotes eius timentes insidias eorum, quos auus afflixerat, Athenis sibi primum asyllum, hoc est, templum misericordiæ collocarunt, unde nullus posset adduci. Ideo ait Romulum retulisse, quia asyllum aperuit ad imitationem asyli Atheniensium, ut haberet aduenas plures, cum quibus urbem conderet. Seruius.

De hac re ad istum modum Liuius lib. 1. Deinde ne vana urbis magnitudo esset: adiiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium vrbes, qui obscuram, atq; humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem mentiebantur: locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, asyllum aperit, eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber an seruus esset, auida nouarum rerum per fugit. idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit.

Primum Cadmus, dum Thebas conderet, asyllum

aperuisse fertur, ad quod fugientes sine discrimine serui, aut liberi, ab omni pœna tuti erant. Post asyllum Atheniense, de quo Seruius, fuit in Rhæteo Aiæ asyllum, & in Sigeo Achillis, quorum exemplo Romulus, & alij, asyllum aperuerunt, quod accedentes impunitate donabantur. Apud Molossos, Samothracas, Crotoniatis, & Messenios, Corcyraeos ad deorum aras confugisse, pro asylo habitum est. Atheniensibus Thesei sepulcrum id iuris habuit, ut serui ad illud confugientes, nexu soluerentur, &c. Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 20. Vide ibid. Tiraquell.

Ab asylo asyilia dicitur, pro eo iure libertatis, & veniæ, quod quis apud aras consequitur, quam immunitatem Ecclesiæ vulgò vocant. Eadem igitur asyllum, vel ut Græci dicunt, asylon vocare possumus, & simulacrũ asyllum, id est, in qua, vel ad quod, ius est asyliæ confugientibus. Philostrat. καὶ ἀσυλὸν ἢ ἀνδρείας τῷ τίτλῳ, ad statuam Tiberij confugientibus ius erat asyliæ. Asylos enim erat statua Tiberij. Græci namq; huiusmodi nomina composita communi genere efferunt. Asyli etiam dicuntur à Græcis homines à violentia tuti, ut sunt sacrosancti, quos attingere sine piaculo non licet, nec reprehendere, quales erant Tribuniplexis apud Romanos. Asyli erant caduceatores, & licebat eis tutò, quòquò vellent, ire. Budæus in Pand.

MONSRAT SVB RVPE LUPERCAL) Locus, quem sub Palatino monte, Euander deo gentis suæ Panis Lycæo sacrauerat, & Lupercal. nominauerat, quod præsidio ipsius numinis lupi à pecudibus arcerentur. Lupercalia sacra Euander idem instituit. Iis sacris, seu festis iuvenes Romani nudi canem, & capram immolabant. Tum faciem sanguine illo obliti cum lotis è pelle factis nudi currebant circa Palatium, obuios quosque corijs illis verberantes, & præsertim mulieres grauidas, quæ ultro se obuiam illis ferebant, facilem partum ex illa percussione sperantes. Vide Gyrard. Syntag. 17.

PARRHASIO DICT. DE MORE PAN. LYCÆI) Ordo est, monstrat Lupercal Panos Lycæi, dictum de more Parrhasio: id est, ostendit Lupercal Panos Lycæi, dictum ex more Arcadico: nam Parrhasia, Arcadia est. dictum, dictum, consecratum.

SACRI NEMVS ARGILETI) Sacri, id est, execrabilis. Euander Argum quendam suscepit hospitio, qui quum de eius cogitaret interitu, ut ipse regnaret, Euandro hæc non sentiente, socij intellexerunt, & Argum necauerunt. Cui Euander & sepulcrum fecit, & locum sacrauit, non quòd ille merebatur, sed hospitalitatis causâ. Bene autem Euander in hac re immoratur, & docet causas, ne apud hospitem in suspensionem veniat. Seruius.

TESTATVRQVE LOCVM) Iurat, non sua culpa iura hospitij esse violata. Testari sæpe valet iurare, ut patet ex alijs locis.

Hinc ad Tarpeiam sedem, & Capitolia ducit,

Aurea nunc, olim syluestribus horrida dumis.

Iam tum religio pauidos terrebat agrestes

350 Dira loci, iam tum syluam, saxumq; tremeabant.

Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem

(Quis Deus incertum est) habitat Deus: Arcades ipsum

Credunt se vidisse Iouem, cum sæpe nigrantem

Ægida concuteret dextra, nimbosq; ciceret.

Tt* 3

Hæc

- 355 Hæc duo præterea disiectis oppida muris,
Reliquias, veterumq; vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condit urbem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
- 360 Pauperis Euandri: passimq; armenta videbant.
Romanoq; foro, & lautis mugire Carinis.

HINC AD TARPEIAM) Romæ nondum conditæ, A Ianus, inquit, cum Saturnum classe peruectum exce-
& locorum adhuc agrestium, atque pascuorum memi-
nit. Tibull. quoque lib. 2. eleg. 5.

*Romulus æterna nondum fundauerat urbis
Mœnia, consorti non habitanda Remo.
Sed tunc pascebant herbosa palatia vacca,
Et stabant humiles in foris arce casa.
Lacte madens illic suberat Pan ilicis umbra,
Et facta agresti lignea falce Pales.*

Propert. lib. 4. eleg. 1.

*Hoc quodcumq; vides hospes, quàm maxima Roma est,
Ante Phrygem Aeneam collis, & herba fuit.*

*Atq; ubi nauali stant sacra palatia Phœbo,
Euandri profuga procubuerunt boues.*

*Fistilibus creuere deis hac aurea templa,
Non fuit opprobrio facta sine arte casa.*

Tarpeius mons, in quo Capitolium, dictus est à Tarpe-
ia virgine, filia Sp. Tarpeij, cui Romulus arcem tuen-
dam contra Sabinos commiserat. Puella arcem Sabinis
prodidit, vide Liuium lib. 1. Capitolium vnde nomi-
natum, docuimus lib. 9. ibi, *Dum domus Aeneæ Capi-
toli immobile saxum Accolet.*

RELLIGIO DIRA) id est magna, vt, *An sua cuiq;
deus sit dira cupido?*

PAVIDOS TERREBAT AGRESTES) Iam tum, hoc
est, quum esset locus ille humilis, atque desertus, iam
habuit numen, eratq; illic, quod terreret accedentes,
& his incuteret horrorem, maximè rusticis, qui pa-
uore naturali omnia metuunt, & vniuersa formidant.
Donatus.

NIGRANTEM ÆGIDA CONCVT.) Scutum, cui
pellis Amalthææ capræ, nutricis quondam suæ indu-
cta.

NIMBOSQVE CIERET) Nimbos pro fulminibus
posuit, quæ dextra iacit. Ægidis autem concussu com-
mouet pluuias. Seruius.

HANC IANVS PATER) Dictus Ianus, vt ait Cic. 2.
de nat. deor. ab eundo, quod cælum, & tempus sem-
per eat, vel à ianuis. Nam vt idem deus apud Ouid. 1.
Fast.

*Præsideo foribus cali cum mitibus Horis,
Et redit officio Jupiter ipse meo.*

De eius nomine Rhodigin. lib. 2. cap. 23. De forma, &
immagine idem lib. 23. cap. 11. Gyrard. Syntag. 4.

Sed *Ianus pater*, quia cum post obitum Ianum, &
Saturnum diuinis honoribus cumulandos censuissent,
quod Ianus prior in Italiam venisset, in sacris omnibus
primum locum Iano detulerunt: vt etiam, cum alijs
dijs sacrificium fieret, dato thure in altaria, Ianus prior
nominaretur, cognomento quoque addito *Pater*, se-
cundum quod cognomentum noster sic intulit, *Hic
Ianus pater*. Aurel. Victor. de origine. Rom.

Cur antiquum numisma ab vna parte Iani bifron-
tis imaginem, ab altera nauis aut puppim, aut proram
insculptam habeat, consulendus Plutarch. Quæst.
Rom. quæst. 41. Aliter Macrobian. lib. Saturnal. 1. cap. 7.

pisset hospitio, & ab eo edoctus peritiam ruris, ferum
illum, & rudem ante fruges cognitum victum in melius
redegisset, regni cum societate munerauit. Cum pri-
mus quoq; era signaret, seruauit & in hoc Saturni reue-
rentiam, vt quoniam ille nauis fuerat aduectus, ex vna
quidem parte sui capitis effigies, ex altera verò nauis ex-
primeretur: quo Saturni memoriam in posteros propa-
garet.

IANICVLVM HVIC, ILLI P. SAT. NOM.) Ennium
ἀνεστλέλειον est ex 1. Annali, de qua latè Saturnia terra.
Quidam Ennium sic scripsisse suspicantur. olim Satur-
nia nomen Huic fuerat, de qua latè Saturnia terra. Sen-
titur igitur ab oppido Saturnia dictam regionem vicinam
Saturniam, de quo plenius in sequentibus. Arnob.
lib. 3. Ianus Ianiculi conditor, & ciuitatis Saturniæ Sa-
turnus auctor. 35

Hic Ianum, & Saturnum concordēs regnasse, vi-
cinaq; oppida opera communi condidisse, præter Ma-
ronem, etiam illud in promptu est, quod posteri quoq;
duos eis continuos mensens dicunt, vt December
sacrum Saturni, Ianuarius alterius vocabulum posside-
ret. Cum inter hæc subito Saturnus non comparuisset,
excogitauit Ianus honorum eius argumentum, ac pri-
mum terram omni ditioni suæ parentem, Saturniam
nominauit. Macrobian. Saturnal. 1. cap. 7.

De hisce duobus oppidis à Iano, & Saturno con-
ditis, & ab utroque cognominatis, simul de fuga Satur-
ni, & moribus, quibus excoluit Italos, vnde Latium ap-
pellatum, & quamobrem Cæli, ac Terræ filius dictus,
hæc scripta reperio apud Minutium Felicem in Octa-
uio. Is itaque Saturnus, Creta profugus, Italiam metu
filijs fauentis accesserat, etiam susceptus hospitio, ru-
des illos homines, & agrestes multa docuit: vt græcu-
lus, & politus, literas imprimere, nummos signare, in-
strumenta conficere. Itaque latebram suam, quod tuto
latuisset vocari maluit Latium: & urbem Saturniam de
suo nomine, & Ianiculum Ianus, ad memoriam vterq;
posteritatis reliquerunt. Homo igitur utique qui fugit,
homo utique qui latuit, & pater hominis, & natus ex
homine. Terræ enim, & Cæli filius, quod apud Italos
esset ignotis parentibus proditus: vt in hodiernum in-
opinatè visos, cælo missos: ignobiles, & ignotos terræ
filios nominamus.

Superaddamus Tertullianum, testem grauissi-
mum, qui in Apologet. cap. 11. quo demonstrat, ve-
terum deos planè mortales, & ab hominibus con-
secratos fuisse, hæc de Saturno refert, quæ non parum
lucis dant Virgilio. In Italia Saturnus post multas expe-
ditiones, postque Attica hospitia confedit, exceptus ab
Iano, vel Iane, vt alij volunt. Mons quem coluerat, Sa-
turnius dictus: ciuitas quæ debellauerat, Saturnia cogno-
minabatur. [Dionys. lib. 1. Quin & vniuersa ora, quæ nunc voca-
tur Italia, dicata erat huic deo, & à cultoribus Saturnia vocabatur.
Et licet videre in Sibyllinis carminibus, & alijs oraculis à dijs red-
ditis: suntq; passim per eam regionem multa huic deo sacra dicata.
& quadam ciuitates, eodem, quo vniuersa tunc ora dicta nomine
loca

locas etiam multa ab eodem numine denominata, præcipue scopuli, A
 & editi tumuli.] Ab ipso primum tabulæ, & imagine si-
 gnatus nummus, & inde ærario præsidet. Tamen si ho-
 mo Saturnus, utique ex homine: & quia ab homine,
 non utiq; de Cælo, & Terra. Sed cuius parentes ignoti
 erant, facile fuit eorum filium dici, quorum & omnes
 possumus videri. Quis enim non cælum, & terram, ma-
 trem, ac patrem venerationis, & honoris gratia appel-
 let, vel ex consuetudine humana, qua ignoti, vel ex in-
 opinato apparentes, è cælo superuenisse dicuntur?
 Proinde Saturno repentino aduentu ubique cælitem
 contigit dici. Nam & terræ filios vulgus vocat, quorum
 genus incertum est. Taceo, quod ita rudes adhuc ho-
 mines agebant, ut cuiuslibet noui viri aspectu, quasi di-
 uino, commouerentur, cum hodie iam politi, quos an-
 te paucos dies luctu publico mortuos sint confessi, in
 deos consecrant.

ROMANOQUE FORO) Huius fori meminerunt
 Plin. lib. 4. cap. 5. & lib. 12. cap. 4. & 19. cap. 1. Pro-
 pert. lib. 4. eleg. 7. *Romanum satis est posse videre fo-
 rum.* Martial. lib. 1. *Romanum propius, diuitiūq; forum.*
 Sueton. Augusto, cap. 72. De foris Romanis, & exter-
 nis vide Alex. ab Alex. lib. 2. cap. 12.

LAVTIS MVGIRE CARINIS) Carinæ sunt æ-
 dificia facta in carinarum modum. Lautas dixit, aut pro-
 pter elegantiam ædificiorum, aut propter Augustum,
 qui natus est Curijs veteribus, nutritus in Carinis. Hæc
 Seruius. In ea vrbs regione Pompeij Magni do-
 mus fuit, quæ occupata ab Antonio, occasionem ioco,
 & cauillo Sex. Pompeij dedit in Antonium, exceptum
 cæna cum Cæsare, à Pompeio ipso in naui professo, se
 in carinis suis tum demum cænam dare: de quo Plutarch.
 in Anton. & Velleius. German.

Vt ventum ad sedes: Hæc, inquit, limina victor
 Alcides subiit, hæc illum regia cepit.

AVDE HOSPES CONTEMNERE OPES, ET TE QVOQVE DIGNVM

365 FINGE DEO: REBVSVQVE VENI NON ASPER EGENIS.

Dixit, & angusti subter fastigia tecti
 Ingentem Æneam duxit: stratisq; locauit,
 Effultum folijs, & pelle Libystidis vrsæ.
 Nox ruit, & fuscis tellurem amplectitur alis.

370 At Venus haud animo nequicquam exterrita mater,
 Laurentumq; minis, & duro mota tumultu,
 Vulcanum alloquitur: thalamoq; hæc coniugis aureo
 Incipit, & dictis diuinum aspirat amorem.

Dum bello Argolici vastabant Pergama Reges

375 Debita, casurasq; inimicis ignibus arces:
 Non vllum auxilium miseris, non arma rogavi
 Artis, opisq; tuæ: nec te, charissime coniux,
 Incassum uē tuos volui exercere labores:

380 Quamuis & Priami deberem plurima natis,
 Et durum Æneæ fleuisssem sæpe laborem.
 Nunc Iouis imperijs Rutulorum constitit oris.
 Ergo eadem supplex venio, & sanctum mihi numen
 Arma rogo genitrix nato. te filia Nerei,
 Te potuit lacrymis Tithonia flectere coniux.

385 Aspice qui coeant populi, quæ mœnia clausis
 Ferrum acuant portis, in me, excidiumq; meorum.

VICTOR ALCIDES) Varro rerum diuinar. lib. C & signum, VICTOREMQUE incis literis appel-
 lauit. Dedit ergo epitheton deo, quo & argumentū vi-
 ctoriarum veterum Herculis, & commemoratio nouæ
 historiae, quæ recenti Romano sacro causam dedit, co-
 tineretur. Macrobi. Saturnal. lib. 3. cap. 6.
 AVDE HOSPES CONTEMNERE OPES) Au-
 de, quia res ardua, & difficilis. Omnino magni, & ex-
 cellentis animi est contemnere pecuniam, negligere
 opes. Videbis, quàm bellè Seneca, more suo hunc ver-
 sum ad contemptum rerum fluxarum rapit, epist. 18.
 Quanta est animi magnitudo, ad id sua sponte descen-
 dere, quod nec ad extrema quidem redactus timendum
 sit? Hoc est præoccupare tela fortunæ. Incipe ergo,
 milu.

mi Lucili sequi horum consuetudinem, & aliquos dies A destina, quibus secedas à rebus tuis, minimoque te facias familiarem. Incipe cum paupertate habere commercium, *Ande hospes contemnere opes, & te quoque dignum Finge deo.* Nemo alius est deo dignus, quam qui opes contempnit: quarum possessione tibi non interdico, sed efficere volo, ut illas in trepidè possideas, quod vno consequeris modo, si te etiam sine illis beatè victurum persuaseris tibi: si illas tanquam exituras semper aspexeris. Rursus epist. 31. quomodo possimus similes euadere deo, his verbis nos docet. Parè autè deo pecunia nō faciet. Deus nudus est. Fama nō faciet, nec ostentatio tui, & in populos nominis dimissa notitia. Nemo nouit deū: multi de illo malè existimant, & impunè. Nō turbata seruorum lecticam tuam per itinera urbana, ac peregrina portantium. Deus ille maximus, potentissimusque ipse vehit omnia. Ne forma quidem, & vires beatum te facere possunt. Nihil horum non patitur vetustatem. Querendum est ergo, quod non fiat in dies deterius, cui non possit obstari, quo nil melius possit reperiri. Quod est hoc? animus: sed hic rectus, bonus, magnus. Quid aliud voces hunc, quam deum in humano corpore hospitantem? Hic animus tam in equitem Romanum, quam in libertinum, quam in seruum potest cadere. Quid est eques Romanus, aut libertinus, aut seruus? Nomina ex ambitione, aut ex iniuria nata. Subsilire in cælum ex angulo licet. Exurge modò, *Et te quoque dignum Finge deo*: finges autem non auro, non argento. Non potest ex hac materia imago deo exprimi similis. Cogita illos, cum propitij essent, fictiles fuisse. Hæc Seneca, vides quam sapienter, & Stoicè.

Quomodo paupertas ad virtutem conducat, Theodoret. de Providentia Serm. 6. Iouian. lib. 1. de sermone hanc orationem vult esse plenam comitatis. Comis viri consilium est, quæ à se dicuntur non, ut delectent modò, verum etiam ut sint grata, nec solum verba, sed etiam res ipsæ, quæ dicuntur. Itaque & ornatum rebus adiungit, præstatque, quod Terentianus ille desiderat, *ornato munus verbis, quod potes*, & in eo est maximè, ut verba etiam ipsa, resque, quæ à se dicuntur, gratiam præ se ferant. Itaque à comendo, id est, ornando dictus. Puellæ namque, ornata præsertim, placere amatoribus student, illisque ex eo gratiores fieri. Vide quæso, quibus verbis, quam etiam comitis, quam gratis etiam sententijs Æneam alloquitur Euander.

Admodum similis Virgilianæ huic, apud Apuleium reperitur oratio Milonis cuiusdam ampliter nummati, sed extremæ auaritiæ hominis, angusta, & vacua domo habitantis, qua se compellatum, cum ad eum diuerteret, idem Apuleius fingit. Ego te, inquit, etiam de ista speciosa corporis habitudine, deque hac virginali prorsus verecundia, generosa stirpe proditum, & rectè conijcerem. Sed & meus Demeas eadem litteris pronuntiat. Ergo breuitatem gurgustoli nostri ne spernas peto: erit tibi adiacens, & ecce illud cubiculū honestum receptaculum. Fac libenter diuerferis in nostro. Nam & maiorem domum dignitate tua feceris, & tibi specimen gloriosum arrogaris. Sis contentus hoc paruulo: Thesei illius cognominis patris tui virtutes æmulaueris, qui non est aspernatus Hecales anus hospitium tenue. Fuit autem Hecale rustica vetula, quæ ad se diuertente Theseo apposuit olera, herbasque syluestres pro eduljijs.

TE QUOQUE DIGNVM FINGE DEO) Ommino deum Herculem aspicit, qui & in illis ipsis quamuis horridis, incultisque locis acquieuit, & fortuito, obla-

toque victu contentus, magna tolerantia orbem vagus peragrauit: ut pote, qui boni consulens hospitalitatem Molossi, iucundè, & frugaliter acceptus discessit. German. * Sensus Verborum est, secundum Seruium, componere in similitudinem numinis. Ergo imitationem Herculis suadet Æneæ, non quod idem in monstris debellandis, sed in frugalitate, & diuitiarum contemptu.

REBUS VENI NON ASPER EGENIS) Res egenæ sunt res tenues, modicæ, non amplæ, non splendide, ac magnificæ, non lautæ, non opiparæ, ut etiam ad victum referamus, cuius frugalitatem ex angustia recti facillè colligimus. De antiquorum frugali, & parco victu multa Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 11. 35

ANGUSTI TECTI INGENT ÆN.) Ex contrarietate quæstus ornatus, angustum tectum, ingens Æneas.

LYBSTIDIS VRSÆ) Species pro genere. Vel, ut ex pretio bestiarum aliquid stratis ipsis gratiæ accederet.

ET FVSCIS TELLVREM AMPECT. ALIS) poetica phantasia Nocti alas affingit. Ennius Annali 16. *Nox quando medijs signis præcincta volabat.*

EXTERRITA MATER) Ideo territa, quia mater.

DICTIS DIVINVM ASPIRAT AMOR.) addit gratiam dictis diuinam, facit dicta sua amabilissima. Æneid. C. 1. *& latos oculos afflarat honores.*

DVM BELLO ARGOLICI) Petitura Venus pro filio, de adulterio procreato, orationem suam ingenti arte composuit, quod etiam Vulcanus ipse testatur, dicens, *Quid causas petis ex alto?* Non enim aperta est eius petitio, sed longo proæmio peruersam amore mariti mentem circumuenit. Ergo quæstionem hanc, quæ nascitur ex impudica Veneris petitione, soluimus his modis: primò, quod Vulcanum amore circumuenit: deinde quod est nata occasione eius temporis, quo Marti arma faciebat, quem sciebat fuisse adulterum, per quod datur intelligi, Vulcanum omnem suspicionem, & iram, quam habuit circa Venerem, deposuisse, adeo ut arma ipsi etiam fabricaret adultero. Præterea Vulcanum vxorium fuisse, testatur & ipse Virgilius, dicens, *Tum pater aeterno satur deuinctus amore.* Nam quod dicit Donatus, potuisse fieri, ut cum Anchisa concumberet Venus, antequam Vulcano nuberet, non procedit: constat enim à principio Venerem vxorem fuisse Vulcani. Seruius.

Diutius immoratur Homerus, quam hic Virgil. Iliad. 5. cum Iunonem inducit *καταλλωπισμένην*, varioque ornatu, & mundo muliebri instructam, vxorij illecebris mariti animum tentantem, & periclitantem. German.

PRIAMI DEBEREM PLVRIMA NATIS) Soli Paridi debebat: sed plurali numero dicit, ne exturpi causa Paridi debuisse videatur. Tegit igitur honesto nomine rem non honestam.

SANCTVM MIHI NVMEN AR. ROGO GENITRIX NATO) Iliad. 5. ubi Thetis Achilli arma Vulcanum rogat, & vnde totus hic locus expressus est.

Τῆρεκα νῦν τὰ σὰ γένεθ' ἱκένομαι αἰν' ἐθέλησθαι
ἢ ἔμψ' ἀκυρόφω δόμεν ἀσπίδα, καὶ τρυφάλειαν. &c.

TE FILIA NEREI) Thetis, quæ Achilli arma impetrauit. Et bonis vititur comparationibus, dicendo *filia Nerei*, quum ipsa Iouis sit filia: item, *vxor Tithonia*, quum ipsa sit Vulcani. Aurora autem Tithoni vxor petiuit arma Memnoni filio.

QVÆ MOENIA CLAYS. BELL. ACVANT PORT.)
Dixit

Dixit enim superius, *Quing, adeo magna positis incendi-
bus vrbes Tela nouant.*

IN ME, EXCID. MEORVM) Sic I. Æneid. ut pa-
trem Iouem moueret, fecit calamitatem Troianorum
suam quoque, & ita locuta est, quasi vnà cum ipsis ve-

axaretur, casibusq; aduersis per maria, ac terras iactare-
tur. *Nos tua progenies, &c. Sic nos in sceptris reponis?* Eo-
dem artificio nunc cum marito Vulcano agit, qui utiq;
quantū in se est, pati non debet ferrum acti in vxorem
suam, & cum filio oppugnari ipsam quoq; matrem.

Dixerat, & niueis hinc atq; hinc diua lacertis
Cunctantem amplexu molli fouet. ille repente
Accepit solitam flammam, NOTVSQVE MEDVLLAS

390 INTRAVIT CALOR, ET LABEFACIA PER OSSA CVCVRRIT:

Non secus, atq; olim tonitru cū rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis, & formæ conscia coniux.

Tum pater æterno fatur deuinctus amore.

395 QUID CAUSSAS PETIS EX ALTO? fiducia cessit

Quò tibi diua mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.

Nec pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemq; alios Priamum superesse per annos.

400 Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est,

QVICQVID IN ARTE MEA POSSVM PROMITTERE CVRÆ,
Quod fieri ferro, liquidoque potest electro:

Quantum ignes, animæq; valent, ABSISTE PRECANDO

VIRIBVS INDVBITARE TVIS. EA VERBA LOCVTVS,

405 OPTATOS DEDIT AMPLEXVS, placidamq; petiuit

Coniugis infusus gremio per membra soporem.

NIVEIS LACERTIS) Homerus Iunonem αἰ-
κώλεον crebrius appellat, quasi dicas, albiulnam, id est,
candidis præditam lacertis, seu niueis: voluit enim hoc
ipsum adiunctum ad nomen sic exprimere Virgilius:
quamuis eo solo Græcus poeta vniuersam deæ illius
pulchritudinem significet, nota figura. Admoneor hoc,
niueis lacertis illius Theanus, præclaræ feminae, quæ
cum vestem induens, casu nudasset brachium, & qui-
dam eo conspecto diceret, ô pulchrum brachium: re-
spondit illa, at non publicum. Quo & castitatem suam
indicauit, & laudatoris illius intemperantiam perstrin-
xit, qui alienum corpus curiosius esset intuitus.

CUNCTANTEM AMPLEXU MOLLI) dubitantem
scilicet an promitteret, quam rem per amplexum suum
immissio amore persoluit.

ACCEPIT SOLITAM FLAMMAM) Alludit ad rem
naturalem: namq; ideo Vulcanus fingitur maritus Ve-
neris, quod Venerium officium nō nisi calore cōsistit:
vnde, *Frigidus in Venerem senior.* Seruius. * *Atque hæc
ipsa de causis tam crebra ignis, flamma, calor, astus in rebus a-
matoris mentio. Est vero quod sequitur de calore, qui Vulcani me-
dullas intrauerit, & ossa eius liquefecerit, tanta emargia dictum,
quanta potuit maxima.*

ET FORMÆ CONSCIA CONIUX) Intellexit se do-
lis, & pulchritudine peruertisse mentem mariti. Lucan.
lib. 10.

Quem forma confixa sua Cleopatra sine vllis

Tristis adit lacrymis, simulatum compta dolorem.

ÆTERNO DEVINCTVS AMORE) Æternum pro ma-
gno, atque adeo immenso posuit Maro. Et Curtius lib.
4. fere eodem modo scripsit. Abluc corpus illuie, æ-
ternisque sordibus squalidum. Turneb. lib. 13. cap. 8.

B Adde Lucret. lib. 1. *æterno deuinctus vulnere amoris.*

QUID CAUSSAS PETIS EX ALTO) Attius Armo-
rum iudicio. *Cur cetera tam ex alto appetissis dissidia A-
gamemnon?* Qua circuitione, ait, uti voluisti verborum?
Dubitasse te de mariti voluntate ostendisti. Sic exorsus
est, quasi non ipse esset, qui paulò ante cunctabatur:
ita se facilem præbet, & tanquā Veneris non intellecto
ingenio, bonum se satis, & beneuolum præstat. Quan-
tum illam fecit libido subiectum? si considerares, in-
quit, esse te coniugem meam, & quid vxor de marito
mereatur, aduerteres, non duceres ex alto principia,
nec petitionem tuam circuitione munires. Diffidentis
hoc signum est: nunquam enim inter coniunctas reli-
gione personas petitionem futuram sermo laboratus
anteuenit, nisi cum honestatis ratio non suppetit: aut
destituitur meritis persona poscentis. Donatus.

NEC FATA VETABANT STARE, DECEMQUE)
Hic tractat poeta, fatorum vim non posse quidem sub-
verti, posse tamen imminens malum aliqua ratione dif-
ferri. Etsi peritura, inquit, fuerat Troia, posset tamen
aliquanto adhuc tempore perdurare. Hoc Iupiter, &
fata poterant sinere. Si etiam tunc diligentiam habuis-
ses, & curam, ut in eo constitueretur beneficij commo-
dum, sic quod celerius periit, tardius interiret. Donat.

QVICQVID IN ARTE MEA, QVOD FIERI FER-
RO, ELECTRO) Alterum pertinet ad firmitatem, alte-
rum ad pulchritudinem: plurimū enim terrorem ho-
stibus incutit etiam splendor armorum. Ecce plus pro-
misit, quam petierat Venus: debebat quippe postulanti
sola arma, ex ferro promittere. Donat.

POTEST ELECTRO) Turpissimum mendum in
Vu* hoc

hoc versu inhæserat, nã cum legeretur ante *potestur*, ex vetustissimo volumine bibliothecæ Vaticanæ, Politian. Miscellan. cap. 71. emendauit *potest*. Quæ etiam verior lectio vel inde probatur, quod electrum vbiq; in prima syllaba longum, tam apud Græcos ponitur, quam apud nostros. Nec quidquam interpretes super verbo *potestur*, alioqui nouo, inusitatoq; loquuntur. Haud tamen præterit me, veteres hæc quoque protulisse, sicut Pacuuium in Chryse, sicut etiam Lucretium, quemadmodum & poteratur lectum à Nonio Marcello est in Cæcilianis annalibus. Apud Plautum Satyrione, *retrahitur nequitur*. Apud Catonem lib. 1. Orig. Fana in eo loco compluria fuere, ea exaugurauit: præterquam quod Termino fanum fuit, id nequitum exaugurari. M. Tull. ad Papyrium lib. 9. Qui primus Papius est vocari desinitus. Quadrigar. Annal. 3. adeo memorari non potestur. Deniq; sic loquebantur veteres, cum iungebatur huic verbo potestur, poteratur, infinitius passius.

Mirum est in plerasque editiones receptam fuisse hanc lectionem, *Quod fieri ferro, liquidum potestur electro*: atque hic tanti fecisse quosdam obsoletum hoc vocabulum, tanquam Vulcani maiestati, ex cuius ore proficiscebatur, conuenientissimū (nimirum, ut quemadmodum Iupiter, & Iuno sermoni suo prisca quædam vocabula, ille *fuat*, hæc *conferi* admiscuissent, ita etiam Vulcanus, cui non minus iuris hac in parte esse deberet, *potestur* ex prisco sermone retineret (quasi verò vbiq; hic poeta aliquem archaismum sermoni illorum numinum, aut aliorum inferere potuit, id fecerit) tanto, inquam, in honore à nonnullis illam cascā vocem *potestur* fuisse habitam, ut pro hac lectione tanquam pro aris, & focis Virgilianis dimicauerint. Neque vero exemplum illis defuit, quo nominis *electro* quantitatem defenderent: & quidem ex hoc ipso poeta, in poematio quod Ceiris inscriptum est.

*Non me delicijs communuit regia diues,
Coralio fragili, & lacrymoso mouit electro.*

Sed ille versus aliter etiam scriptus reperitur, in *electro* syllabæ primæ suæ seruata quantitate. Henr. Steph. de delectu. Virgil. lection.

De electro Plin. lib. 33. cap. 4. Aurum, vbiq; q;

quinta argenti portio est, electrum vocatur. Scrobes ea reperiuntur in Canaliensi. Fit & cura electrum, argento addito. Quod si quintam portionem excederit, incudibus non resistit. Et electro auctoritas, Homero teste, qui Menelai regiam auro, electro, argento, ebore fulgere tradit: & quæ sequuntur. Etiam Pausanias 5. in Eliacis, illustrem electri facit mentionem. Electrum quidem, inquit, ex qua materia Augusti statuam fecerunt, in Padi fluminis arenis rarum omnino repertum est. Id, qui nacti fuerint, non temere magni æstimaunt. Est alioquin electrum aliud nihil, quam argento permixtum in metallis aurum. De tertio autem electri genere, quod idem est cum succino, in x. fit mentio, ibi, *Populeas inter frondes*, &c.

Ne pigeat etiam legere, quæ annotauit in Indice suo Erythraus, super hac voce *potestur*. Liquidum electrum poeta nominat, eo quod miro modo pelluceat. Vnde de re magnopere dilucida, aut de forma supra modum nitida prouerbium, *ἡλεκτρού δαφνυγέστερον*.

QUANTVM IGNES ANIMÆ QVE VALENT) Animas intellige auras folliibus acceptas, quibus fornaces inspirantur, & ignes augefcunt. Anima sæpe ventum significat, flatum, halitum. Lucret. lib. 5. *Aurumq; leues anima, calidiq; vapores*. Vide Nonium in *Anima*. Diximus Eclog. 6. ibi *Semina terrarumq; animaq; marisq; fuissent*. *

OPTAT. DED. AMPL. CONIUG. INEVS. GREMIO) Ammianus poeta, inquit Gell. lib. 9. cap. 10. & pleriq; cum eo eiudem Mulsæ viri, summis, assiduisq; laudibus hos Virgilij versus ferebant: quibus Vulcanum, & Venerem vinctos, mistosque iure coniugij, rem lege naturæ operiendam, verecunda quadam translatione verborum, quum ostenderet, demonstraretq; , protexit. Minus autem difficile esse arbitrantur, ad istiusmodi reticenda, verbis uti vno, atque altero, breui, tenuiq; signo ea demonstrantib⁹, sicut Homerus dixerit *παρθενικὴν ζώνην, καὶ λήλεσι θεσμόν, καὶ ἔργα φιλοθήσια. τὸν μὲν δ' εὐρήτοισι καλεῖν αὐτ' ἐν λεχέεσσιν*. Tot verò, & tam euidentibus, ac tam non prætextatis, sed puris, honestisq; verbis venerandum illud concubij pudici secretum, neminem quenquam alium dixisse.

Inde, vbi prima quies medio iam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: quum fæmina primū,
Cui tolerare colo vitam, tenuiq; Minerva,
410 Impositum cinerem, & sopitos suscitāt ignes,
Noctem addens operi: famulasq; ad lumina longo
Exercet penso, castum vt seruare cubile
Coniugis, & possit paruos educere natos:
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
415 Mollibus è stratis opera ad fabrilis surgit.
Insula Sicanium iuxta latus, Æoliamq;
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus, & Cyclosum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant: validiq; incudibus ictus
420 Auditi referunt gemitum: striduntq; cauernis
Stricturæ Chalybum, & fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.

Hoc

- Hoc tunc ignipotens cælo descendit ab alto.
 Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
 425 Brontesq;, Steropesq;, & nudus membra Pyracmon.
 His informatum manibus, iam parte polita
 Fulmen erat (toto genitor quæ plurima cælo
 Deijcit in terras) pars imperfecta manebat.
 Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
 430 Addiderant: rutili tres ignis, & alitis Austri.
 Fulgores nunc terrificos, sonitumq;, metumq;
 Miscebant operi, flammisq;, sequacibus iras.
 Parte alia Marti currumq;, rotasq; volucres
 Instabant: quibus ille viros, quibus excitat vrbes:
 435 Ægidaq; horrificam, turbata Palladis arma
 Certatim squamis serpentum, auroq; polibant,
 Connexosq; angues, ipsamq; in pectore diuæ
 Gorgona defecto vertentem lumina collo.

INDE VBI PRIMA) Ecce quantum profecit ar-
 tificium Veneris. Excitatur Vulcanus noctis medio, re-
 linquitur pulchra vxor, & blandi talis fæminæ deferun-
 tur amplexus: præponitur quieti labor, cælo spelunca,
 & strato molli contempto, fabrilis artis difficultas eli-
 gitur. Hæc enim desiderabant ratio temporis, & graues
 æstus vxoris, vt submota omni segnitie, perfectis op-
 portunè armis, gratior rediret ad coniugem. Donatus.

MEDIO IAM NOCT. ABACTÆ CVRRICVLO)
 Curriculū genere neutro spatium in quo curritur, cur-
 sum ipsum, & currum paruum diminutionis forma si-
 gnificat. Hic pro spatio sumitur, quod nox conficit, quæ
 ipsa etiam à poetis curru per cælum inuehi, & quidem
 nigris equis fingitur. Cic. pro Muræna. Respondebo
 igitur Posthumio primū, qui nescio quo pacto mihi
 videtur prætorius candidatus in consularem, quasi de-
 sultorius in quadrigarum curriculum incurrere.

CVI TOLERARE COLO VITAM) Apollonij imi-
 tatione. Vide Vrsin. Item Homeri Iliad. µ. Apud ma-
 tronas quondam lanificium magnæ laudi fuit, lanamq;
 fecisse mulierem, probitatis, & pudicitie argumentum
 erat. Inter Romanos, & Sabinos facta pace, conuenit
 inter Romulum, & T. Latium, vt Sabinæ mulieres ab
 omni opere, excepto lanificio, immunes forent. Scribit
 Varro apud Plin. lib. 8. cap. 48. lanam cum colo, & fu-
 so Tanaquilis, & sandalia in templo Anci Martij ad sua
 tempora durasse incolumem. Vtq; lanificium veterib;
 cordi fuisse indicarent, sponsam nuptiarum die colum
 comptam, & fustum cum stamine ad virum deferre ius-
 sere. Apud Iberos etiam nunc, quidquid texunt mulie-
 res, in commune conferunt, & virorum iudicio, quæ
 plurimum texuit, honorib; cumulatur, & pretio. Phæ-
 acenses quoque, Homero teste, sicut rei navalis viri,
 ita mulieres pensa trahendi, & acu vestes intexendi
 peritæ sunt. Contra Egyptijs mos. Nam viri pensa do-
 mi curabant, mulieres foris negotia tractabant. Daba-
 tur item vitio fæminis apud Persas, lanæ & calathæ ad-
 mouere manus. Alex. Neapolit. lib. 4. cap. 8.

Bernartius in 4. Thebaid. Statij obseruat, more
 veterum receptum fuisse, vt etiam regum filia lanificio
 manus admouerent. Alex. enim apud Curtium ad Sy-
 sigambin matrem Darij: mater, hanc vestem qua indu-
 tus sum, sororum non solum donum, sed etiam opus

A vides: nostri decipere me mores. Seneca Hippolyto, in
 persona Phædræ. Palladis tela vacant, Et inter ipsas pensa
 labuntur manus. * Miror fugisse Bernartium exemplum Au-
 gusti apud Sueton. cap. 73. Veste non temere alia, quam domestica
 sua est, ab vxore, & sorore, & filia, neptibusq; confecta.

Ceterum vt mineral pretium est, & merces, quæ
 persoluitur doctori (sic enim à Varrone appellatur) qui
 nos aliqua arte erudit: sic & Minerua hoc loco. Atque
 hæc quidem interpretatio laudat Seruium. [Obscurius
 refert sententiam Serui Turneb. Sic enim ille: tenuiq; Minerua,
 non filo tenui, sed paruo pretio lanificij. Et subaudiunt aliqui, mos
 est, si sit sensus, cui tolerare colo vitam, tenuiq; Minerua mos est.]
 Vide tamen, ne Minerua pro lanificij arte dici, & acci-
 pi hinc possit. Nam tenuis ars lanificij meritò dici potest,
 quia non multum quæstus affert: vt boni cōsulendum
 sit, si ea te tolere. Sicalius de lanificio locus intelli-
 gitur in extremo septimo, non illa colo, calathisue Mi-
 nerua fæmineas assueta manus. Interdum tamen etiam
 filum est. Arnobius, pro aquis Neptunum, Liberum
 patrem pro vino, Ceterem pro pane, Mineruam pro
 stamine. Turneb. lib. ii. cap. 22. & lib. 26. cap. 29. Vide
 quæ dicta sunt lib. 7. ad locum paulo ante citatum.

Tolerare pro sustinere, & vitam quoquo modo age-
 re, ac per inopiam traducere, & prorogare, Cæsar non
 semel dixit, vt lib. 3. de bello ciuili. Libenter etiam ex
 perfugis cognoscebant, equos eorum tolerari, reliqua
 verò iumenta interijisse. Et rursum. Erat summa inopia
 pabuli, adeo, vt folijs ex arboribus strictis, & teneris ar-
 borum radicibus contusis equos alerent, & cogerentur
 ijs rationibus equitatum tolerare, id est, in summa
 pabuli inopia alere, ἐσθίσαι τῶν ἀπὸ τῶν ῥιζῶν. Tacitus, Multos
 militia, quosdam exercendis agris tolerare vitam. Hoc
 est, διακράτειν τοὺς πολέμους ἀπὸ τῶν ἀγρῶν. Terent. And.
 Lana, ac tela victum queritans, συνειρομένη τὸν βίον, τῶν
 χόλων τὸν βίον περιζομένη, ὅπως δύνωσι εἰς διαζῶσα, vel τὸν
 βίον ἐπὶ περιζομένη. Columella lib. 7. cap. 2. Pinguis, & cam-
 pestris situs, proceras oues tolerat: gracilis, & collinus,
 quadratas. διακράτειν. Bud. in Pand. * Quomodo viri prius,
 quam mulieres lanificium exercuerint & quare ad fæminas tan-
 dem peruenierit, docet Lucret. lib. 5. in extremo.

Et facere ante viros lanam natura coëgit,
 Quam muliebri genus: nam longè præstat in arte,
 Et sollertius est multo genus omne virile,
 Agricola donec vitio vertere seueri,
 Vt muliebris id manibus concedere vellent,
 Vt * 2 Atque

Atque ipsi potius durum sufferre laborem,
Atque opere in duro durarent membra, manusq;

TENVIQUE MINERVA) Mineruam primam lanificij vsum monstrasse, hanc etiam telam ordiri docuisse, & colorasse lanas prædicant. Oliuæ quoque hanc dicunt inuentricem, & fabricæ, multarumq; artium: sed hoc poeticè: quia sapientia in capite esse dicitur hominis, & Minerua de capite Iouis nata fingitur, hoc est, ingenium, ideoq; sensus sapientis, qui inuenit omnia, in capite est. Isid. lib. 19. cap. 20.

IMPOSITVM CINEREM ET SOP. SVSCITAT IGNES) Optimè conseruatur ignis, si cinere tegatur. Nam ita fit, vt & cinis igni impositus, eius calorem contineat, & ignis tamen per cinerem rarum quasi expiret, ac viuat. Ignem enim dicimus viuere, & mori: viuere, dum calorem naturalem continet: mortuum esse, vbi extinctus est. Lucret. lib. 1. *Et viuant labentes ætheris ignes.* Infra eod. lib. *Quod cupido adfixum cordi vinefcit vt ignis.* lib. 4. similiter dixit, vt Virgilius, *cinere vt multa latet obrutus ignis.* Vbi animaduerte, cinis proferri genere muliebri, quomodo reperiri apud Cæsarem, Caluum, & Catullum Nonius testatur. Caluus, *Cum iam fulua cinis fueris.* Idem. *Forfitan hoc etiam gaudeat ipsa cinis.* Catull. *Troia virum, & virtutum omnium acerba cinis.* Simile est etiam (vt reuertar vnde paulisper deflexi) illud Horatij Ode 1. lib. 2. *Et incedis per ignes Suppositos cineri doloso.* Ex Lamb. in Lucret.

CASTVM VT SERVARE CVBILE) Terent. And. *Primum, hac pudicè vitam, parçè, ac duriter Agebat, lana ac tela victum queritans.* Hinc ergo traxit Virgil. vt diceret, *castum vt seruare cubile, &c.*

OPERA AD FABRILIA SVRGIT) Opera est actio, & persona ipsa, quæ opus peragit. Opus finis est, & fructus operæ. Nonnunquam opus pro opera videtur accipi, vt hic. Donat. in Heautont.

INSVLA SICANIVM) His verbis vna Vulcaniarum insularum, nomine Hiera describitur, quæ sacra Vulcano est, colle in ea nocturnas euomente flammæ. Hac in insula scribit Maro Vulcani officinam esse. Turneb. lib. 26. cap. 29. At Homerus eam in celo constituit, quo nihil stultius dici potest. Virgiliana officina cælestis potius: diuinis enim verbis descripta est, Homérica autè plebeijs. Scalig. Poet. lib. 5. cap. 3. ** Et quoniam Vulcanus Cyclopum opera, & ministerio statur in fabricando, idcirco dixit Fiorat. Ode 4. lib. 1. dum graues Cyclopum Vulcanus ardens vrit officinas.*

ÆOLIAMQVE ERIG. LIPAREN) Physiologia est, cur in his locis Vulcanum officinam habere fingatur, inter Liparen, & Aetnam: scilicet propter ignem & ventos, quæ apta sunt fabris. Æoliam autem ideo Liparen, quia vna est de illis septem insulis, quibus Æolus imperauit. Ita Seruius. Liparam describit Strabo lib. 6. Septem sunt numero insulæ, quarum maxima est Lipara Cnidiorum colonia, Siciliæ proxima, secundū Thermistam, antiquitus Meligunis dicta. Hæc & classem duxit, & longo tempore Tyrrenorum incursionibus restitit, sub se habens reliquas Liparæorum, vt nunc dicuntur (quas Æoli quidam appellant) insulas, &c.

ANTRA ÆTNÆA) Magnitudinem ictuum ostendit, quibus & vicini montes resultabant: aut certe Ætnæa, quasi Ætnæa dicit. Seruius.

STRICTURÆ CHALYBVM) Stringere venas apud Persium Sat. 2. inde stricturæ vocatæ sunt massæ, & laminæ ferri. Turneb. lib. 25. cap. 15. Strictura, inquit Seruius, est terra ferri in massam coacta. Chalybes sunt propriè populi, apud quos nascitur ferrum.

A Nonius, stricturæ dicuntur propriè scintillæ, quæ de ferro feruenti exeunt, cum massa malleis cuditur: quod aut strictius emittantur, id est, celeriter, aut quod oculos sui fulgore præstringant. Profert hunc locum. Lucil. Satyr. lib. 4. *Crebra vt scintilla in stricturis, quod genus olim Feruenti ferro.*

HOC TVNC IGNIPOTENS DESCEN.) id est, huc tum. Et hoc pro huc posuit, secundum antiquum morem: nam antea hoc, aduerbium loci fuit, quod nunc aboleuit. Vide Seruium.

Non placet tamen hic archaismus Stephano, quamuis eum & Seruius, & Priscianus retineant: citetur etiam quoddam epitaphium, Capuæ scriptum, in quo hanc scripturam antiquam videre est. *Inferri hoc non licet, nisi quorum nomina scripta sunt, & quibus canero:* pro, inferri huc non licet. Sed Grammaticorum principum valet plus auctoritas.

FERRVM EXERCEBANT VASTO CYCLOP.) Omnino ad fictionem istam Maronianam de armis à Vulcano, & Cyclopibus in Sicilia Ænæa fabricatis puto respexisse Claud. in 3. Consulatus Honorij, cum illa scriberet.

*Quod superest, patri, vobis iam Mulciber arma
Preparat, & Sicula Cyclops incude laborat.
Brontes innumeris exasperat agida signis.
Album fulminea crispare in casside conum,
Festinat Steropes, nectit thoraca Pyracmon,
Ignisfluisq; gemit Lipare fumosa canernis.*

C BRONTESQVE, STEROPESQVE) Quid facturi sint, ex nominibus docet. Nam Brontes à tonitru dictus est, *ἄνδ' τῆς βροντῆς.* Steropes à fulgetra, id est, *ἄνδ' τῆς στεροπῆς.* Pyracmon verò, qui nunquam à calente incude discedit. Seruius.

NVDVS MEMBRA PYRACMON) Per hunc etiam ceteros fuille nudos intelligitur.

HIS INFORMATVM MANIBVS) Non oportet, hic (vt quidam faciunt) informatum accipere, rude, & omnino sine forma, argumento, & synonymia ab informi, in qua dictione prorsus particula, in priuandi vim habet: sed *καρτερὸν ὑποτέλειται*: cum informare sit aut pictoria, aut statuaria vocabulum, primam, & rudem operi formam inductam significans. Scilicet & informatio *σκιονεγία*, & *σκαειτισμός*, & per tralatione imperfecta, & rudis notio, à natura primum animo impressa, quam Cicero anticipationem, & *πρόληψιν* lib. 1. de nat. deor. vocat. German.

INFORMATVM FVLMEIN IAM PARTE POL.) Imago Vulcani talis proditur ab Alberico, libello de deorum imaginibus. Pingebatur similitudine fabri deformis, & claudi, malleum in manu tenentis, & deorum impulsu de celo in terram decidentis. Iuxta eum plures diuini iridentes pinguntur, qui eum de celo expellere figurantur. Ipse quoque sic expulsus, fulmina in terris parare dicebatur, quæ ad cælum Iouis ipsius aquila deferrebat. Ideoq; iuxta ipsum Vulcanum depicta erat officina, & aquila parata ad fulmina deferenda.

TOTO QVÆ PLVR. CÆLO DEICIT IN TERRAS) Cum plurima dei ciat in terras fulmina Iupiter, nec tamen illi vnquam desint fulmina, affirmare audent Ouid. desitura, si peccantes omnes, & quoties peccant, fulmine deiecto ferire velit. Nimirum mundus & scelerum, & sceleratorum plenus est.

*Si quoties peccant homines, sua fulmina mittat,
Iupiter, exiguo tempore inermis erit.*

Non semper poetæ reddunt sequentia precedentibus, *κατὰ λέξιν*, neque antecedentibus relatiua, aut numeros nume-

numeris, aut casus casibus ad circinum, canonemque A grammaticum, sed non tam verbis, quam sententiæ insistant: ut hic, ubi præmisit, informatum fulmen, subiicit, *qua plurima calo Dejicit in terras*: ut fere Lucr. lib. 4.

---- *quibus in rebus multum sumus ante morati,
Atq, in qua ratione fuit contenta magis mens,
In somnis eadem plerumq, videmur obire.*

Hæc vocum continentia *qua plurima*, respondet illi Græcorum poetarum, οὐδ' αὖ τὸν δα. German.

TRES IMBRIS TORTI RADIOS, TRES NVB) Sciendum, in hoc eum velle ostendere, toto anno iaci fulmen. Nam per has periphrases tempora ostendit annitotius, quæ & quatuor esse, & ternos menses habere manifestum est. Vnde dicit *tres imbris torti radios*, hoc est grandinis, constricti, & coacti in grandinem, quæ abundat per hyemem. *Nubis aquosa*, hoc est, veris, quo tempore nimis sunt pluviae, Et, *ruit imbriferum ver*. Addit, *rutili tres ignis*, hoc est, æstatis. Et, *alitis autumnii*, hoc est, autumnii, quo ventorum crebra sunt flamina. Seruius.

SONITVMQVE METVMQVE) Per sonitum, tonitrua ostendit, per metum, fulgetras, & hunc ordinem sic posuit, ut hominibus videtur. Nam reuera prior est collisio nubium, unde ignis emittitur. Nos autem ideo prius fulgetras videmus, quàm tonitrua audiamus, quia velocior oculorum, quàm aurium est sensus. Seruius.

FLAMMIS SEQVACIBVS) persecutricibus. Ad naturam ignis respicit, qui depascendo progreditur, quando est, quod depascatur.

ÆGIDAQVE HORRIFICAM TVRB. PALLAD. AR.) Marmoreum quoddam Palladis simulacrum secundum hos versus effectum, aut potius, cuius celsitudinem his versibus mirifice expresserit Maro, se vidisse Romæ affirmat Politian. cap. 47. Illud *turbata* ne exponas, turbantis, ut male Seruius, sed perturbata: turbati quippe sumus, cum bellum capeffimus. Turneb. lib. 26. cap. 29.

GORGONA DESECTO VERT. LVM COLLO) Medusam, cuius caput à Perseo defectum, in suo clypeo Minerua posuisse narratur.

- 440 TOLLITE CVNCTA, INQVIT, COEPTOSQVE AVFERTE LABORES,
Ætnæi Cyclopes, & huc aduertite mentem.
Arma acri faciendaviro: NVNC VIRIBVS VSVS,
NVNC MANIBVS RAPIDIS, OMNI NVNC ARTE MAGISTRA:
PRÆCIPITATE MORAS. Nec plura effatus: AT ILLI
OCYVS INCVBVERE OMNES, pariterq; laborem
445 Sortiti. fluit æs riuis, auriq; metallum:
Vulnificusq; chalybs vasta fornace liquefcit.
Ingentem clypeum informant, vnum omnia contra
Tela Latinorum: septenosq; orbibus orbes
Impediunt. alij ventosis folliibus auras
450 Accipiunt, redduntq; alij stridentia tingunt
Aera lacu: gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter se se MVLTA VI BRACHIA TOLLVNT
IN NVMERVM, versantq; tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æolijs properat dum Lemnius oris,
455 Euandrum ex humili tecto lux suscitât alma
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Confurgit senior, tunicaq; inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.
Tum lateri, atq; humeris Tegearum subligat ensẽ,
460 Demissa ab laua pantheræ terga retorquens.
Nec non & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumq; canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem, & secreta petebat,
Sermonum memor, & promissi muneris heros.
465 Nec minus Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
CONGRESSI IVNGVNT DEXTRAS, medijsq; residunt
Ædibus, & licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc.

TOLLITE CUNCTA INQVIT) Crescit Æneam eritum, quum ipsi necessaria diuinis præponuntur operibus, & inde maior eius gloria est, quum ipsius primò perficienda mandantur, tantorum deorum speciebus sine aliqua perfectione reiectis. Quam citò autem & quid fieri oporteret dixit, & tetigit, licet sub generalitate personam asserens? Donatus.

Inchoat ab hoc carmine epist. 33. lib. 6. Plin. iunior, & vsum eius paræmiacum nobis demonstrat. Nec inanem ponunt operam, qui, quemadmodum Virgilianis versibus adagiorum loco vti possimus, diligenter, ac totis etiam libris ostendunt. Multis id in locis per Chiliadas suas Erasmus fecit. Sed ad Plinium redeo. Sic igitur exorditur. *Tollite cuncta*, inquit, *captosq; auferte labores*. Seu scribis aliquid, seu legis, tolli, auferri iube, & accipe orationem meam, ut illi cyclopes arma diuina.

ACRI VIRO) Ut in eo exprimeret, qualia arma fieri conueniret. Interea cum loqueretur, & remouenda vniuersa mandaret, & remotionis ipsis causas afferret, quod secretum inter se, & uxorem suam fuit, breuitatis ratione ductus, simul & pudoris sui causa contexit. Turpe enim fuit dicere, & satis prolixum, vxor mea petijt, ut filio eius arma faciam. Idcirco veni, ne animum ipsius lædam, si non fecero, aut si tardius fecero. Omnia igitur expressit, nec Venerem in eo, nec Æneam nominauit, ne in causa priuigni, qui ei per naturalem malitiam charus esse non poterat, vxorium se magis ostenderet, & probaret. Ait igitur. Est viracer, cui volo arma fieri. Virum dixit, qualem in themate posuit, dicens, *Arma, virumq; cano*. Donatus.

OMNI NUNC ARTE MAGISTRA) Ambitiosius, quam si arte magistri diceret. Rem personæ in artem transtulit, ut si dicas, opus est peritia medicinæ, non medici. Lib. 12. *Non hæc humanis opibus, non arte magistra Proueniunt*.

NEC PLVRA EFFATVS) sicut festinationem decebat.

PARITER QVE LABOREM SORTITI) Diuiserunt inter se laboris officium, ut, *Sortiti remos*.

AVRIQVE METALLVM) De metallarijs scitissimè Cassiodorus. Sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidia perfruuntur, & soli sunt hominum, qui absque vlla nundinatione, pretia videantur acquirere. Iterumque mox addit. Aurum per bella querere, nefas est: per maria, periculum: per falsitates, opprobrium: in sua vero natura, iustitia. Producit hosce locos Lipsius de Magnitud. Romana Lib. 2. cap. 5. subiicitq;: nescio tamen de iustitia, ò bone Cassiodore, & an non scuitia aliqua admixta. Certe ut illi (Romani) tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ipse Cassiodorus non dissimulat. Intran homines caligines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum sub terris compendia quærunt, nonnunquam lucis gaudia derelinquunt. Lege reliqua, si videtur.

SEPTENISQVE ORBIBVS ORBES IMPED.) id est, velut septem scuta facta in vnitatem connectunt. Non clypeum duntaxat fabricatus est, ensen quoque, loriceam, galeam, ocreas, de quibus hic separatim nihil: sed intelliguntur, cum dixerit, arma esse faciendâ. Et infra recensentur.

STRIDENTIA LACV ÆRATING) Lucret. lib. 6.

Ut calidis candens ferrum è fornacibus olim.

Stridit, ubi in gelidum properè demersimus imbrem. *σιζειν* autem proprie Græci dicunt de ignito ferro in aqua extincto, vnde & *σιζιμὸς*, & *σιζις*. German.

IN NVMERVM) in ordinem, ut, *Tum verò in numerum Faunosq; ferasq; videres Ludere*. A fabrorum in numerum incudem tundentium ictibus, Pythagoras proportionem musicam inuenisse dicitur.

VERSANTQVE TENACI FORCIPE MASSAM) Fornum, & fornaces dicuntur à forno, id est, calore. Inde forcipes, quod candens teneant ferrum. Varro de vita pop. Rom. lib. 2. Cocula quæ coquebat panem, primum sub cinere, postea in forno. Nonius.

AEOLIS PROPERAT ORIS) Actionem huic verbo dedit, quomodo & in 4. Georg. *Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis Cum properant*. Plauti est, *properant prandium*. Ennii, *festinant diem*.

PATER LEMNIVS) Ideo Lemnius, quod in insulam Lemnon propter deformitatē à Iouē deiectus sit. Ideo fictum ait Seruius, quia Vulcanus videtur esse fulminis ignis, qui crebrò in Lemno cadit. Colebatur à Lemnijs. Vnde illud. *Vulcanum tellus Hypsipylæa colit*. Regnavit enim ibi Hipsipyle. Vide plura apud Gyrard. Syntag. 13.

EVANDRVM LVX SVSCITAT ALMA) Si pudendum est, iudice Homero, virum principem, cui commissa populi gubernatio, ac proinde, cui mille quotidie peragenda negotia, totam dormire noctem, quanto magis insuper dimidiatum diem? Seneca epistola 122. Turpis, qui alto sole semisomnis iacet, cuius vigilia medio die incipit, & adhuc multis hoc antelucanū est.

MATVTINI VOLVCRV SVB CVLMINE CANTVS) In Ceiri, *Vos Numantina si qui de gente venitis* cū Scylla alloquatur manifestè volucres, Ioseph. Scalig. correxit, *Vos matutina si qui de gente venitis*: ut eleganter matutinam gentē volucres vocet, quæ mane integrant cantus suos. Propert. *Et matutinis obstrépit alitibus*.

Præcipuè hirundinem designat, cuius garritu matutino sibi somnum cū suavi somnio ruptum esse queritur Anacreon, *ἔις χελιδόνα*. Sophocles Electra.

*ὦς ἤμιν ἡδὴ λαμπρὸν ἦλκε σέλας
Ἐὼα κινεῖ φέγγματ' ὀρνίδων σαφῆς.*

Apuleius Florid. lib. 3. Hirundinis cantus matutinus, cicadæ meridianus, noctuæ serus, vlulæ vespertinus, bubonis nocturnus, galli antelucanus. Hæc Vrsin.

TYRRHENA PEDVM VINCULA) Vincula, pro calceis etiam alibi dixit. Æneid. 4. *Vnum exuta pedem vinculis*. De Diana lauatura Ouid. 3. Metamorph. *Altera deposita subiecit brachia palla: Vincula duæ pedibus demunt*. Tyrrhena, quod calceos Tuscos primùm senatores, deinde & milites gerere soliti sint: nam olim Etruria multis artificijs, & multa elegantia floruit, ut refert Diodorus. Et quemadmodum Tuscanicum quoddam ædificij genus imitati sunt Romani, sic verisimile sit, eos calceatum æmulatos. Turneb. lib. 26. cap. 29. Rursum lib. 30. c. 38. non sine causa dixit, *Et Tyrrhena pedum*, & c. nā calceamentum quoddam altius, Tuscum vocabatur, eratque alioqui populus ille artium peritia egregius. Hesychius, *τυρρηνικὰ σανδάλια κατ' ἑλνικά τι ὑψηλὸν ἔστω καλῆται*.

Ceterum Virgilius nullam femoralium, ac tibialium mentionem facit, quoniam ijs præci non utebantur. Et præterea imitatur Homerum, qui 2. Iliad. similiter Agamemnonem surgentem, seseq; vestientem, & Odyss. 2. Telemachum Vlyssis filium describit. Prior locus hic est.

Εἴζοτο δ' ὀρθαῖς, μαλακὸν δ' ἐνδυε χιτῶνα,
Καλὸν νηγέτεον, περὶ δ' αὖ μέγα βάλλετο φάρος,
Πίσσοι δ' ὑπαὶ λιπαρῶσιν ἐδύσαντο καλὰ πέδιλα,
Ἀμφὶ δ' ἄρ' ὅμοισιν βάλλετο ξίφος ἀργυρόηλον.

*Sedit autem arrectus, mollem vero induit tunicam,
Pulchram, nonam, circum autem iecit magnum palliū,
Pedibus autē sub teneris ligavit pulchra calceamenta,
Circum autem posuit ensē argenteis clavis.*

Posterior.

Ἄρ' ἔτι δ' ἐν νηφὶν ὀδυσσοῖσιν ὄψε,
Εἰμῶτα ἐσσεύμεντο, περὶ δ' αὖ ξίφος ὅζον δέτ' ὦμα,
Πίσσοι δ' ὑπαὶ λιπαρῶσιν ἐδύσαντο καλὰ πέδιλα.

*Surrexit electo Vlyssis dilectus filius,
Vestem indutus, ensē autē aureum circumposuit hu-*

(mero,

Sub pedibus verò teneris ligavit pulchra calceamenta.
Magius lib. 3. cap. 3.

LATERI ATQVE HYM. TEGEÆ. SVBLIG. ENSEM)
Sic lib. 11. atq. ensē collo suspendit eburnum. Mos prif-
cus, gladium ex humero suspendere, & dimittere ad la-
tus. Hom. Iliad. β. ἀμφὶ δ' ἄρ' ὅμοισιν βάλλετο ξίφος ἀργυ-
ρόηλον, & alius ex Odyss. pauld ante prolatus. Nec id
heroum modò saculo, sed obtinuit postea, atque adeò
apud Romanos. Claudian. *Gestatosq. patri scapulis ra-*
diantibus enses. Lipsius in 1. Taciti Annal. ubi simul do-
ctissime quæstionem illam explicat, ad utrum latus, dex-
trum, an sinistrum veteres illi gladios suos gestare con-
sueverint. Adde ex eodem Lipsio Analect. ad dial. 3.
lib. 3. de Militia Rom. Loris autem latioribus depen-
debant, & id baltei, vel baltea. Virg. 12. *humero cum*
apparuit ingens Balteus. Sidon. lib. 4. epist. 20. penduli
ex humero baltei.

AB LÆVA PANTHERÆ TERGA RETORQVENS)
Vide lib. 7. *Ipse pedestegmen torquens immane leonis.* A
sinistro humero pellem demissam habuit, quam retor-
quens, & in dextram reuocans partem, se amiciebat.
Servius.

GEMINI CVSTODES CANES) Telemachum quoq;
Homer. Odyss. 2. in concionem duobus canibus comi-

Atatum prodire fingit.

Βῆ δ' αὖ μὲν εἰς ἀγορὴν, παλαμῇ δ' ἄρ' ἔχ' ἄλκιον ἔγχος,
Ὅν οἱ δῖος, ἅμα ἰώγῃ δῶα κύνες ἀργοὶ ἐπαύοντο.

De canum fidelitate Cic. 2. de nat. deor. Canum verò
tam fida custodia, tamq; amans dominorum adulatio,
tantumq; odium in externos, & tam incredibilis ad in-
uestigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venan-
do, quid significat aliud, nisi ad hominum commodita-
tes esse generatos? Plin. lib. 8. cap. 40. canes soli domi-
num nouere, & ignotum quoq; si repente veniat, in-
telligunt. Soli nomina sua, soli vocem domesticorum
agnoscunt. Itinera, quamuis longa meminere. Nec vlli
præter hominem memoria maior. Quod in Argo Vlyc-
sis cane satis apparuit, si Homero credimus Odyss. 5.
B Hic dominum suum Vlysem, post decennale Troianū
bellum, & totidem annorum in mari errores, vicesimo
anno redeuntem agnouit, & mox tanquam omni vitæ
munere defunctus, quod dominum suum superstitem
relinqueret, fato obiit. Plurima item de canib; Francis-
cus Patricius lib. 3. de regno, tit. 6. qui est de Venatione.

SE MATVTINVS AGEBAT) id est, mane se agebat.
Solent poetæ, & solet omnium maximè Horatius ad-
dere verbis adiectiua, non quæ eius, cui adduntur, na-
turam explicant, aut verè sint substantiuorum illorum
epitheta: sed quæ modum quandam, & circumstant ali-
quid, seu quippiam rei adiunctum significant, atq; ex-
primant. Sic ergo Horat. de Vlyse epist. 2. lib. 1. *Circos*
pocula nosti, Quæ si cum sociis stultus, cupidusq. bibisset.
Non enim Vlysi cupiditatem, aut stultitiam tribuit: sed
stultè, cupideq; facturum fuisse ait, si bibisset, quomo-
do socij biberunt. Ode 8. lib. 1. *Cur neq. militaris Inter*
aquales equitat? non militarem vocat Sybarim, quem à
Lydia iam corruptum, & planè emollitum conquerit-
tur: sed equitare cum debere more militari ait. Verun-
tamen hæc non poetis solum, sed historicis quoque, &
oratoribus græcis crebra sunt. Ut cum dicunt, venisse
aliquem *τελῆστον, ἐνδυσσάστον*, tertio, vndecimo die.

LICITO TANDEM SER. FRVNT) Tandem, quia
amborum desiderio nox moram fecerat.

470 Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidem Troiæ victas, aut regna fatebor,
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires. hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.

475 Sed tibi ego ingentes populos, opulentaq; regnis
Iungere castra paro: quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.

Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Vrbis Agyllinæ sedes: vbi Lydia quondam

480 Gens bello præclara iugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio, & sæuis tenuit Mezentius armis.

Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? DII CAPITI IPSIVS, GENERIQVE RESERVENT.

485 Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
Componens manibusq; manus, atq; oribus ora,
(Tormenti genus) & sanie, taboq; fluentes
Complexu in misero, longa sic morte necabat.

NON QUAM RES EQVID. TROIAE VICTAS) Satis Amosth. α νυν εἰς κεφαλὴν ὑμῶν ἀνίστησιν οἱ τρεῖς. maturè equidem dixit: id est, ego quidem Troiam te viuo victam non arbitror, quantum est in opinione mea. Seruius. * Lib. 9. Aethes senex complectens Nisum, & Euryalum iuuenes, pro repub. suā deuotentes caput, nō putat desperandū rebus Troianis, cum adhuc talia pectora deorum beneficio, etiam in adolescentibus sese prodant. Non tamen omnino Teucros delere paratis, Cum tales animos iuuenum, &c.

PRO NOMINE TANTO) pro tui nominis gloria, Seruius. Vel potius, pro tantis aduersariorum tuorum copijs.

ET MYRVM CIRCUMSONAT ARMIS) Et breuitatem sui ostendit imperij, & hostilem necessitatem, ob quam se penitus exarmare non poterat, Seruius. Ipsis propemodum portis obequitat hostis, de Latinis accipe.

SED TIBI EGO INGENTES POP.) Artificiose agit, ut etiam quæ monstrantur auxilia, ipsius videantur esse. Ingentes autem populos non sine causa dixit. Nam Tuscia duodecim Lucumones habuit, id est, reges, quibus vnus præerat, vnde est, *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni*. Seruius.

FATIS HVC TE POCENTIBVS AFFERS) Fatinecessitate factum est, ut venires, fortunæ beneficio, ut illi ducem requirant.

SAXO VETVSTO) antiquo opere, ut, *Templa dei saxo venerabar structa vetusto*.

VRBS AGYLLINÆ SEDES) Vrbs Etruriæ seu Tyrheniæ est Agylla, condita à Pelasgis, qui è Thessalia venerunt, quæ dicta est Cære à tali quodam euentu. Cum Thessali eam teneret, quidam Tyrrenus interrogauit quod esset nomen oppido. Homo interrogatus ad humanitatem ratus pertinere, salutationem responsioni præmittere, respondit græce χαῖρε, salue. Ex eo postea Tyrreni cū eam occupassent, Cære nominarunt, quod id eius legitimum nomen crederent. Hæc ferme Stephanus de vrbibus.

VBI LYD. QUONDAM GENS BELLO) quondam insedit: non, bello quondam præclara: nam & tunc florebat. A Lydo Tyrreni fratre dicti Lydi. Quomodo in Italiam venerint, docet Seruius.

DII CAPITI IPSIVS) Eiusdem generis locutiones sunt hæc, Quod in caput tuum recidat, quod in caput tuum vertatur, *Pœna reuersura est in caput ista tuum*, quod illorum capiti sit, *capiti sint precor illa meo*, quibus vsi sunt Tacitus, Curtius Ouid. Cælius ad Cic. epist. lib. 8. & Tibullus. Seneca epist. 4. Quidquid mali dixi, mihi, & capiti meo. Loquuntur ita Græci quoque, à quibus Latini acceperunt, εἰς κεφαλὴν σοι sine adiectione verbi. Nonnunquam subaudiendum est, τρέποισο. De-

MORTVA QVIN ETIAM. IVNG. CORP. VIVIS)

Rex Euander scæuitiam Mezentij ostendens, iustamq; iram populorum aduersus eum exponens, atroci etiam supplicij genere vsum docet his verbis. Cuius immanis cruciatus mentionem facit Clemens Alexand. pius, atque eruditus scriptor in Protreptico, quo Græcis suadet, ut ad Christianam sese religionē conferant. Quod igitur multum ad hunc Virgilij locum illustrandum facit, sic inquit. τὸς ἀνθρώπους (ἐμοὶ δοκεῖν) βαρβαρικῶς τιμωρῦμενοι, οἱ νεκροὶ τὸς ἀρχαίωτους συνδεῖν λεγόνται σώματα, ἢ ἀλὸς καὶ συσπαῶσιν. Neq; tamen barbaræ hæc, scæuæque nationes, quod faciebat dirus tyrannus, ciuiū corpora, sed hostium armis captorum infelici hoc genere lethi consumeabant. Victor. lib. 4. cap. 18.

Multa historica suis commentis miscere solent poetæ. Namque & hoc tormenti genus ab Etruscis usurpatum Valer. lib. 9. sub tit. de crudelit. cap. 2. memorat his verbis. At ne Etrusci quidem parum feroces in pœna excogitanda, qui virorum corpora cadauerib; aduersa aduersis alligata, atque constricta, ita ut singulæ membrorum partes singulis essent accommodatæ, tabescere simul patiebantur, amari vitæ pariter, ac mortis tortores. Obseruauit German. * Similem Macrini crudelitatem, & alias quasdam prodit Crinit. lib. 11. cap. 9. Et Capitolinus, Reddidit etiam Mezentij supplicium, quod ille diuos mortuis illigabat, & ad mortem coquebat longa tæbe confectos. Vnde etiam in circo, cum fauor publicus in Diadumenum semper fuisset, acclamatum: Egregius forma iuuenis, cui pater haud Mezentius esset. Narrat item Seneca singularis cuiusdam immanitatis exempla cōplura regum quorundam lib. 3. de ira, cap. 17. 18. 19.

LONGA SIC MORTE NECABAT) Ad tale cruciatuum genus respexit quoque Sophocles in Electra, quibus tyranni in longum vitam ciuium protrahunt, ut quibus mors beneficii loco indulgetur, vita autem, hoc est, moriendi mora, pro supplicio, & in pœnam conceditur. Sunt autem hæc Sophoclea.

Οὐ γὰρ θανεῖν ἐχθιστον, ἀλλ' ὅταν μανεῖν
Χρήζων τις, εἴτα μὴδὲ τὸτο ἐχθὲν λαβεῖν

German. * Philipp. 11. M. Tull. quæ immanitatem Dolabella exagitat, qui Trebonium Prætozem Asia apud Smyrnam innocentem prorsus interfecerat, & in mortuum quoque sauerat. Maiora tamen in vos, quam in hostem supplicia meditatatur: mortem naturæ pœnam putat esse, iracundiæ tormenta atq; cruciatum. Qualis igitur hostis habendus est is, à quo viatore, si cruciatus absit, mors in beneficii parte numeretur? Addam huius germana, quæ sunt apud Sueton. de Tiberio, cap. 61. Mori volentibus, adhibita vis viuendi. Nam mortem adeo leue supplicium putabat, ut cum audisset Ennum ex reis, Carnulum nomine, anticipasse eam, exclamauerit, Carnulus me euasit. Et in recognoscendis custodijs precanti cuidam panam maturitatem, respondit, Nondum tecum in gratiam redij.

- At fessi tandem ciues infandâ furentem
490 Armati circumstant ipsumq; domumq;:
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, & Turni defendier hospitibus armis.
Ergo omnis furijs surrexit Etruria iustis:
495 Regem ad supplicium præsentem Marte reposcunt.
His ego te Ænea ductorem millibus addam.
Toto namq; fremunt condensæ littore puppes,
Signaq; ferre iubent: retinet longæuus aruspex
Fata canens. O Mæonia delecta iuuentus,

- 500 Flos veterum, virtusq; virum, quos iustus in hostem.
Fert dolor, & merita accendit Mezentius ira:
Nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita diuū.
505 Ipse oratores ad me, regniq; coronam
Cum sceptro misit, mandatq; insignia Tarchon,
Succedam castris, Tyrrhenaq; regna capeffam.
SED MIHI TARDA GELV, SÆCLISQVE EFFOETA SENECTVS
Inuidet imperium, seraq; ad fortia vires.
510 Gnatum exhortarer, ni mistus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. tu, cuius & annis,
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt,
Ingredere, ô Teucrūm, atq; Italūm fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, SPES, ET SOLATIA NOSTRI
515 Pallanta adiungam. sub te tolerare magistro
Militem, & graue Martis opus, TVA CERNERE FACTA
ASSVESCAT, PRIMIS ET TE MIRETVR AB ANNIS.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta dabo, totidemq; suo tibi nomine Pallas.

AT FESSI TAND. CIVES) Cives Agyllini tyranni-
dem amplius tolerare non potuerunt.

OBTRUNCANT SOCIOS) domesticos eius iugulant.
Cur non ipsum? sequitur, *Ille inter cades elapsus*. Ita
crudelis domini pœnas, propter ipsum, dominum exosi
famuli, & ministri dederunt.

ILLE RVTVL. IN AGROS CONFVGERE) historicum
est, pro confugiebat. Audent poetæ aliquid etiam con-
tra historiam. Etenim Turnus magis ad Mezentium
confugit, eiusque tanquam hospitis hospes armis ad-
uersus Æneam defensus est. Liuius lib. 1. Et à M. Var-
rone scriptum lego, Mezentium Etruriæ regem au-
xilium Rutulis contra Latinos tulisse vini mercede,
quod tum in Latino agro fuisset. Plin. lib. 14. cap. 12. Vi-
de quæ de hospitio, & hospitibus diximus 3. Æneid. ibi
Hospitium antiquum Troie, sociiq; penates.

FVRIIS SVRREXIT ETRVRIA IVSTIS) Huic respon-
det, quod infra sequitur, *quos iustus in hostem Fert dolor*.
Item, *merita accendit Mezentius ira.*

PRÆSENTI MARTE) sine aliqua dilatione.

HIS EGO DVCT. TE ADDAM) aut dabo, aut reuera
addam, habentibus Tarchontem.

LONGÆVVS ARVSPEX) Argumento ætatis vult
doctum videri.

FLOS VETERVM, VIRTVSQVE VIR) quod patrum
scilicet virtus liberorum generosorum propagatione
reflorescere, & reuiuiscere videatur: quia (vt in perso-
na Diotimæ Plato dicit in Symp.) mortalis natura im-
mortalitatem affectat, quam generatione duntaxat af-
sequitur, quoniam semper iuuenem veteris loco sub-
stituit.

ETRVSICA RESEDIT HOC ACIES CAMPO) quasi iam
in bellum parati.

IPSE ORATORES AD ME) sic lib. 7. *Centum oratores*,
pro legatis.

REGNIQVE CORONAM) Corona est insigne victo-
riæ, siue regij honoris signum. Quæ ideo in capite re-
gum ponitur, ad significandum circumfusus in orbe

populos, quibus accinctus, quasi caput suum corona-
tur. Isid. lib. 19. cap. 30.

SÆCLISQVE EFFOETA SENECTVS) Effœta ætas Lu-
cretio libr. 2. Aristoph. quoque in Pluto tale quiddam
protulit, sed dissimili vsus tralatione.

Τὸν ἐμὸν μὲν αὐτὸ τῷ ταλαπῶρῳ σχεδὸν
ἦδη νομίζων ἐκτετοξεῖσθαι βίον.

Vrsin.

Quamuis effœta propriè sit, frequenti partu exha-
usta, & debilitata, tamen simpliciter valet debile, infir-
mum, languēs, exhaustum, qualia sunt senum corpora,
quæ longa ætate quasi effœta redduntur. Nā quod qui-
dam exponit, *seclis effœta senectus*, ad gignendum mini-
mè idonea, hallucinatur.

QVEM NYMINA POSCVNT) supra, *fatīs huc te pos-
centibus asserv.*

SPES, ET SOLATIA NOSTRI) *spes*, quia multa de e-
ius virtute sibi promittebat pater: *solatium*, quia amissa
coniuge, vnici filij utebatur solatio. Est autem solatium
præsens diminutio tristitiæ. Seruius.

SVB TE TOLER. MAGISTRO MILIT.) Missis ad
militem adolescentibus Rom. primo anno custos, sub
quo disciplinam ediscerent, & magister, sub cuius im-
perio tyrunculi acuerentur, publice dabatur, ne exper-
tes operum militarium, arma tractarent. Huc alludit
poeta, vt etiam lib. 5. *Custodem ad sese, comitemq; impu-
bis Iuli Epyriden vocat.*

Militem definit ita Lipsus lib. 1. de Militia Roma-
na dial. 2. Est multitudo apta, & composita in armis, ad-
uim faciendam, aut arcendam, sub certa lege. In hac
definitione sunt quinque partes, delectus, ordo, arma,
acies, disciplina, quas singulas ibidem declarat. Laudat
Ennius Annali 10. Romanos milites, quod essent *bel-
lum tolerare potentes*. Sallustius, quod à Diomede no-
tatum est, vna vocem bellipatientem iuuentutem di-
xit.

ET GRAVE MARTIS OPVS) Vide adag. *Dulce bel-
lum inexpertis.*

XX *

TVA

TVA CERNERE FACTA ASSVESCAT) nihil assuetudine minus, cecinit Naso. Hoc nos assidua experientia, & vulgò tritum prouerbum monet, *Consuetudo est altera natura*. Sed cum multa sint, quibus à teneris oportet assuescere, quis dubitet, quin militia ex iis sit, quæ hanc à teneris assuetudinem postulet? In ea certè sententia est Maro noster. Et expressius, hac de re quid sentiat, declarat Horat. quum etiam det de ea consiliū, principio Odes 2. lib. 3.

Angustam amici pauperiem pati

Robustus acri militia puer

Condiscat, & Parthos feroces

Vexet eques metuendus hasta:

Vitamq; sub dio, & trepidis agat

In rebus.

Romani quidem veteres cum in re militari, tum in politica suos etiamnum adolescentulos, & iuuenes, nec id tam verbis, & præceptis, quam factis, & exemplis, quæ longè magis docent, instituebant. Quò mihi videtur respexisse Maro. Huius autem, quem dixi, moris testem idoneum proferam Plin. cuius hæc sunt verba epist. 19. ad Aristonem, lib. 8. *Erat autem antiquitus institutum, ut à maioribus natu non moribus modo, verum etiam oculis disceremus, quæ faciendæ mox ipsi, ac per vices quasdam tradenda minoribus haberemus. Inde adolescentuli statim castrensibus stipendiis imbuebantur, ut imperare parendo, duces agere, dum sequuntur, assuescerent: inde homines petiuri assiscebant. Curie foribus, & consilij pu-*

Ablici spectatores, antequam consortes, erant. Suus cuique parens pro magistro, aut cui parens non erat, maximus quisq; & vetustissimus pro parente. Quæ potestas referentibus? quod crescentibus ius? quæ vis magistratibus? quæ ceteris libertas? ubi cedendum? ubi resistendum? quòd silentij tempus? qui dicendi modus? quæ distinctio pugnantium, sententiarum? quæ executio prioribus aliquid addentium? omnem deniq; senatorium morem, quod fidelissimum, præcipiendi genus est, exemplis docebamur. Hætenus Plinius. Cato apud Ciceronem lib. de Senectute, en quid de semet dicat. Anno enim postquam primum col. fuerat (Q. Maximus) ego natus sum: cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, &c.

PRIMIS ET TE MIRETVR AB ANNIS) Lucan. *miratoremq; Catonis*. Optima enim ingenia quæ mirantur, libenter imitantur. Principium militiæ erat annus decimus septimus, finis quadragesimus sextus, intra quos appellabantur iuuenes, quod rempub. iuuare possent. Deinde seniores. Fusius de hac re Lipsius Milit. Rom. lib. 1. Dial. 2. Ibidem, quomodo intelligendi scriptores qui metam militiæ annum quinquagesimum faciunt. Vide præterea Ioan. Valtrinum de re militari Roman. lib. 2. cap. 4. Huc trahe quod 2. Æneid. de se Sinon. *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis*. Et illud Sallustij in Coniurat. Iam primum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebat.

520 Vix ea fatus erat, defixiq; ora tenebant

Æneas Anchisiades, & fidus Achates:

MVLTAQVE DVRA SVO TRISTI CVM CORDE PVTABANT,

Ni signum cælo Cytherea dedisset aperto.

Namque improvise vibratus ab æthere fulgor

525 Cum sonitu venit: & ruere omnia visa repente,

Tyrrhenusq; tubæ mugire per æthera clangor.

Suspiciunt: iterum, atq; iterum fragor intonat ingens:

Arma inter nubem, cæli in regione serena

Per sudum rutilare vident, & pulsa tonare.

530 Obstupuere animis alij: sed Troiæ heros

Agnouit sonitum, & diuæ promissa parentis.

Tum memorat. Ne verò hospes, ne quære profecto

Quem casum portenta ferant: ego poscor olympo.

Hoc signum cecinit missuram diua creatrix,

535 Si bellum ingrueret, Vulcaniaq; arma per auras

Laturam auxilio.

HEV QVANTÆ MISERIS CÆDES LAVRENTIBVS INSTANT?

Quas pœnas mihi Turne dabis? quàm multa sub vndas

Scuta virum, galeasq; , & fortia corpora volues

540 Tibri pater? poscant acies, & fœdera rumpant.

DVRA SVO TRIS. CVM COR. PVT.) Pari forma Sallust. C. de Iugurtha. Tum Iugurtha patris consiliis, postquam omnis Numidiæ potiebatur, initio facinus suum cum animo repurans, timere pop. Rom. Ita & sæpe apud Homer. *ὁν ὁρμαινε ἀνὰ θυμὸν, & πρὸν ὁν μὲν ἵστατο θυμὸν*. German.

Putamus instantia, reputamus præterita. Putare propriè purgare est, & arbores, & vites dicimur putare: hinc putare est cogitare, quia cogitando superflua mente recidimus. Est etiam putare eius, qui simplicitate pectoris aberravit. Cicero, non putavit, lapsus est. Donatus in Heautont.

CÆLO APERTO) sereno. Infrà, *Arma inter nubes caligine serena.*

TYRRHENVSQVE TVBÆ MVG. CLAMOR) Tyrrhenis inuentum tubæ tribuitur, quamuis sint, qui Palladi inuentionem eius acceptam referant. Silius lib. 5. de inuentore ipso.

Isq; insueta tuba monstravit murmur a primis Gentibus, & bellis ignava silentia rupit.

Qua verò occasione tuba inuenerint, narrat Isid. lib. 18. cap. 4. Mugitum aut latini græca imitatione, non solum brutis, sed & tonitruis, æreis, terrestribusq; affectionibus tribuunt. Lucret. lib. 4. *cū tuba depresso grauitur sub murmure mugit.*

** Animaduerte nostrum catem tribuisse tuba clamorem, Silius murmur, & etiam Statius 6. Thebaid. Insonuit contra Tyrrhenum murmur. Ennius sonitum Annal. 2. At tuba terribili sonitu taratantara dixit. Virgilius etiam sonitum, lib. 2. At tuba terribilem sonitum procul are canoro: & clangorem. 2. Æneid. Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum. Et hoc magis est proprium: clangere enim tuba, buccina diximus.*

ITERVM ATQVE ITER. FRAG. INT. ING.) Ominosum est, tonitrua & fulgura cælo sereno Georg. 1. *Non aliàs calo ceciderunt plura sereno Fulgura.* in malam partem, & *ἀναισχος*, & inauspicatè committi ex serenitate tempestatem constat: hic autem *αἰσχος* & *ἐνωρύμωσ*, vt sententia loci satis demonstrat. Semper tamen placidè cæli constitutione temperata, tonitru prodigiosum esse, vt insolens, & præter naturam docet Lucret. li. 5. *Principiò tonitru quatiuntur.* &c. Germ.

ARMA INTER NVBEM) per nubem, more suo. Et dicit in serena parte cæli fuisse nubem, per quam arma portata sunt. Seruius.

PER SVDVMRVTILARE VID.) Sudum dicitur quasi semiudum, vt est aer post pluuias serenus, & liquidus. Plaut. Milite.

Curate, vt splendor meo sit clypeo clarior, Quam solis radij esse, olim cum sudum est, solent. Cic. ad Att. Horologium mittam, & libros, si erit sudum.

DIVÆ PROMISSA PARENTIS) κατὰ τὸ σιωπώμενον Venerem ei promississe intelligimus.

NE VERO HOSPES) Et qui suscipitur, & qui susceperit, hospes vocatur, vt hoc loco Euander. Item suprà, *Hospitis Æneæ sedem.* Sicut & vector qui vehit, & qui vehitur. Ambæ autem particulae, *verò, & profecto*, ad ornatum tantummodo pertinent. Seruius.

QVEM CASVM PORTENTA FERANT) Mōdò, bona omnia, quæ victoriam portendant.

EGO POSCOR OLYMPO) de olympo poscor, id est, hæc signa mea causa fiunt.

DIVÆ CREATRIX) rerum omnium procreatrix generaliter, ait Seruus. Quod vt intelligas, lege proœmium Lucretij, & 3. Georg. *Omne adeo genus in terris, &c.*

HEV QVANTÆ MISERIS) Adeo de victoria fretus est, vt etiam hostium misereatur: quod Æneæ κατὰ τὸ πρέπον rectè tribuitur, qui vbiq; pius inducitur. Seruius.

QVAS POENAS TVRNE DAB.) Pœnas dant, qui pœnis digna perpetrarunt. Pœna enim Varro lib. 4. à puniendo: vel à pœnitendo, quod post peccatum sequitur. Vel pœna potius est à græco *ποινή*, quæ peccati ultio definitur. Pausan. Lacon. *τὰς τιμωρίας οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀνόμιαν ποινάς.* Dicimus etiam pendere, dependere, expendere, soluere, exsoluere, persoluere, luere pœnas. Et ista quidem patientis sunt: agentis autem, exigere, poscere, reposcere, repetere, capere, sumere, infligere, imponere, irrogare pœnas. Delictum autem Turni, quod pœna vlciscendum sit, est ruptio fœderis: non quod ille fecerit cum Æneæ, sed quod à Latino cum Æneæ factum, ipse Turnus Latinum violare, ac rumpere coegerit. Sic enim in 12. Latinus,

Victus amore tui, cognato sanguine victus, Coniugis & mæstæ lacrymis vincla omnia rupi, Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.

Hæc vbi dicta dedit, folio se tollit ab alto:

Et primùm Herculeis sopitas ignibus aras

Excitat: hesternumq; Larem, paruosq; penates

Lætus adit: mactat lectas de more bidentes.

545 Euandrus pariter, pariter Troiana iuuentus.

Pōst hinc ad naues graditur, sociosq; reuifit:

Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,

Præstantes virtute legit: pars cætera prona

Fertur aqua, segnisq; secundo defluit amni,

550 Nuntia ventura Alcanio rerumq; patrisq;.

Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arua.

Ducunt ex sortem Æneæ, quem fulua leonis

Pellis obit totum præfulgens vnguibus aureis.

FAMA VOLAT PARVAM SVBITO VVLGATA PER VRBEM,

555 Ocyus ire equites Tyrrheni ad littora Regis.

VOTA METV DVPLICANT MATRES, propiusq; periclo

It timor, & maior martis iam apparet imago.

Tum pater Euandrus dextram complexus evntis,

Hæret, inpletum lacrymans: actalia fatur.

SOPITAS IGNI BVSVS ARAS, HESTER. LAREM) Hypal-D hunc locum, Metamorph. 8. *Inde foco tepidum cinerem lege. Excitat ignem sopitum in aris. Ouid imitatus est dimouit, & ignes suscitatur hesternos. Larcs & Penates videtur*

detur eisdem facere Cic. sic enim in Quintiana. At hic quidem iam de fundo depulsus, iam à suis diis Penatibus eiectus esset. Subiungit mox. illud dico, dominum depulsus esse de prædio, domino à familia sua manus illatas esse ante suos Lares familiares. De Laribus Natalis lib. 4. cap. 4. Gyrard. Syntag. 15. Multa eruditissimus vir, maximeque industrius Martin. Anton. Delrius in Thyesten Senecæ Commentar. pag. 373.

QVI SESE IN BELLA SEQUANTVR) in expeditionem, & bellicam preparationem. Nam bellum est tempus omne, quo vel præparatur aliquid pugnae necessarium vel quo bellum geritur. Prælium autem dicitur, conflictus ipse bellorum. Vnde modò bene dixit, qui sese in bella sequantur, non in prælium, nam ad auxilia petenda vadit, non ad pugnam. Seruius.

PARS CÆT. PRONA FERTVR AQVA) Horat. Carm. I. Ode. 29.

— quis neget arduis
Pronos relabi posse riuos.
Montibus, & Tiberim reuerti.

SEGNIS) sine remigio.

SECUNDO AMNE) Amnis secundus, aut flumen secundum dicitur quod in procliuius fluit. Vnde secundo flumine navigare, est secundum fluminis fluxū, vel naturam navigare. Et aduerso flumine, est contra fluminis fluxum, vel contra fluminis vim, & impetum. Cæsar libr. 7. de bello Gall. Exercitum traducit, & secundo flumine iter facere cœpit. Ibidem. Quinque eiusdem legionis reliquas (cohortes) de media nocte, cum omnibus impedimentis, aduerso flumine, magno tumultu proficisci imperat.

DVCVNT EXSOTEM ÆNEÆ) forti exceptum, vt infra: ἐξαιρετον. Æschyl. in Agamem. de Cassandra:

πολλῶν χρημάτων ἐξαιρετον ἀνδρῶν στρατὸ δῶρημα ἔμοι ἐνέσπετο. & ἀπόληρον. German. Extra sortem donari honorificentissimum, & amplissimum erat. Sic lib. 5. nam te voluit, rex magnus olympi Talibus auspiciis ex sortem ducere honorem. Et li. 9. ipsum illū clypeum, cristasq; rubentes Excipit sortis. Nam in vulgo videtur numerari, qui par cum aliis sorte æquatur: & in casum conicitur. Sed cui nō fortuna, aut sorte, sed iudicio, & decreto egregium munus tribuitur, ei demum eximius honos defertur. Turneb. lib. 13. cap. 8.

PELLIS OBIT TOTVM) Magnitudo pellis ostenditur.

PARVAM SVBITO VVLGA. PER VRB) Cur subito vulgata per urbem? quia parua vrbs.

VOTA METV DVPL. MATRES) Inde bella matribus detestata, quia coguntur metuere salutem filiorum. Metus autem religionis parens sit sapientissimè. Duplicare vota, non est bina vota facere, sed multiplicare: ea enim res huic voci sæpe subiicitur. 34

PROPIVSQVE PERICLO IT TIMOR) Est enim anterior metus instantis periculi, ex definit. Aristot. 2. Rhetor. Ἐγὼς γὰρ φαίνεται τὸ φοβεῖσθαι: τὸτο γὰρ ἐστὶ διπλόν, φοβεῖσθαι πλὴν τῆς αἰτίας. Vnde & hoc ipso versu Maro, & maior Martis iam apparet imago, remotiora enim a spectui nostro tenuantur, & rarefcunt: propiora autē expanduntur, & dilatantur, &c. German. * Mihi videtur hoc dicere poeta. timor earum mulierum, inquam, facit, ut periculum videatur ipsis esse propinquius, seu maius quam erat: Vnde sequitur, & maior Martis iam apparet imago. Quare? quia timetur plurimum.

INEXPLETVM LACRYMANS) Hellenismus, neutrum adiectiuum, pro aduerbio. Horat. Ode 12. libr. 2. Lucidum fulgentes oculos. Et lib. 3. Ode 27. Persidum ridens Venus. Virgil. lib. 12. serum canit importuna per umbras. Lib. 11. Salve aeternum mihi maxime Palla.

560 O MIHI PRÆTERITOS REFERAT SI IVPITER ANNOS:

(Qualis eram, cum primam aciem Prænesti sub ipsa Straui, scutorumq; incendi victor aceruos:
Et regem hac Herilum dextra sub tartara misi:
Nascenti cui tres animas Feronia mater,

565 Horrendum dictu, dederat, terna arma mouenda:
Ter letho sternendus erat: cui tum tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, & totidem exuit armis)
Non ego nunc dulci amplexu diuellerer vsquam
Nate tuo: neque finitimus Mezentius vnquam

570 Huic capiti insultans, tot ferro læua dedisset
Funera, tam multis viduasset ciuibus urbem.

AT VOS, O SVPERI, ET DIVVM TV MAXIME RECTOR
Iuppiter, Arcadij quæso misere scite Regis:
Et patrias audite preces. si numina vestra

575 Incolumem Pallanta mihi, si fata reseruant:
Si visurus eum viuo, & venturus in vnum:
Vitam oro: patiar quemuis durare laborem.

Sin aliquem infandum casum Fortuna minaris,
NUNC NUNC O LICEAT CRVDELEM ABRVMPERE VITAM:
Dum curæ ambigua, dum spes incerta futuri,

580 Dum te chare puer, MEA SERA, ET SOLA VOLVPTAS
Complexu teneo: grauior ne nuntius aures
Vulneret.

O MIHI PRÆTERITOS) Orationi huic Euandri, filii Pallantis sibi charissimum, vnicum, & in senectute sibi natum, *παλῦτον*, in bellum dimittentis, affinis est illa apud Catullum, in carmine de nupt. Pelei, & Thetidis, qua Ægeus Theseum suum æquæ sibi charum in Cretam, Minotauri interficiendi navigaturum dimittit. Ac fortasse suam ex eo fonte Virgilius deriuauit. Catulliana hæc sunt.

*Gnate, mihi longa incundior vnice vita,
Gnate, ego quem in dubios cogor dimittere casus,
Reddite in extremam nuper mihi sine senectâ,
Quandoquid fortuna mea, ac tua feruida virtus
Eripit inuito mihi te, cui languida nondum
Lumina sunt gnati chara saturata figura:
Non ego te gaudens letanti pectore mutam, &c.*

Vterque pater senex, vterque filius vnicus, iuuenis, animi plenus, in periculum abiturus, & quidem capitis, vnus pro ciuibz suis, alter pro suis, & supplicibus. Sed hoc discrimen, quod Theseus suum mittit inuitus, ac nolens, Euander libens. Theseus redijt victor, Pallas occubuit. Præterea maior est affectus Ægei, quàm Euandri, quia certius periculum ab illo monstro Attico, quam in acie ab armis.

O MIHI PRÆTERITOS REF. SI IVP. ANNOS) Locutur ex Homero Iliad. 9.

*Αἰ γὰρ ζῆντα πατέρ, καὶ ἀδελφαί, καὶ ἀπολλοῦ,
Ἡρώμ, ὡς ὅτ' ἐπ' ὠκυρόφω καλὰ δὸντι μάχῳσι.*

Etpauld post. *ὡς ἡρώμιοι, βῆν δέ μοι ἔμπεδος εἶν.* Cum dixisset Seneca lib. 1. de Ira. Concupiscunt autem homines & quæ non possunt, disputat super eo eleganter Muretus in Notis, quam disputatiunculam retulerit cognoscere. Aristoteles quidem, inquit. lib. 2. Rhetor. videretur aliter sentire, &c.

SCVTORVMQVE INCENDI VICTOR ACER) Traxit hoc de historia. Tarquinius enim Priscus victis Sabinis in honorem Vulcani eorum arma succendit, quæ postea secuti sunt ceteri. Seruius.

ET RBGEM HAC HERILVM DEXTRA) Attendendum est, hoc sibi Euandrum vindicare, quod fuit in Hercule, Nam vt ille Geryonem tricorporeum extinxit, ita hic Herilum tres habentem animas, totidemq; corpora, occidit. Euandrum quippe in Italiam venientem Herilus Prænestinorum rex auxilio suorum ciuium voluit expellere. Sed occidit eum Euander, & sequaces eius, eorumque clypeos incendit. Per transitum autem ostendit illam Platonis, & Aristotelis contentionem, qui dubitabant, vtrum quatuor, an tres animæ sint in homine, *ψυικὴ, αἰσθητικὴ, νοητικὴ, κινητικὴ*. Hæc Seruius.

Tria animarum genera statui à philosophis, neminem litteratorum latet, vegetantem, sentientem, intelligentem. Quarum prima, propria est stirpium, altera animantium, tertia hominum. Verum ita, vt quæ secundo loco est nominata, etiam primæ illius in se vim, naturamque cohibeat, vt in pecude duas inesse animas distinctas, asserere non oporteat. Quæ autem postremo loco, ea vtramque priorem complectatur, & ita sit anima ratiocinans, seu rationis compos, vt tamen eiusdem vi quoque alatur, ac sensibus præditi simus, quicunque hominis vocabulo censemur. Quapropter tres nobis animas inesse quisquis pronuntiauerit, is pro infano, atque adeo pro impio haberi debet.

Vnamquamque harum animarum ab officio, ac potestate ipsius scitissimè declarat Iouian. lib. 3. de Prudentia, cuius tibi verba annumerabimus. Insunt igitur, vt scitis, homini partes quædam, quæ stirpibus quoque sunt communes, vt animæ pars illa, quæ alendi vim

habet, atque augendi, quin etiam procreandi: quæ quidem cunctis anima vrentibus, ab ipsa natura sunt insita, exque hoc naturales eæ siue vires, siue virtutes dictæ. Inest pars & illa, cuius ipsius feræ quoque, ac pecudes sunt participes, cuiusmodi sunt, quæ à sensu nomen habent. Namque animæ ipsius cum sit alia quædam vis, cui sensus ipse nomen dedit, pars hæc illi ipsi, de qua dictum est, coniuncta, atque commista, animal constituit: quod quia ratione caret, brutum quidem, ceterum neutiquam, vt primum illud genus, solo fixum, sed loco mouetur, & videt, & audit, & sentit, & instrumentis vitur singulis corporis, ad inambulandum, & sentiendum. Inde sentiens animal, atque vt hodie libentius vsurpant, sensitiuum dictum est. Inest, & tertia quædam, eaq; maximè generosa, & nobilis pars, quæque diuinitate non caret sua, quam omnes vno ore appellauere rationalem, ab eaque, & per eam ipsum animal perficitur. Cuius, quia ex ijs, quæ anima vtuntur omnibus, solus homo est particeps, idcirco hic ipse homo maximè absolutus, ac perfectus animalium existit omnium. Nam & ratione solus vitur, & per eam illa perficit, quæ in belluis minus vtique sunt perfecta.

FERONIA MATER) Feronia nomen est vrbis prope Terracinam. Item deæ, seu nymphæ, & fontis. Horat. Sat. 5. lib. 1. *Oramamusq; tua lauius Feronia lympha.*

VIDVASSET CIVIBVS VRBEM) Horat. Ode 9. lib. 1. *— aut Aquilonibus
Querceta Gargani laborant,
Et folijs viduantur orni.*

Viduarè, est spoliare, priuare, disiungere, separare. Sic Ode 10. lib. 1. *viduus pharetra Risit Apollo*. Columella lib. 2. cap. 15. *ager viduus pecudibus*. M. Tullius in ijs, quæ de Æschylo vertit Tuscul. 2. *Sic me ipso viduus pestes excipio anxias*. Virgil. Ciri. *Cogor adire lacus viduos à lumine Phœbi*. Eadem sententia dictum à Lucretio, lib. 6. *exhausti ciuibz urbem*.

AT VOS Ô SVPERI) Iam hic quasi pater loquitur. Diuisa est enim hæc allocutio, & vltima pars ei⁹ habet parentis affectu: q; & ipse ostendit, dicens: *Es patrias audite preces*. Prima verò viri fortis est. Seruius. * *Tamen Es in priori satis clarè paternum affectum demonstrauit, cum dixit, Non ego nunc dulci amplexu diuellerer vsquam Nate tuo. Sed cum affectum magis nunc ostendit.*

QVEMVIS DVRRARE LABOREM) ipsius scilicet senectutis, quæ & ipsa morbus est. *Multa senem circumueniunt incommoda*, ait Horatius. *Durare* autem est sustinere. Horat. *ac sine funibus Vix durare carina*. Possint imperiosius Equor. Et Virgil. *Durate, Es vosmet rebus seruare secundis*.

CRUDELEM VITAM) Quæ filio est superstes: vt, lib. 9. *quando aliter nequeo crudelem abrumperè vitam*. Quia in priuatis, & publicis calamitatibus vita acerba esse solet, videmus multos optasse antè emori, quàm illas viderent, & beatos quoq; à scriptoribus iudicatos, quibus contigisset antè diem obire, quam illas experirentur. In hoc numero est L. Crassus, de quo ita M. Tull. princip. 3. ad Q. F. de Orat. Sed ij tamen rempub. casus secuti sunt, vt mihi non erepta L. Crasso à dijs immortalibus vita, sed donata mors videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem inuidia senatum, non sceleris nefarij principes ciuitatis reos, &c. Est etiam Hortensius, de quo vide principium Bruti.

SERA, ET SOLA VOLVPTAS) quia & vnicus erat, & serò susceptus. *μονογενής, τὸν γὰρ, & τὸν γένος*.

GRAVIOR NUNTIVS AVRES VVLNERET) *Vulnus* aurium est, ingratus nuntius, cuius auditio est auribus tanquam vulnus. Sic & Arnobius, vulneratis accipiunt auribus. Neque solum res ipsa quæ nuntiatur, verum & ipse, qui nuntiat res duras, & ingratas, odiosus est. Id

hac similitudine ostendit Plutarchus. *Ægroti* propter odium amari, aut graueolentis pharmaci, ipsum etiam cyathum oderunt: sic, qui tristitia nuntiant, & ipsi habentur inuisi. *Vulneris*, & verbi *vulnerare* vsus, latè patet in damnis, & incommodis exprimendis. ✽

----- Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.

585 Iamq; adeo exierat portis equitatus apertis,
Æneas inter primos, & fidus Achates,
Inde alij Troiæ procures: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde, & pictis conspectus in armis.

590 Qualis vbi oceani perfluit Lucifer unda,
(Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes)
Extulit os sacrum cælo, tenebrasq; resoluit.
Stant pauidæ in muris matres, oculisq; sequuntur
Pulveream nubem, & fulgentes ære cateruas.

595 Olli per dumos, quæ proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, & agmine facto
QVADRVPEDANTE PVTEM SONITV QVATIT VNGVLA CAMPVM.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Relligione patrum latè sacer: vndiq; colles
Inclusere caui, & nigra nemus abiete cingunt.

600 Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Aruorum, pecorisq; Deo, lucumq; diemq;
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho, & Tyrreni tuta tenebant
Castra locis: celsaq; omnis de colle videri

605 Iam poterat legio, & latis tendebat in aruis.
Huc pater Æneas, & bello lecta iuventus
Succedunt: fessiq; & equos, & corpora curant.

FAMULI COLLAPSV IN TECTA FER.) Quia de- B
fecit bonum senem animus, humi collapsus est. Vide
Æneid. 4. de Didone. *suscipiunt famula, collapsaq; mem-
bra Marmoreo referunt thalamo.*

IPSE AGMINE PALLAS IN MEDIO) hic enim
fuit mos, ut tyrones ponerentur in medio, & ambirent
viri fortes exercitum: aut certe honoris est, medium
locum in exercitu tenere, ut ipse alibi, *medio dux agmi-
ne Turnus*. Servius.

CHLAMYDE ET PICT. CONSP. IN AR. QVALIS)
En ut imitatus sit Valer. Flaccus lib. 6. loquens de Aro-
ne Absyrti comite:

*Nec lenior comitatur Aron, horrentia cuius
Discolor arma super, squalentesq; ære lateros
Barbarica chlamys arcet acu, tremefactaq; vento
Implet equum. Qualis roseis it lucifer alis,
Quem Venus illustri gaudet producere calo.*

Et lib. 7. dum Cleadam Sidonium talem prope descri-
bit, qualem noster Chloream Cybeles sacerdotem lib.
11. quem Camilla ad eandem affectat.

*Qualis vbi Oceani renouatus lucifer unda
Laudatur Veneri, & certat maioribus astris.*

Ac Silium quidem in istis Symbolis sæpius fortasse pro-
duco, quam ferre possint, qui cum bonorum poetarum
postremum numerant, nervis, numeris, spiritu care-

re assueverant: immò ne poetam quidem dici patiuntur:
quorum iudicium quanquam oppidè severum, non
contemno. Verum ego nusquam me eximios tantum-
modo poetæ testes laudaturum professus sum. Et cum
studeam demonstrare, quo pacto alij poetæ Maronem
principem, & regem imitati sunt, nemo autem id dili-
gentius atque crebrius Silio fecerit, meritò sæpius e-
ius versus profero: non optimos illos quidem, fateor:
sed non semper etiam pessimos. Deniq; non dubito,
quin æquo lectori imitandi Virgilij feruens studium,
quod in eo elucet, voluptati sit futurum. Est illud quo-
que certissimum, ab eruditis Silium non raro, ut rerū
Romanarum, antiquorumque rituum bene gnarum
Cadiocari. ✽

Conspectus, id est, conspicuus. Antiqui enim;
Græci præsertim, participijs nominum loco interdum
vsi reperiuntur. Lucret. lib. 1. *Sed veluti pueris absin-
thia tetra medentes Cum dare conantur*. Medentes, pro,
medici. Homerus Iliad. 22.

*Ός δ' αὖτις εἰσιμὲν ἀσέει, νυκλὸς ἀμολγῶ
Ἐσπερ δὲ γῆρας ἐν νυκτὶ ἰσάλας ἀσπ.*

Vincuntur à nostris, quibus profecto ne ambrosia qui-
dem dulcior est. Neque si superioribus addas, quæ in
s. sequuntur, possis æquare Virgilianam suavitatem.

Οἷος δ' ἄστρῳ εἶσι μετ' ἄστροισι, νυκτὶς ἀμολγῶ
 Ἐὐπερὲς δὲ νύκτις ἐν ἑσπέρῳ ἵσταται ἀστὴρ.

Vincuntur à nostris, quibus profecto ne ambrosia quidem dulcior est. Neque si superioribus addas, quæ in 5. sequuntur, possis æquare Virgilianam suavitatem.

Ἄστει ὁ ποσειδῶν ὑαλγικὸν, ὅς τε μέλιντα
 λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελευμένῳ ὠκεανοῖο.

Tetigit autem antiquorum opinionem, qui dicebant humore ali siderum splendorem. Idcirco Luciferum perfudit vnda. quanquam equidem arbitror horum versuum fulgore clariorem illum futurum, quam quavis vnda, etiam ipsius Hippocrenes. Vel quum ait, *os sacrum, & astrorum ignes*, &c. Venus amat Luciferum, quæ eadem cum illo existimatur. Verum optimus philosophus Luciferum intellexit globum, & corpus ipsum: Venerem autem numen illud, quam intelligentiam vocant Metaphysici: cuius sola, ac simplici intelligentia orbis ipsius rotatio perpetuatur. Resoluit autem tenebras idcirco, quia siderum omnium Lucifer solus tantum iacit luminis, ut obiecta corpora umbrâ reddant, quemadmodum, & ad solem, & ad lunam. Talis tantusque poeta noster est, supra omnem captum Grammaticorum. Scalig. Poet. lib. 5. c. 3.

QUALIS LUCIFER) Formosi, & quæ in illis speciosa, passim sideribus comparantur à poetis. Vultus, oculi præcipue.

VBI OCEANI PERF. VNDA) Seneca ex Marone C in Hippolyto.

Qualis est primas referens tenebras
 Nuntius noctis, modo lotus vndis
 Hesperus: pulsus iterum tenebris
 Lucifer idem.

QVEM VEN. ANTE AL. AST. IG.) Venus in cælo habet vnam propriam stellam, quæ oriens Luciferum, occidens Vesperum facit. Vnde Stat. & alterno deprenditur vnus in ortu. Habet etiam duas alias, vnam in signo Tauri, & vnam in Septentrione: vnde etiam Taurus domus dicitur esse Veneris. Ideo dixit, *Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes*. Seruius. * *Stellas vocat ignes, quoniam am igne a natura putabatur*. Ouid. quod, Trist. lib. 4. eleg. 3. Quodq; polo fixæ nequeunt tibi dicere flammæ. Catull. Hesperus, qui cælo lucet iucundior ignis? *minores ignes*, Horatius.

STANT PAVIDÆ IN MVRIS MATRES) Non solum pavidæ, quia matres, sed etiam quia mulieres: quas natura in suis, & in alienis rebus dedit esse timidas. Quare poeta noster eas alibi quoque dixit pavidas, & hoc eis epitheton nō raro ab alijs tribuitur. Cur autem fœminæ timidæ, viri audaces, docet ex Xenophontis Oeconomico Columella lib. 12. in præfat. his verbis, Mulieri deinceps, quod eam omnibus his rebus fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum custodiæ, & diligentia assignauerat, idcirco timidiorem reddidit, quam virilem: nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. Quod autem necesse erat, foris, & in aperto victum querentibus nonnunquam iniuriam propulsare, idcirco virum, quam mulierem fecit audaciorem.

OCVLISQVE SEQ. PVLVER. NVBEM) Ex equorum, hominumque, præsertim multorum, cursu, & incessu necesse est pulverem in cælum tolli. Ennius Annal. 8.

Consequitur summo sonitu, quatit vngula terram.

Itaque, ferè pulvis ad cælum vasta videtur
 Lucret. lib. 5. multa pulsata pedum vi Pulveris exhalat
 nebulam.

QVADRVPE DANTE PVTEM SONITV) Lib. 10. Quadrupedumque putrem cursu quatit vngula campum. Stat. 6. Thebaid. ferit grauis vngula campum. Viden' imitationem? Quadrupedare de quadrupedibus dicitur. Plaut. Capt. qui aduehuntur quadrupedanti crucianti cantherio. Notauit Turneb. lib. 26. cap. 29. Ouidius lib. 3. Trist. eleg. 10. & vndas frigore concretas vngula pulsant equi. Ennius 6. Annal. Explorant Numida, totam quatit vngula terram. Et in 17. Si eques, & planctu cana concutit vngula terram.

PROPE CÆRITIS AMNEM) Amnis dicitur Minio, vrbs quondam dicta fuit Agylla, à conditore Agyllo: postea per inscitiam Romanorum dicta est Cære. vide Seruium.

RELLIGIONE PATRVN SACER) Seruius Sulpitius religionem dictâ esse tradidit, quæ propter sanctitatem aliquam remota, ac seposita à nobis sit, quasi à relinquendo dicta, ut à cærendo, cærimonia. Hoc Virgil. seruans ait, *Est ingens gelidum*, &c. Et adiecit, quo proprietatem religionis exprimeret, *vndiq; colles Inclusere cani, & nigranemus abiete cingunt*. Quæ res utiq; faciebat lucum à communione populi secretum. Et ut relictum locum ostenderet non sola adeundi difficultate, adiecit & sanctitatem, *Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos, Agrorum pecorisq; deo*. Macrobi. Saturnal. lib. 3. cap. 3.

LATE SACER) Non solum à ciuibz, verum etiam ab accolis celebratur.

VETERES PELASGOS) Pelasgi qui nam fuerint, quomodo in Italiam venerint, quæ loca tenuerint, quo pacto se Aboriginibus iunxerint, tandemque deleti fuerint, omnia hæc persequitur lib. 1. antiq. Dionys.

ARVORVM, PECORISQVE DEO) Seruius prudentiores ait hic Sylvanum intelligere ἄλκων θεόν, hoc est, deum τῆς ἄλκῃ, &c. Quæ mihi videtur supervacanea subtilitas. Numen rusticum est Sylvanus, & à sylvis dicitur. Eum inuocat cum cæteris 1. Georg. Nominat etiam inter agrestes deos Eclog. 10. qui ad Gallum consolandum venerunt.

DIEMQVE) Instituerunt dedicationis diem anniuerfariū, quod etiam hodie Christianis est sollempne.

TYRRHENI TVTA TENEBANT) Vnde nomen Tyrrenis, & mari Tyrreno, sic nos docet Velleius lib. 1. Per hæc tempora Lydus, & Tyrrenus fratres, quum regnarent in Lydia, sterilitate frugum compulsi, sortiti sunt, vter cum parte multitudinis patria decederet. Sors Tyrrenum contigit: peruectus in Italiam, & loco, & incolis, & mari nobile, ac perpetuum à se nomen dedit.

IAM POTERAT LEGIO) De legione inuenies nonnulla lib. 9. ibi, *Cætera dum legio campis instructa moratur*.

FESSIQVE ET EQVOS, ET CORP. CVRANT) Ingenti arte, quod sequebatur, omisit, redditurque in 10. Namque si vellet dicere, venisse Æneam, vidisse Tarchontē, petiisse auxilia, satis longum fuerat: & probat illud, quod ait supra, *Tota namq; fremunt condensa litore puppes*: quū Etruscorum festinationi dicentis breuitas congruat. Verum hæc ita reddit in 10. dicens.

Namq; ut ab Euandro castris ingressus Etruscis
 Regem adit, & regi memorat nomenq; genus,
 Seruius.

Verbo curandi sæpius utebantur in rebus ad vitam, victumque spectantibus. Curate, mi Tiro, apud Cic. Apud Horat. curare cutem, genium, pelliculam, membra. Apud Terent. *Curasti te molliter*. Apud nostrum 1. Georg. *conuiuia curant*. Et 4. Georg. ut item hic, *corpora curant*. Lucret. lib. 2.

Pre-

Propter aquarium, subramis arboris alta
Non magnis opibus incunde corpora curant.

Liuius, & historici frequentissimè. Occurrit exem-

plum è lib. 3. Tum quidem corpora cibo, somnoq; cu-
rant. Et aliud è lib. 4. præcipitiq; iam die curare corpo-
ra milites iubet.

- At Venus ætherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat: natumq; in valle reducta.
610 Ut procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis, seq; obtulit ultro:
En perfecta mei promissa coniugis arte
Munera. ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
615 Dixit, & amplexus nati Cytherea petiuit:
Arma sub aduersa posuit radiantia quercu.
Ille deæ donis, & tanto lætus honore
EXPLERI NEQVIT, ATQVE OCULOS PER SINGVLA VOLVIT:
Miraturq;, interq; manus, & brachia versat
620 Terribilem cristis galeam, flammamq; vomentem,
Fatiferumq; ensen, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis, cum cærule nubes
Solis inardescit radijs, longeq; refulget.
Tum leues ocreas electro, auroq; recocto,
625 Hastamq;, & clypei non enarrabile textum.

IN VALLE REDVCTA) Vallem reductam appel-
lat, opinor, quæ sinus quosdam flexuosos, & recessus
habeat, in quibus quis à ventis, & iniurijs cæli tutus esse
queat. L. 6. Interea videt *Aeneas in valle reducta Seclu-
sum nemus*. Sic Horat. Ode 12. lib. 1. *Hic in reducta val-
le canicula Vitabis æstus*. Et Ode 2. Epod.

*Aut in reducta valle mugientium
Prospectas errantes greges.*

EGELIDO SECRETVM FLVMINE) *Egelido* est
nimium gelido, & est vna pars orationis: vt, *eduramq;
pyrum*, id est, valde duram. Secretum flumine egelido,
hoc est, præsidio fluminis, vt dicimus, secretus est mō-
te, vel sylua. Seruius.

In hoc verbo *egelidum*, vocalis, e, significatum
nunc intendit, nunc remittit, sic, vt *egelidum* aliquan-
do sit valde gelidum, seu prægelidum, quomodo nunc
apud Maronem: aliquando parum gelidum, siue potius
tepidum. Cum legimus apud Ausonium, *Impiger e-
gelido mouet arma Senerus ab Istro*. Et rursum, *Egelida
ut teneant hyemes*, priore modo accipimus vocem. Il-
lud autem apud Sueton. in Octauio, Vngebatur etiam
sæpius, sudabat ad flammam. Deinde perfundebatur ege-
lida aqua, vel sole multo calefacta, posteriore, minuit
enim, non auget hinc significatum Versus ille Ouidij,
Egelidum Borean, egelidumq; Notum ab eruditis prop-
ter ambiguitatem verbi reprehensus est.

SEQVE OBTVLIT VLTRO) id est deam confessa
est. Et est ordo, obtulit se, & loquuta est.

EN PERFECTA MEI) Homer. Iliad. 7.

Τὴν δ' ἠρώσειο πῶς καὶ τεύχεα δέξο,
Καλὰ μάλ' ὅτι ἔγωγε τίς ἀνὴρ ἄμωσι φόρησε.

PROMISSA ARTE) καὶ σιωπώμενον.

ACREM TVRNV) fortem. Et propriè apud nos
acer est, qui *σεινός* apud Græcos: nam fortem, & ve-
hementem, & asperum, & amarum potest significare.
Seruius. * *Ipsam quoq; Aeneam Vulcanus supra acrem appella-*

uit. Arma acri faciendaviro. De eodem, lib. 12. stetit acer in ar-
mis.

POSCERE) prouocare. Cic. in Verr. poscunt ma-
ioribus poculis, id est, inter se prouocant. Seruius.

AMPLEXVS PETIUIT) Suprà, *Optatos dedit ample-
xus*, de Vulcano.

TANTO LÆTVS HONORE) quod manifestò vide-
at matrem, & plenam amoris sui. Seruius.

MIRATVRQVE) Non placet Macrobio Saturnal.
lib. 5. cap. 4. quod *Aeneas* recens allatis armis à Vulca-
no factis miratur, censetque id parum opportunè fa-
ctum. Sed Iouianus in Antonio, an non diuinum illud
opus, inquit, mirabitur? Et cum illa manu tractaret,
versaretque inter brachia, non conciperet magnam
spem, præsertim in rebus tam asperis? non animos in-
de sumeret, videns, quantum terrorem illa galea terri-
bilis incussura erat hosti? quæ tum ipsi quoque flam-
mas vomitura videretur. Quomodo igitur lætitia ex-
pleri non potuisset, nisi iam animaduertisset, quantus
illorum vsus aduersus hostem futurus esset in prælijs,
quæ etiam tum sub quercu posita (neque enim temere
sub quercu posita dicit, cum corona è quercu ciuium li-
beratores donarentur) terribilia apparerent? Quocir-
ca (vt dictum est lib. 10.) cum primum in hostium con-
spectum venit, illa statim extulit. Videris quàm sibi Vir-
gilius constet, quàm nihil inaniter dicat, & singula exa-
ctissimè pensitet?

INTERQVE MANVS, ET BRACHIA VERSAT)
τέρπελο δ' ἐν χεῖρεσσιν ἔχων δὲ ἀγλαὰ δῶρα. Distin-
guendum est, vt intelligas, *Aeneam* manibus minora,
brachijs maiora considerasse, vtpote loricam, vel scu-
tum: hæc enim arma maiora sunt: minora verò, galeam,
gladium, ocreas. Seruius.

QUALIS CVM CÆRVLA NVBES) Irim physica
ratione describit, quæ sit, cum aquosam nubem solis
ardor irradiat. Nec est incongrua hæc comparatio,
cum

cum lorica ex diuersis metallis fieri plerumque consue-
uerit. Seruius.

AVROQUE RECOCTO) sæpe purgato.

CLYPEI NON ENARRAB. TEXTVM) Bene, non e-
narrabile. Cum enim clypeo omnem Romanam histo-

Ariam vellet esse descriptam, dicendo, *illic genus omne fu-
tura Stirpis ab Ascanio, pugnataq; in ordine bella*, carp-
tim tamen pauca commemorat. Sicut in 1. ait, *videe
Iliacas ex ordine pugnas*, nec tamen vniuersa descripsit.
Seruius.

Illic res Italas, Romanorumq; triumphos;
Haud vaturn ignarus, venturique inscius æui,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataq; in ordine bella.

630 Fecerat & viridi fœtam Mauortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic vbera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impavidos: illam tereti ceruice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.

635 Nec procul hinc Romam, & raptas sine more Sabinas
Confessu caueæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat: subitoq; nouum consurgere bellum
Romulidis, Tatioq; seni, Curibusq; seueris.
Pòst ijdem inter se posito certamine Reges

640 Armati, Iouis ante aras, paterasq; tenentes
Stabant, & cæsa iungebant fœdera porca.

ILLIC RES ITALAS) Tota clypei descriptio mul-
tò est apud nos aptior vniuerso argumento. Homeri
autem clypeus friuola, & puerilia continet. Quin eti-
am sigillorum, quæ in eo sculpta sunt, motum, quo-
modo repræsentare queat nescio. Nisi quod ille ait,
Stultitiam patiuntur opes, ad Homeri poemata accom-
modari possit. In illa enim verborum opulentia licuit
ei ineptire. Lege cætera apud Scalig. Poet. lib. 5. cap. 3.

Homerum multa è scriptis prophetarum in suum
carmen, & in primis initium sacre Geneseos in clype-
um Achillis transfulisse, docet Iustinus Martyr Exhor-
tat. ad gentes. Clypeum quoque à Callaicis populis ad
Oceanum Hispanicum habitantibus, præter cætera ar-
ma, Annibali Saguntum oppugnanti dono missum,
& in eo res Carthaginensium cælatas, describit 2. Pu-
nicorum Silius. *Lustrat anes oculis, gaudetq; in origine
regni*, &c. Huicmodi descriptiones sunt, Catulli, il-
lius purpuræ, qua constratus fuit Ariadnæ lectus genia-
lis: Ouidij autem pepli Philomelæ lib. 6. Metam. mira-
bile fuit utrumque textum, & argumentosum.

PUGNATAQUE BELLA) Talia ferè sunt apud Ho-
mer. Iliad. µ. ἀλλοι δ' ἀμφ' ἀλλήσι μάχην ἐμάχοντο πύ-
λῃσι. Et Iliad. ο. πᾶρ νηυσὶ μάχην ἐμάχοντο θοῇσι. Plato in
Epitaph. ὁ κεῖν' ἡμῖν πόλεμον ἔταος ἐπολεμήδην. Germ.
* Cumulabimus exemplis hunc locum. Demosthenes. πρὶς τριφύλλῳ.
Οἱ πόλεμον συνέχῃ καὶ μακρὸν πολέμῳ ἡμῖν. Xiphilin πόλεμον
πολεμῶν. Nunc ad latinæ. Cic. pro Muræna. Cuius ex omnibus
pugnæ, quæ sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur, qua
cum rege commissa est, & summa contentione pugnata. Lucilius,
Vicinus ὁ σοῖς, & magnam pugnauiµ' pugnam. Catull. Pro
qua mihi sunt magna bella pugnata. Probus in Annibale. Hac pu-
gnâ pugnata Romam profectus, nemine resistente.

FOETAM MAVORT. IN ANT. PROCVB. LVP.) si
procubuisse accipias, iacuisse, contrarium est quod dicit,
Ludere pendentes pueros. Liuius ait, summiflas præbuisse
mammas, quem locum ad verbum produximus 1. Æ-
neid. super illo carmine, *Inde lupa fuluo nutricis regmi-
ne latus Romulus*. Seruius ait, poetam gestum proprie

Bexprimere voluisse, quem in ipsius lupæ cernimus sta-
tuis. Plutarch. Quæst. Rom. quæst. 20. refert, Romu-
lo, & Remo expositis non tantum vbera lupam præbu-
isse, sed & picum frequenter aduolasse, & buccas in
ora inferuisse. Idem narrat Ouidius fast. lib. 3. *Et picum
expositis sæpe tulisse cibos*? Frequenter enim etiam nunc,
in locis quæ sub montibus sita sunt, ac syluestria, vbi
picus ibi etiam lupus visitur, vt narrat Nigidius.

GEMINOS HVIC VB. CIRCVM) Gemini dicuntur
ex vno vtero vno die editi. Geminum, simile. Pacui-
us Hermiona, *Par fortitudo, gemina confidentia*. Gemi-
næ, duæ. Lib. 6. *Sunt gemina somni porta*. Nonius.

ET LAMBERE MATREM) quasi matrem, cuius af-
fectum pueris exhibebat. Matrem veteres etiam nutri-
cem dici volunt. Plaut. Menæch.

*Ita forma simili pueri, ut mater sua
Non posset internoscere, qua mammam dabat.*

Neg, adeo mater ipsa, qua illos pepererat.

Sic Nonius, & adducit hunc locum, addens, *matrem*,
id est nutricem. Qui nam infantes à quibus bestiis nu-
triti fuerint, vide 1. Æneid. ibi *Inde lupa fuluo, &c.*

ET CORPORA FING. LINGVA) Non quod in pi-
ctura erat, dicit: sed ita hinc intelligimus factum fuisse:
vt, *Ter circum Iliacos raptauerat Heclores muros*. Ser-
uius.

Sed iam de inuentis sub lupa his duobus infanti-
bus verba Dionysij de lib. 1. recitemus, ab it enim non-
nihil à Liuiio. Interea pastoribus armenta pastum agen-
tibus (iam enim aquæ decesserant) quidam ex ijs visa lu-
pa infantulos complectente, aliquandiu hæsit miracu-
lo, vix satis credens suis oculis: deinde conuocatis, quot-
quot poterat, è proximo socijs, cum fidem verbis non
impetraret, adducit eos ad spectaculum. Quæ & ipsi eò
profecti, comperiunt illam, velut ex se natos comple-
xam: hos pendentes, velut à matre: moxque ra-
ti, hæc non sine aliquo numine fieri, confertim acce-
dunt propius, feramque terrent clamoribus. At lupa
incurfu

incursu hominum perparum exasperata, ceu mansueta, sensim abstinit, & ob insanos pastorum strepitus abiit. Post eius discessum pastores tollunt infantulos, dignos alimentis rati, quippe qui seruati diuinitus fuissent, &c.

Fingere, id est, tergere. De vrsa porro catulos lingua fingente Plutarch. lib. De amore parentum erga liberos: Vrsus bestia certe ferocissima, & immanissima, foetum informem planè, & articulamentis membrorum nullis conspicuum edit: attamen lingua sua tanquam dolabra, membranis quibus inuoluitur, conformatis, non genuisse tantum catulos, sed & opificis more finxisse videtur.

Iam de expositione geminorum istorum, ac de materno in eos lupo huius officio, Nasonis locum è lib. 2. Pastor. adiungamus.

*Sylvia Vestalis caelestia semina partu
Ediderat, patruo regna tenente suo.
Is iubet auferri paruos, & in amne necari.
Quid facis? ex illis Romulus alter erat.
Iussa recusantes peragunt lacrymosa ministri,
Flent tamen, & geminos ad loca iussa ferunt.
Albula, quem Tiberim mersus Tiberinus in undis
Reddidit, hybernis forte tumebat aquis.
Hic ubi nunc fora sunt, lintres errare videres:
Qua, iacent valles maxime Circe tua.
Huc ubi venerunt (neque enim procedere possunt
Longius) ex illis unus, & alter ait.
Ab quam sunt similes? ab quam formosus uterq;
Plus tamen ex illis iste vigoris habet.
Si genus arguitur vultu, nisi fallit imago:
Nescio quem è vobis suspicer esse deum.
At si quis vestra deus esset originis auctor,
In tam precipiti tempore ferret opem.
Ferret opem certe, si non ope mater egeret,
Qua facta est una mater, & orba die.
Nata simul, moritura simul, simul ite sub undas
Corpora deferat, deposuitq; sinu.
Vagierant ambo pariter: sensisse putares.
Hic redeunt vdis in sua tecta genis.
Sustinet impositos summa canus alueus unda,
Hec quantum fati parua tabella tulit.
Alueus in limo syluis appulsus opacis
Paulatim fluuio deficiente sedet.
Arbor erat: remanent vestigia: qua, vocatur
Romula nunc ficus, Rumina ficu erat.
Venit ad expositos (mirum) lupa foeta gemellos,
Quis credat pueris non nocuisse feram?
Non nocuisse parum est, prodest quoq; quos lupa nutrit,
Perdere cognata sustinere manus.
Constitit, & cauda teneris blanditur alumnis,
Et lingit lingua corpora bina sua.
Marte satos scires, timor absuit: vbera ducunt,
Nec sibi promissa lactis aluntur ope.
Illa loco nomen fecit, locus ipse Lupercis,
Magna dati nutrix premia lactis habet.*

Occasione legis cuiusdam Mosis, qua praecepit abstinere ab omnibus recens natis, tam in iumentis, quam in gregibus, vetans ea vel mensae inferri, vel altari, nimium crudele existimans, atque ab omni humanitate alienum, insidiari parturientibus, & foetus à matribus rapere, idque ventris, gulæque gratia, huius, inquam, occasione legis Philo. lib. de Charitate, ecce quam beliam prosopopœiam pro teneris, seu lactentibus animalibus contexuit: & rursum inde ansam arripens, in expo-

Asitores infantium acerbè inuehitur. Sic igitur quemcunque instituta sua sequentem Moses alloquitur.

Magnam habes, ô bone, rerum copiam, quibus uti potes absque crimine. Alioqui fortasse ignosci poterat pressio inopia. Tu verò etiam temperantia, ceterisque virtutibus debes excellere, ascitus in ordinem leuissimum, nec admittere in mentem tantam seuitiam, ut foetæ lassæ partus laboribus, nouam mox vexationem afferas, rapiendo recens editum animal. Necesse est enim turbare matrem propter affectum à natura inditum, sed à partu maxime. Tunc enim lac in mammis subscatens, si defuit foetus, reprimatur: & distentis hac mole vberibus, dolor quoque intenditur. Si ne ut mater suum foetum lacte alat, si non diutius, saltem per septem dies: ne natiuos lactis fontes extinguas in vberibus, cum ipsius naturæ iniuria, quæ non vult intercipi sua beneficia, multò antè præparata ad conseruationem generum. Primum enim eius munus est generatio, per quam animalia suam essentiam accipiunt. Secundum, lactis affluxus, tenerissimi alimenti, & aptissimi temporis, quippe quod cibi, potusque vicem præbeat. Nam quidquid inest aqueum, pro potu habetur: pro cibo verò id, quod coagulatur, natura prospiciente modò genitis foetibus, ne patiantur inopiam mox à vitæ initio, sed eadem opera, eodemque remedio duas molestias sitis, famisque arceant. Perfricte frontem, & legite hanc legem præclari parentes, qui grauari vos putatis infantibus, quos ut exponatis, insidiarini parturientibus, publici, & infestissimi hostes humani generis. Cui enim parcetis, qui filios necatis propriis manibus? qui quantum in vobis est, ciuitates desertas redditis, vastitatem incipientes à coniunctissimis: qui ius naturæ subuertitis, tollentes eius opera: crudelitate immmani vitam oppugnatis, mortem inuehitis, & hanc contra illam armatis.

Huiusmodi expositionem, abiectionemque foetus detestatur etiam valde Lactantibus lib. 6. cap. 20. & causas, quæ afferri possint, refutat.

Ergo ne illud quidem aliquis concedi existimet, ut recenter natos liceat oblidere, quæ vel maxima est impietas. Ad vitæ enim deus inspirat animas, non ad mortem. Verum homines, ne quod sit facinus, quo se non polluant, rudibus adhuc, & simplicibus animis abnegant lucem non à se datam. Expectet verò aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui non parcent suo: sed hi sine villa controuersia scelerati, & iniusti. Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? Non possunt innocentes existimari, qui viscera sua in prædam canibus obiciunt: & quantum in ipsis est, crudelius necant, quam si strangulassent. Quis dubitet quin impius sit, qui alienæ misericordiae locum non tribuit? Quin etiam si contingat ei, quod voluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum vel ad feruiturem, vel ad lupanar. Quæ autem possint, vel soleant accidere in utroque sexu, quis non intelligit? quis ignorat? Quod vel vnus Oedipodis declarat exemplum, duplici scelere confusum. Tam igitur nefarium est exponere, quam necare. At enim patricidæ facultatum angustias conquerruntur: nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prætendunt: quasi verò aut facultates in potestate sint possidentium, aut non quotidie deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatem non poterit educare, satius est, ut se ab vxoris congreffione contineat, quam sceleratis manibus dei opera corumpat.

Adiungam pro corollario. In expositione infantum, aliquid matres sibi detractum addebant, unde postea cognoscebantur. Id apud Plautum, & Terentium non semel videas. Adi Victor. lib. 2. cap. 3. Item, Expositi infantes, incerto patre, & matre nati, cum inuenirentur qui eos tollerent, & educarent, dicebantur altelli, ἄπολειπτός, ab altus, altulus, græcè ἀπὸ τοῦ τελέειμι, alumni. Plinius ad Traianum. Magna, Domine, & ad totam provinciam pertinens quaestio est, de conditione, & alimentis eorum, quos vocant ἀπαιτοὺς, &c. Scallig. in Festum.

RAPTAS SINE MORE SABINAS) Ex Liuius istuc declarabimus, unde etiam huiusmodi raptus causam cognosces. Illud prius te monitum volo, communi nomine Sabinas dici raptas, quamquam Ceninensium, Antemnatum, & Crustumorum multæ essent, & auctores in numero raptarum discrepare. Quidam non ultra triginta fuisse tradunt, quæ curiis nomina dedere: nonnulli

nulli quingentas, plerique septem, & viginti, alij sex-
centas, & tres supra octoginta. Nunc audi Liuium. Tum
ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gen-
tes misit, qui societatem, connubiumque nouo populo
peterent. Vrbes quoque, vt cætera, ex infimo nasci: de-
inde quas sua virtus, ac dij iuuent, magnas opes, mag-
numque nomen sibi facere. satis scire, origini Roma-
næ & deos affuisse, & non defuturam virtutem. Proin-
de ne grauentur homines cum hominibus sanguinẽ,
& genus miscere. Nusquam benignẽ legatio audita est:
adeo simul omnes spernebant, simul tantam in medio
crescentem molem sibi, ac posteris suis metuebant. à
plerisque rogitantibus dimissi, ecquod faminis quoq;
asylum aperuissent: id enim demum compar connubi-
um fore. Agre id Romana pubes passa: & haud dubie
ad vim spectare res cœpit, cui tempus, locumq; aptum
vt daret Romulus, ægritudine animi dissimulans,
ludos ex industria parat, Neptuno equestri sollemnes:
Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum
iubet, quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant,
concelebrant: vt rem claram, expectatamque facerent.
Multi mortales conuenere studio etiam videndæ nouę
vrbis: maximè proximi quiq; Ceninenses, Crustumini,
Antemnates. Iam Sabinorum omnis multitudo
cum liberis, ac coniugibus venit. Inuitati hospitaliter
per domos, cum situm, mœniq; & frequentem tectis
urbem vidissent, mirantur tam breui rem Romanam
creuisse. Vbi spectaculi tempus venit, deditaq; eo men-
res cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signo-
que dato iuuentus Romana ad rapiendas virgines di-
scurrit. Magna pars, fortè vt in quem quęque inciderat,
raptæ: qualdam forma excellentes, primoribus patrum
destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium
erat, domos deferrebāt. Vnam longè ante alias specie, ac
pulchritudine insignẽ à globo Talassij cuiusdam raptā
ferunt, multisque sciscitantibus cuienam eam ferrent,
identidem nequis violaret, Talassio ferri clamitatum:
inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per me-
tum ludicro, moesti parentes virginum profugiant,
incusantesque violati hospitij fœdus, deumque inuo-
cantes, cuius ad solemne, ludosque per fas, ac fidem de-
cepti venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut in-
dignatio est minor. Sed ipse Romulus circumibat, do-
cebatque patrum id superbia factum, qui connubium
finitimis negassent. illas tamen in matrimonio, in so-
cietate fortunarum omnium, ciuitatisque, & quo ni-
hil charius humano generi sit, liberum fore: mollirent
modò iras, & quibus fors corpora dedisset, darent ani-
mos: sæpe ex iniuria postmodum gratiam ortam: eoq;
melioribus vfuras viris, quodd annixurus pro se quisque
sit, vt cum sua vice functus officio sit, parentum etiam,
patriæque expleat desiderium. Accedebant blanditiæ
virorum factum purgantium cupiditate, atque amore:
quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces
sunt. Iam admodum mitigati animi raptis erant. At
raptarum parentes tum maximè sordida veste, lacry-
misque, & querelis ciuitates concitabant: nec domi-
tantum indignationes continebant, sed congregaban-

tur vndique ad Titum Tatium regem Sabinorum: &
legationes eò, quodd maximum Tatij nomen in his re-
gionibus erat, conueniebant. Ceninenses, Crustumini-
que, & Antemnates erant, ad quos eius iniuriæ pars
pertinebat. Lentè agere iis Tatijs, Sabiniq; visi sunt.
Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant.

Lege insuper Plut. in Romulo Dionys. libr. 2.
Ouid. 3. Fast. ab eo loco, *Mœnia iam stabant*, &c.
De hoc raptu Minutius in Octauio. Mox alienas virgi-
nes iam desponsatas, iam destinatas, & nonnullas de
matrimonio mulierculas sine more rapuit (Romulus)
violauit, illasit, & cum eorum parentibus, id est, cum
foceris suis bellum miscuit, propinquum sanguinem
fudit.

Quod autem ait *sine more*, exponendū videtur, si-
ne exemplo, & ideo non rectè factum: tametsi nec id
semper rectè sit, quod exemplo fit: excusatur tamen fa-
cilis. Malo more fieri dici potest, quod improbè sit,
tametsi mos est ita fieri. At more maiorum quod factū
dicitur, id semper laudem habet, & est ea formula vti-
ta probatissimis scriptoribus.

CONSESSV CAUEA) Cauea est, vbi populus spe-
ctat, seu vbi spectandi gratia sedet. Plaut. Amphit.

Vt conquistores singuli in subsellia

Eant, per totam caueam, spectatoribus.

Cic. in Catone. Vt Turpione Ambiuio magis delecta-
tur, qui in prima cauea spectat, delectatur etiam, qui in
ultima, &c.

CVRIBVSQVE SEVERIS) Mirè dixit *seueris*. Quum
enim filias perdidissent Ceninenses, Antemnates, Cru-
stumini, & Sabini, cæteris quiescentibus, Sabini soli
bella sumpserunt. Vide Liuium.

CÆSA IUNGEB. FOEDERA PORCA) De fœdere in-
ter Romulum & T. Tatium Sabinorum regem Liuius
lib. 1. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pa-
cè modo, sed & ciuitatem vnam ex duabus faciunt, &c.
De hac & Ennius 1. Annali. *Accipe daq; fidem, fœdusq;
feri bene firmum.*

Annotant Grammatici, porcam dixisse Maronẽ
pro porco, quibus nō assentitur Suetonius, qui in Clau-
dio scribit, cap. 25. cum regibus fœdus in foro icit, por-
ca cæsa, ac veteri fecialium præfatione adhibita. Liui-
us fauet Grammaticis, qui lib. 1. in fœdera porcum saxo
silice feriri dicit. [Et lib. 9. quemadmodum à fecialibus por-
cum feriretur. Lib. 12. de fœdere loquens poeta Scigeræ fœdum suis,
intonfamque bidentem Attulit. Quod tam de mare, quàm de fœ-
mina licet accipere.] In hoc igitur inter auctores variatur,
vt reor, quod porcus in libris fecialium scriberetur:
quod vocabulum etiam de fœmina dicitur, alioqui non
scripsisset Cib. 2. de leg. porco fœmina piaculum dare.
Turneb. lib. 26. cap. 29. * Sic etiam Cato, cap. 134. *præquam
fœminam porcum immolabis. Quadam, inquit Quintilianus, lib.
8. non tam ratione, quàm sensu iudicantur, Et illud: cæsa iunge-
bant fœdera porca, fecit elegans fœcio nominis: quod si fecisset, por-
co, vile erat. Porci effigies inter signa militaria quantum locum
obtinebat, quia confectio bello, inter quos pax fieret, cæsa porca fœdus
firmari solebat. Festus. Quam Savijs ritibus extera gentes fœdera
percutere consueverint, docet Alex. Neapolit. lib. 5. cap. 3. si se id
scire delectabit. Conditiones autem huius fœderis exequitur Dio-
nysius lib. 2.*

Haud procul inde, citæ Metium in diuersa quadrigæ

Distulerant (at tu dictis Albane maneres)

Raptabatq; viri mendacis viscera Tullus

645 Per syluam, & sparsi rorabant sanguine vepres.

Nec non Tarquinius eiectum Porsenna iubebat

Accipere: ingentiq; urbem obsidione premebat.

Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant,
 Illum indignanti similem, similemque minanti
 650 Aspiceres, pontem auderet quod vellere Cocles,
 Et fluuium vinclis innaret Clælia ruptis.
 In summo custos Tarpeia Manlius arcis
 Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat:
 Romuleoque recens horrebat regia culmo.
 655 Atque hinc auratis volitans argenteus anser
 Porticibus, Gallos in limine adesse canebat.
 Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
 DEFENSI TENEBRIS, ET DONO NOCTIS OPACÆ.
 Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
 660 Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
 Auro innectuntur. duo quisque Alpina coruscant
 Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.

METIVM IN DIVERSA QVAD.) Metij crimen perfidia fuit. De eo, & supplicio eius ita est apud Liuium lib. 1. in Tullo Hostilio, qui sic eum affatur. Meti Suffeti, si ipse discere posses fidem, ac fœdera seruare, viuo tibi ea à me disciplina adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus, ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Vtigitur paulò ante animum inter Fidenatem, Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis. Exinde duabus quadrigis ad mortem, in cutus earum distentum illigat Metium: deinde in diuersum iter equi cõcitati, lacerum in vitroque curtu corpus, quæ inheserant vinculis membra, portantes. Auertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum, vltimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas. * De scriptura Striusque, nominis Metius Suffetius, scribendum ne sit Metius Suffetius, aduersus Robortellum sui defendendi vide quid Emendat. lib. 1. disputet Sigonius si modores tanti est. Meminit huius exempli, & loci Virgiliani Gellius lib. 20. cap. 1. prætens hoc dictum, Acerbitas plerumque, & sciendi malefici, bene atque caute sciendi disciplina est. Creditur inuentum Herculis, qui regem Eubæa Pyrechmen bellum Bæotius inferentem deuicit, & deuictum isto modo puniunt, pullis equinis alligatum videlicet, in partes discerpendum.

NEC NON TARQUINIUM PORSENNA) Lucretia per summam libidinem à Sex. Tarquinio, Tarquinij Superbi filio stuprata, causa fuit, cur cum liberis Roma pelleretur. Idem Superbus confugit ad Porfenam Etruscorum regem, qui eum restituere conatus est. Vide Liuium lib. 1. & 2.

ÆNEADÆ IN FERRVM PRO LIBERTATE) Isocrates in Archidamo. ὡς ἐξ ἑ τὴν πόλιν δίκην, &c. Id est, nec enim ab vrbe condita vel bellum factum, vel periculum de tantis rebus oblatum est, de quantis nunc deliberamus. Nam antehac quidem de imperio, in alios exercendo dimicabamus: nunc autem hoc agitur, ne ipsi imperata faciamus: quod signum libertatis est: pro cuius defensione nullæ acerbitates, nulla pericula sunt recusanda, non nobis tantum, sed etiam aliis, qui se viros esse meminerunt, neque virtutis laudem prorsus aspiciunt.

Ius Romanæ libertatis quinque partitum fuit. Ita enim ciues Romani fuerunt liberi, vt nec dominorum potestati, nec tyrannorum imperio, nec magistratuum potentia, nec creditorum libidini, nec ciuium suorum

Agratiæ essent obnoxij. Sigon. de antiq. iure ciuium Rom. lib. 1. cap. 6. in quo hæc singula accuratè, qualia fuerint, explanat. Sed quod ad secundum genus libertatis attinet, quoniam ad institutum pertinet, placet eundem scriptorem audire. Hoc se R. ciues à regum, & tyrannorum impotenti dominatione liberauerunt, & legibus se, ac magistratibus annuis obstrinxerunt. Quæ libertas L. Tarquinio Superbo rege cum filiis vrbe pulso, inita est, L. Bruto, & P. Valerio in primis auctoribus, tum, cum pop. à Bruto Cos. iureiurando adactus est, se neminem regnare Romæ passurum, atque rogationem iussit, vt sacrum cum bonis caput eius esset, qui regni occupandi consilia inisset. Itaque pro hac libertate tuenda, incredibile est quantas pop. Rom. dimicationes, quanta bella suscepit, quantum sudoris, quantum sanguinis effuderit. Siquidem & cum Porfena rege, & cum Latinis populis, Tarquinius exules reducentibus, & cum Pœnis, cum Cimbris, & Teutonibus, & aliis infestissimis exterarum gentium populis, armis sæpe acerrimè decertauit. Lege cætera. * Quanto pere etiam M. Tull. pro libertate aduersus Antonium defendenda contendat in Philipp. & quomodo mortem seruituti anteponebamus non semel affirmet, notum est omnibus, qui eos libros in manibus habuerunt. Vnam duntaxat, eamque magnificam super studio libertatis sententiam ex 10. Philipp. libet appendere. Magna nos quidem spe, & prope explorata libertatis causam suscepimus. Sed, vt concedam incertos exitus esse belli, Martemque communem: tamen pro libertate vitæ periculo decertandum est. Non enim in spiritu vita est, sed ea nulla est omnino seruiienti. Omnes nationes seruitutem ferre possunt: nostra ciuitas non potest: nec ullam aliam ob causam, nisi quod illæ laborem doloremque fugiunt, quibus vt careant, omnia perpeti possunt. Nos ita à maioribus instituti, atque imbuti sumus, vt omnia consilia, atque facta ad virtutem, & dignitatem referamus. Ita præclara est recuperatio libertatis, vt ne mors quidem sit in repetenda libertate fugienda. Lege orationem Catonis apud Lucan. lib. 3. optantis, vt possit capite, & sanguine suo pacem tueri, libertatemque defendere. O vtinam cælique deis, Erebi que liceret, &c.

PONTEM AVDERET QVOD VELLERE COCLES) de Coclite Liuius lib. 2. Plutarch. in Poplicola, qui vnà pro ponte cum eo steterit autumat duos primæ nobilitatis viros, Herminium, & Lucretium. Dionysius lib. 5. Florus lib. 1. cap. 10. Plin. lib. 15. cap. 36. Valer. lib. 3. cap. 2. Breuiter Plinius iunior de viris illust. cap. 11. Porfena rex Etruscorum, cum Tarquinius in urbem restituere tentaret, & primo impetu Ianiculum cepisset, Horatius Cocles (illo cognomine, quod in alio prælio oculum amiserat) pro ponte sublicio stetit, & aciem hostium sustinuit, donec pons à tergo interrumpere, cum quo in Tibe-

in Tiberim decidit, & armatus ad suos tranavit. Ob hoc ei tantum agri publici datum est, quantum vno die circumarari potuisset. Statua quoque ei in Vulcanali posita.

Huius viri facinus Iouianus lib. 1. de fortitud. bellica his verbis ornat, & amplificat. Veræ fortitudinis exempla Græci, Barbarique edidere permulti: sed Romanorum longè maximus est numerus, cuius mihi princeps videtur Horatius Cocles. Siquidem in summa reipub. calamitate, in maximo, evidentissimoque pop. Rom. periculo, urgente gravissimo hoste, pro salute publica, cæteris etiam fugam capeffentibus, solus se ipse hosti obiecit. At quo animo? ut dum pars pontis rescinderetur, hostis impetum detineret, interim pugnando, non, quod desperantium est, vitam contemneret: sed simul & hostem feriret, & corpus suum, in quo salutem patriæ positam sentiebat, tueretur, non tamen ut mori pro communi salute recusaret. Atque ubi pontem rescissum intellexit, non arma proiecit, quibus hostes potirentur, non se ipsum in tanta ruina deseruit: sed natabundus ad suos, salvis armis redijt. Cuius pulcherrimum facinus non civium modò, atque hostium animos admiratione implevit: sed si quid est, quod deos immortales mortalium viribus factum moueat, cum primis credendum est, rarissimum hoc, maximeque admirandum facinus deos mouisse. Sed o vocem maxime memorabilem. Rediens re infecta hostis, se quidè Romano potitum, solo ab Horatio victum esse prædicabat.

Modò Cocles in hoc homine, de quo dicit, proprium est nomen: in alijs appellativum. Nam luscus coclites dixerunt antiqui. Vnde & cyclopes coclites legimus dictos, quod vnum oculum habuisse perhibentur. Ita Seruius. Varro lib. 6. de ling. lat. Ab oculo cocles, quasi oculus dictus, qui vnum habet oculum. Quocirca in Curculione est, *De Coclitum profapate esse arbitror: nam hi sunt vnoculi.* Carissus *μωκόων* coclitem interpretatur.

FLVIVM VINCLIS INNAR. CLOEL. RVPT.) Porfena Clæliam virginem nobilem inter obsides accepit: quæ deceptis custodibus noctu castris eius egressa, equum, quæ sors dederat, arripuit, & Tiberim traiecit. A Porfena per legatos repetita, reddita est. Cuius ille virtutem admiratus, cum quibus optasset, in patriam redire permisit. Illa virgines, puerosque elegit, quorum ætatem iniuriæ obnoxiam sciebat. Hinc ei statua equestris in foro posita. Hæc Plinius iunior cap. 13. De eadem virgine, si placuerit, leges Liuium lib. 2. Dionysium lib. 5. Valer. Max. lib. 3. cap. 2. Florum lib. 1. cap. 10. Plutarch. in Poplicola, & de claris mulier. cap. 14.

De eadem magnificè noster Seneca Consolat. ad Martiam cap. 16. Quis enim dixerit, naturam malignè cum muliebribus ingenijs egisse, & virtutes illarum in arctum retraxisse? Par illis, mihi crede, vigor, par ad honesta, & libera facultas: laborem, doloremque ex æquo, si consuevere, patiuntur. In qua istud vrbe, dii boni, loquimur: in qua regem Romanis capitibus Lucretia, & Brutus deiecerunt. Bruto libertatem debemus, Lucretiæ Brutum. In qua Clæliam contempto hoste & flumine, ob insignem audaciam tantum non in viros transcripsimus. Equestri insidens statuae in sacra uia celeberrimo loco Clælia exprobrat iuuenibus nostris puluinum ascendentibus, in ea illos vrbe sic ingredi, in qua etiam fœminas equo donauimus. Videtur insinuare Seneca, huic statuae virginis illum Ennianum versum de 4. Annal. quo virtutem ipsius à Porfena commendatam fingit, subscriptum fuisse postea. *Vos etenim in-*

Auenes animos geritis muliebres, Illa virago viri. * Adiciantur versus Silij è lib. 10. quibus facinus huius viraginis celebratur amplissime.

----- Bis Clælia senos

Nondum complebat primæui corporis annos,
Vna puellarum Laurentum, & pignora pacis
Inter virgineas regi transmissa cateruas.
Facta virum fileo, rege hæc, & fœdere, & annis,
Et fluuio spretis, mirantem interrita Tiberim
Tranavit, frangens vndam puerilibus vlnis:
Cui si mutasset sexum natura, reuertri
Forfan Tyrrhenas tibi non licuisset in oras
Porfena.

CYSTOS TARPEIÆ MANLIUS ARCIS) Plutarch. in Romulo. Poeta Simulus planè delirat, qui non Sabinis, sed Gallis putat Tarpeiam virginem Sp. Tarpeij filiam prodidisse Capitolium. Cæterum à Tarpeia illic sepulta, collis ille vocatus Tarpeius fuit, donec locum eum Tarquinius rex Ioui consecrauit: quo tempore ossa eius aliò fuerunt delata, nomenque exoleuit Tarpeia, excepto saxo, quod vocat etiam nunc Tarpeium, ex quo præcipitare sceleratos solebant. Quomodo autem, & qua conditione Tarpeia Sabinis arcem prodiderit, post Liuium multa Dionys. lib. 2.

Manlius ob defensum Capitolium Capitolinus dictus, sexdecim annorum voluntarium se militem obtulit, & quæ sequuntur, apud Plinium iuniorem cap. 24. Vide præterea Liuium lib. 5. Plin. lib. 17. cap. 28. Plutarch. in Camillo. Valer. Max. lib. 6. cap. 3. Quo autem tempore Galli Capitolium obsidere destiterunt, eo Ioui Pistori constituta est ara: quod videlicet per quietem Romanos monuisset, ut quidquid superesset frumenti, molerent, panes coquerent, & in castra hostium projicerent, atque ita se quamuis etiam diu obsidionem posse tolerare, indicium darent. Eo viso desperantes Galli, obsidione cesserunt. Ouid. Fast. lib. 6.

*Nomine quam pretio celebratior arce Tonantis
Discant Pistoris quid velit ara Iouis.
Posse fame vinci spes excidit, hoste repulso
Conditæ Pistori ponitur ara Ioui.*

* Dignum hoc quoque animaduersione. Cum scelerum damnati scelerent derupe Tarpeia præcipites dari, consueuisse probatos scriptores sine adfectione interdum dicere, de saxo, subaudientes Tarpeio. Plaut. Qui in amore præcipitavit, peius perit, quam si saxo saliat. Lucret. scelerisque lucta Carcer, & horribilis de saxo iactu deorsum. Tacitus lib. 2. Annal. Facta & de Mathematicis, Mauring. Italia pellendis senatusconsulta: quorum è numero L. Pittaniana saxo deiectus est.

ROMVLEOQUE RECENS HORREB. REGIA CVL.) Curiam Calabram dicit, quam Romulus texerat culmis, ad quam calabatur, id est, vocabatur senatus, & populus à rege sacrificulo: ut quoniam adhuc fasti non essent, ludorum, & sacrificiorum prænoscerent dies. Seruius.

ATQVE HIC AVRATIS VOLIT. ARG. ANSER PORTICIBVS) Atque hic, in Capitolio. auratis particibus ad tempora florentis Romæ retulit. De Capitolio per anserum strepitum à Gallis seruat. Liuius lib. 5. Galli nocte sublustri tanto silentio in summum euasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal, ad nocturnos strepitus excitarent. Anseres non sefellere. Columella lib. 8. cap. 13. Anser præcipuè rusticis gratus est, quod nec maximam curam poscit, & solertiore custodiam præbet, quàm canis: nam clangore prodit insidiantem, sicut etiam memoria tradidit in obsidione Capitolij, cum aduentu Gallorum vociferatus est, canibus silentibus. Est igitur hieroglyphicum custodiæ, & vigiliæ anser. Lucret. lib. 4. *humanum longè præsentit odorem Romulidarum arcis servator candidus anser.*

Vegetius lib. 4. cap. 26. in quo agit de cautela adhibenda, ne hostes furtim occupent murum. Illud quoque usus inuenit, ut acerrimos, ac sagacissimos canes in turribus nutrant, qui aduentum hostium odore presentiant, latratuque testentur. Anseres quoque non minore sollertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingressi Capitolinam arcem Galli, Romanum nomen eruerant, nisi clamoreanseris ex citatus Manlius restitisset. Mira diligentia, siue fortuna, viros, qui orbem vniuersum erant missuri sub iugum, aus vna seruauit.

Anseribus, inquit Cic. pro Sex. Roscio, cibaria publice locantur, & canes aluntur in Capitolio: ut significant, si fures venerint. Alia de causa hunc honorem anseribus haberi indicat Plinius, quod cum Virgiliana insinuatione mirè congruit: sic enim loquitur, lib. 10. cap. 22. Est & anseri vigil cura Capitolio defenso, per id tempus canum silentio proditis reb⁹. Quam obrem cibaria anserum Censores in primis locant. *At Helio ab alui portenti portentorum, & omnis honestatis, bonorumq⁹, institutorum capitalis inimicus, cum hunc morem eiusq⁹, causam non ignoraret, & Romanis illis prius illuderet, constituit, & canes anserinis recinoribus alerentur.*

Plutarch, Rom. quæst. 98. quærens, cur Censores, ubi magistratum acceperunt, nihil prius habeant locatione alimentorum pro sacris anseribus, præter alias rationes hanc quoque adducit, sub istis verbis. Aut pro veteri beneficio animalibus hæc refertur gratia, quod Gallos Roma capta, iam muros Capitolij superantes, canibus dormientibus, senserunt anseres, vigilesque suo clangore excitarunt. Cum Cicerone facit Arnob. lib. 9. canes, inquam, & anseres ali in Capitolio, ad furum videlicet aduentum significandum, ne deos subripiant. Cur canes in Capitolio pascitis? cur anseribus victum, alimoniamq⁹; præbetis? Quin immò, si fiditis deos istice esse, nec ab signis vspiam, simulacrisque discedere, permittite illis curam sui, reſerata sint semper, atque aperta delubra: ac si quid à quopiam temeraria fuerit fraude surreptum, vim numinis monſtrent, & sub ipſo furti, atque operis nomine sacrilegos pœnis conuenientibus figant. Indigna enim res est, & potentiam destruens, auctoritatemque ſummorum, custodiam numinum canum ſollicitudinibus credere: & cum aliquam quæras prohibendis formidinem furibus, non ab ipſis petere, ſed in anſerum ponere, & collocare gingritibus. Hæc ille. Quid Virgilius crediderit, apertum eſt.

AVREA CÆSARIES OLLIS) Leuiculi, & molliculi duo Imperatores Commodus, & Aelius Verus, qui ſcobe aurea capillis inſperſa, flauam comam quatenus potuerunt, mentiti ſunt. De priore Lampridius, fuiſſe capillo ſemper fucato, & auri radiamenti illuminato. De poſteriore Capitolinus, caput auri roramenti reſperſiſſe, quo magis coma illuminata flauereſceret.

AVREA VESTIS) Vestiſ ſignificat aliquando lanuginem, quam alibi florem vocat. *Tum mihi prima genas veſtibat flore iuuenta.* Lucret. lib. 5.

*Nec minus incerto dentes cadere imperat atas
Tempore, et impubem molli pubeſcere veſte.*
Hinc inueſtes, pro impuberes.

VIRGATIS LVCENT SAGVLIS) Sagum erat etiam Gallorum, non modò Romanorum. Strabo de Gallis, *σαγάρων δὲ καὶ κομολέων δὲ*, Trebellius in vita Galieni, Perdita Gallia arruſiſſe, & dixiſſe perhibetur, non ſine trabecatiſ ſagis tuta reſpub. eſt? Tacitus de moribus Germanor. Nudi, aut ſagulo leues, nulla cultus iactantia. Sagum igitur ad Romanos à Gallis venit.

Rhodigin. lib. 16. cap. 7. ſed & in tunicis virgæ

purpureæ vocantur paryphi: unde & in latinis litteris virgatæ veſtes, & apud Virgil. virgata ſagula, quæ haberent in virgarum modum deductas vias: cui ſententiæ ſubſcribit lib. 6. Diodorus, tamenſi in eo alluſum Seruius putat ad Gallicam linguam, qua virga diceretur purpura.

Turnebus lib. 2. cap. 14. Solet interdum in litteris nimia diligentia Grammaticos in errorem auferre. In hoc enim verſu non acquieſcunt, ut ea tantum intelligamus, quæ diſcoloribus tanquam currentibus regulis colorum, & ductibus varia cernuntur: etiam aiunt ad Gallorum reſpectum eſſe linguam, quibus virga purpuram ſignificet, ut virgata ſint purpurea. Ego intellectu ſimplici, & latino virgarum *ῥαβδωτοί* ſignificare puto, quod virgas quaſdam in longum, aut latum varia ſerie, & colore porrectas habet, ut in concharum genere ſunt virgulae, id eſt, *ῥαβδωτοί*. Valer. certè Flaccus lib. 1. Thracum mulieribus virgatas veſtes tribuens, purpureas intellexit: ſed barbarorum ritu diſcolores, & veluti virgatis ſegmentis contextas. Eius ſunt verſus.

*Iam veniet durata gelu, ſed me quoq⁹, pulſam
Fama viro: noſtroſq⁹, toros virgata tenebit.*

LACTEA AVRO INNECTVNTVR) erant torquuati. Li. 5. de pueris Troianis, *it pectore ſummo Flexilis obtortiti per collum circulus auri.*

ALPINA GESA) Geſum, & gæſum ſcribitur: iſto modo frequentius Græci, & vox, & telum peregrina. Athenæus lib. 6. Romanos petiſſe ab Hiſpanis vult. Alij à Gallis. Nonius, Geſa, tela Galliarum. Idem ſentit Virgilius, fuiſſe ſcilicet Gallorum propria. Propertius etiam de Viridumaro eorum rege, *Nobilis eſt eſtis fundere geſarotis*. Claudianus etiam, quaſi proprijs inſignibus Galliam ornans lib. 2. de laudibus Stilicon. *Gallia crine ferox, eunictaque torque decora, Binaque geſa tenens*. Comatam facit, Torquatam, Geſatam. Statius Macedonibus tribuit 2. Achilleid. *didici quo Paones armatatu, Quo Maceta ſua geſa citent*. Quidam tamen libri ſcripti habent tela pro geſa. Suidas ita deſcribit. *ῥέσοι ὄπλον ἢ κόβη μακρόθεν κεντῶν*. Geſi, telum vel contuſ longe feriens. Interpres Bibliorum quoque in libro Iudith ita vertit. Et grandius fuiſſe iaculum etiam Feſtus indicat, & Diodorus de armatura Gallorum. Paſtoricum telum id Liuius facit lib. 9. Silius ita ornat paſtorem Afrum lib. 2. Hæc ſummatim ex Poliorcet. Lipſij lib. 4. dial. 4.

Quoniam Homerus ex omni Græcorum dialecto characteres delibauit, ſuiſque poematis interſeruit, Ennius, ne tranſuerſum ab eo vnguem diſcederet, multas exteras diſtiones Romanis immiſcuit. Idq⁹; ab utroque factum puto, ut peregrinis huiusmodi verbis, eandem ſcriptis ſuis dignitatem, ac vetuſtatem tribuerent, quam nouæ reſe remotis regionibus aduectæ, aptè, concinneque collocatæ præ ſe ferre conſueverunt. Ennius igitur Gallica lingua *ambactus* dixit: *Sabina catus, & caſcus*: Etruſca *fala*, & *ſubulo*: Præneſtina *tonga*: quæ regio quamuis Romanis proxima eſſet, verbis tamen pluſimum differebat. Plaut. Trucul. *Vi Præneſtinis conia eſt ciconia*. Maro denique tantorum poetarum exemplo non abhorruit ſua carmina alienigenis aliquot vocibus conſpergere. Sabina enim lingua *cupentus* dixit: Perſica *gaſa*: Macedonica *phalanx*: Gallica *vri*, *geſa*: Punica *magalia*. Hieron. Columna in vita Ennij.

Alpina autem gaſa, non abſq⁹; ratione è doctrina interiore deprompta dictum eſt. Conſtat enim materiem campeſtrem eſſe molliorem, & teneriorem, mon-

montanam duriores, atque rigidiores, & hastilibus aptiores. Nam & montium siccior, & aridior habitus, lignum magis durat, & astringit, & ventis ibi ad soliditatem, & firmitatem tunduntur arbores. Itaq; Homerus, cuius emulatione hoc Virgilius protulit, causam fuisse ait hastam Achillis à vertice Pelij montis, bonitatem materiæ demonstrans, & ἀνεμόπερος appellat, Criticis durum, & rigidum hastile interpretantibus. Turneb. lib. 23. cap. 3.

SCVTIS PROTECTI CORP. LONGIS) Scuta fuerunt oblonga magis quam lata. Iosephus ideo appellat Romanorum istos *δρεπεὶς ἐπιμήκης*, scuta longa: & Plu-

tarchus *ποδὶ περὶ*, ad pedes demissos. Nā reuera totum hominem tegebant, leuiter se inclinantes. Argumentum, quod Liuius scribit milites in vigilijs stantes, capite super marginem scuti posito, dormijisse. Si stantes, debuit fuisse productum, locus est lib. 44. Reperio & inferiore, ac corrupta iam militia hunc modum. Nam in Niceta Choniata, ubi Eustratius quidā ē legione Macedonica ad singulare certamē in hostem producit: *ἀσπίς*, inquit, *ἀντὶ τῶν ἀνδρῶν κλισία δίδωται*, scutum illi ad hominis longitudinem datur. Lipsius de Militia Rom. libr. 3. dial. 2. Petiuit ab Ennio, nonnulla immutatione. Ille Annali 16. *Protecti gladijs subscutis*.

Hic exultantes Salios, nudosq; Lupercos,

Lanigerosq; apices, & lapsa ancilia cælo

665 Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. hinc procul addit

Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,

Et scelerum pœnas, & te Catilina minaci

Pendentem scopulo, Furiarumq; ora trementem,

670 Secretosq; pios, his dantem iura Catonem.

Hæc inter tumidi latè maris ibat imago

Aurea: sed fluctu spumabant cæcula cano:

Et circum argento clari Delphines in orbem

Æquora verrebant caudis, æstumq; secabant.

675 In medio classes æratas, Actia bella,

Cernere erat: totumq; instructo Marte videres

Fèruere Leucaten, auroq; effulgere fluctus.

EXULTANTES SALIOS) Fuere Salij Martis sacerdotes, Alex Nepolit. lib. 1. cap. 26. Ibidem de cœnis Saliaribus. De Salijs supra, *Tum Salij ad cantus*, &c.

NUDOSQVE LUPERCOS) De Lupercis, & Lupercalibus vide Liuium lib. 1. Ouid. 2. Fast. Plutarch. in Romulo. Dionys. lib. 2. Justin. lib. 43. Varron. lib. 4. de ling. lat. Valer. Max. lib. 2. cap. 1. Diximus quædam supra ibi, *Es gelida monstrat sub rupe Lupercal*. ex Alexand. Neapolitan. lib. 4. cap. 12.

LANIGEROSQVE APICES) In apice lanam gerebant, quam *ἐμμεα*, id est velamentum, & filamentum vocabant. Turneb. lib. 29. cap. 31.

LAPSA ANCILIA CÆLO) Ancile, vt placet Varroni, ab ancifu dicebatur, quod ea arma ab vtraque parte, vt peltæ Thracum, incisa sunt: *am* enim apud veteres circum significabat: vnde ancidere pro circumcidere vsurpabant. Ouid. 3. Fast.

Idq; ancile vocant, quod ab omni parte recisum est,

Quemq; notes oculis angulus omnis abest.

Seruius vult ancile dici, quasi vndique circumcisum: aut quasi ἀμφίχειλον, id est vndiq; labrum habens. Festus tradit appellari, quia ex vtroque latere erat recisum, vt summū, infimūq; eius latus medio pateret. vel vt alij malunt, quasi ἀμφίκοilon, hoc est, vndiq; cauū. Ea forma vnum ē cælo in Numæ manus, siue vt Dionys. lib. 2. scribit, in ipsius regiam delapsum est: ad cuius exemplar, & magnitudinem ita alia quam simillima Mamurius faber summa diligentia confecit: ne diuinum illud ab alijs dignosci posset, ac proinde surripi.

Magna religione olim, & singulari cærimonia arma ancilia fuerunt, quæ cælo delapsa, tanquam pignus imperij Romani seruabantur. Ea quotannis stato tempore

per sacerdotes, aliosq; primores vrbs, quos Magister Saliorum delegisset, per urbem circumferebantur, ac demum certo die condebantur. Id fiebat mense Martio: explicantq; hūc ritū Dionysius lib. 2. & Plutarchus in Numa. Cæterum ijs diebus omnibus, quibus ancilia mouebantur, tanta religio homines, vel potius superstitio habebat, nihil vt publicè geri, non arma capi, nō castra moueri, non iter suscipi fas esset: & qui eam consuetudinem migrasset, sacer, improbusq; haberetur: tum etiā quod egisset, infelix, infaustumq; eius capiti crederetur. Ad hūc morē pertinet Taciti locus Histor. 1. Fuere qui proficiscenti Othoni moras, religionemq; nondum conditorum ancilium adferrent: aspernatus omnem cunctationem, vt Neroni quoq; exitiosam, & Cæcina iam alpes transgressus extimulabat. Et Suetonij lib. 8. Expeditionem autem impigrè, & præpropere suscepit, sed & motis, necdum conditis ancilibus. Et Liuij lib. 37. statua deinde ad Hellepontum aliquandiu habuerunt, quia dies fortè, quibus ancilia mouentur, religiosi ad iter inciderant. Iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, seiuixerant ab exercitu. Lipsius Antiq. lect. lib. 5. cap. 16. Ancilia depingit Pierius lib. 42. in Scuto, quem lege.

DUCEBANT SACRA PER VRBEM PILENT. MAT.) Pilentis, & carpentis per urbem vehi matronis concessum esse, quod cum aurum deesset, ex voto, quod Camillus vouerat Apollini Delphico, contulerant, scriptum à Festo. Id Liuius quoque lib. 5. sic exponit. Honorem ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, vt pilentis ad sacra, ludosq; carpentis festo, profestoq; vterentur. In hunc autem locū Seruius: Pilentia sunt vehicula, sicut nūc basternas videmus. Erant.

Erant autem tunc veneti coloris, non ut nunc, rufati, A quibus nisi castæ matronæ uti non poterant. Quod & ab Isidoro refertur lib. 12. ubi & carpentum ab Horatio petorritum appellatum scribit. Diversum porro fuit à carpento & petorrito pilentum, ut pote mollius, quo & interdum per urbem cum sacris solitas vehi Vestales Prudentius lib. 2. in Symmachum testatur. Ideoq; Capitulinus Zenobiam virilis spiritus fœminam vehiculo carpentario usam, raro pilento, equo sapius. Pithœus lib. 1. cap. 5. Vide Alexand. Neapolit. de variis vehiculorum generibus lib. 2. cap. 30.

Matres familiās intelligit, ait Turneb. lib. 11. cap. 6. quæ sacerdotiis præerant. Nam sacerdotes, & virgines etiam Vestales pilentis ferebantur. Prudent. lib. 2. contra Symmachum, *Fertur per medias ut publica pompa plateas Pilento residens molli.* Artemidorus. *παι ἀρμα-τος τετραγών* ita scribit. *φημι δὲ ἀραδὸν ἐλευθέρας γυναιξιν αἶμα καὶ παρθένοις πλυσίαις τὸ διαπλέειν ἀρμα ἐλαύνειν: ἀ-ραδὸς γὰρ ἰσοσύναις ἀνταῖς περιπορεῖται.* De his matribus idem rursus lib. 13. cap. 8.

Ducere sacra, & ferre sacra dicuntur, qui res sacras, & quæ ad sacrum utilia sunt, remque diuinam ferunt. Sic & apud Ciceronem. Verrin. 6. Quæ manibus sublatis sacra quædam more Atheniensium virginum reposita in capitibus sustinebant, canephoræ ipsæ vocantur. Nam canephoræ canistra ferebant, in quibus ea erant posita, quæ ad Quinquatria, aut Cerealia pertinebant. Horat. sat. 8. lib. 2. *ut Attica virgo Cum sacris Cereris, procedit fuscus Hydaspes.* Idem, sat. 3. lib. 1. *sape velut qui Iunonis sacra ferret.* Varro lib. 4. de ling. lat. de sacra via. Quæ sacra quot mensibus feruntur in arcem. Ferunt & sacra sacerdotes, id est, res sacras, aut sacris utiles, & diis consecratas, dedicatasque, diisque sacrificant. Maro 2. Georg.

*Me verò primùm dulces ante omnia Musæ,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore.*

Matronæ autem honestæ apud Romanos in publicis sacris vehiculis vehebantur, in quibus sacra ferebant, quæ respexit Maro. Liuius lib. 34. de lege Oppia. Ne iuncto vehiculo in vrbe oppidoue, aut propius inde mille passus, nisi factorum publicorum causa veheretur. Adducit & illud testimonium è lib. 5. quod supra posuimus. Turneb. lib. 2. cap. 14. * *Varia sunt genera vehiculorum, & carrum, qui & carrus, plaustrum, carpentum, sarcinatum. Sed hæc oneribus vehendis. Gestatoria, carruca, cistum effedum, rheda, petorritum, staticulum. Thense erant sacra vehicula. Pilenta erant muliebria & clabula matronarum. Pilentis molibus, id est, pensilibus. Sunt autem pensilia gestatoria, quos tremulos currus vocamus. Hæc summam ex Budæo annotat. in Pand.*

TE CATILINA MINACI PEND. SCOP.) Ex opinione viuorum & sensu, ad mortuum hominem, & ad orcum demissum poenam transfert acerbissimam, ut illic quoque honore sepulturæ careat, & in sublimi scopulo insepultus pendeat, quæ & apud tragicos imprecatio immanissima habebatur. ut apud Cic. 1. Tusc. è veteri poeta.

*— ipse summis saxis fixus asperis,
Evisceratus, latere pendens, saxa spargens tabo,
Sanie, & sanguine atro.*

Turneb. lib. 23. cap. 3.

De exitu Catilinæ & immnai ferocia prodidit Salustius hæc in extrema historia Catilinaria. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere, integros pro faucibus accersere: omnia prouidere, multum ipse pugnare: sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris simul officia exequabatur. Paulò post. Postquam fusas copias, seque cum pau-

cis relictum videt Catilina: memor gentis, atque pristina dignitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Et infra, non longè. Catilina verò longè à suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat viuus, in vultu retinens. Adde his verba Velleij è lib. 2. Catilina fortissimè dimicans, quem spiritum supplicio debuerat, patriæ reddidit.

HIS DANTEM IVRA CATONEM) Censorium significat, non Uticensem, qui contra Cæsarem bella suscepit. Et supergressus est hoc loco Homeri dispositionem: siquidem ille Minoem, & Rhadamanthum, & Æacum de inferis iudicare dicit: hic Romanum duces innocentibus dare iura commemorat. Seruius.

Huius censorij Catonis laudatio extat apud Plin. lib. 7. cap. 27. Cæteris, inquit, virtutum generibus variè, & multi fuere præstantes, Cato primus Portiæ gentis, tres summas in homine res præstitisse existimatus est, optimus orator, optimus imperator, optimus senator: quæ mihi omnia, etiam si non prius, at tamen clarius fulsisse in Scipione Æmiliano videntur: dempto præterea plurimorum odio, quo Cato laborauit. Itaq; sit proprium Catonis, quater, & quadragies causam dixisse: nec quemquam sapius postulatam, & semper absolutum. Rursus lib. 14. cap. 4. Catonum ille primus, triumpho, & censure super cætera insignis, magis tamen etiamnum claritate litterarum, præceptisq; omnium rerum expetendarum datis generi Romano, inter prima verò agrum colendi, illius aui confessione optimus, ac sine æmulatione agricola. De eodem Seneca epist. 17. M. Catonem Censorium tam Romano populo profuit nasci, quàm Scipionem: alter enim cum hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit.

FLUCTV SPVMAB. CÆRYLA CANO) Dicebat fuisse auream maris imaginem, quomodo igitur statim subiungit *carula*? sed ad genus ipsum respexit, mare enim cæruleum, & cæryla pro mari. Erat igitur cælatura illa habens maris faciem, quamuis non colorem. De spuma autem marina venustè Catull. de nupt. *Tortag remigio spumis incanuit vnda.* Et, *Emergere feri canenti gurgite vultus.* *ἄλσ ποτὶὰ* mare canum à Græcis poetis dicitur. Ab Anacreonte apud Hephæst. *ποτὶδὲν κῦμα.*

ARGENTO CLARI DELPHINES) Cur delphines in maris superficie se vibrantes imminentem significant tempestatē, causam Phisicam leges apud Rhodigin. lib. 8. cap. 6. in extremo.

ÆSTVMQVE SECABANT) Naturalem rem ostendit. Nam semper mare turbatur, cum delphini apparuerint.

IN MEDIO CLASSES ÆRAT. ACTIA BELLA) Descriptionem huius belli ex Velleij li. 2. proponemus, ex qua hæc Maroniana descriptio non parum lucis accipiet, & qui nam utriusq; finis, Antonij, inquam, & Cleopatras fuerit, perspicitur. Cæsare deinde, & Messalla Coruino Coll. debellatum apud Actium, ubi longè antequam dimicaretur, exploratissima Iulianarum partium fuit victoria. Vigeat in hac parte miles, atque imperator: illa, marcebant omnia: hinc reges firmissimi, illinc inopia adfectissimi: nauium hinc magnitudo modica, sed celerior: ex aduerso, illa specie terribilior. hinc ad Antonium nemo, illinc ad Cæsarem quotidie aliqui transfugebant. Denique in ore, atque oculis Antonianæ classis per Marcum Agrippam Leucas expugnata, Patræ captæ, Corinthus occupata, bis ante ultimum discrimen classis hostium superata. Rex Amyntas meliora, & utiliora sequutus, inde illius exemplo vir audax

audax Dolabella, virque clarissimus Cn. Domitius, qui solus Antonianarum partium nunquam reginam nisi nomine salutavit, maximo, & præcipiti periculo transiit ad Cæsarem. Aduenit deinde maximi discriminis dies, quo Cæsar, Antoniusque productis classibus, pro salute alter, in ruinam alter terrarum orbis dimicauere. Dextrum nauium Iulianarum cornu M. Lario commissum, lænum Aruntio, Agrippæ omne classici certaminis arbitrium. Cæsar ei parti destinatus, in quam à fortuna vocaretur, ubique aderat. Classis Antonij regimen Publicolæ, Sotioque commissum. At in terra locatum exercitum Taurus Cæsaris, Antonij regebat Canidius. Vbi initum certamen est, omnia in altera parte fuere, dux, remiges, milites: in altera nihil præter milites. Prima occupat fugam Cleopatra, Antonius fugientis reginæ, quam pugnantis militis sui comes esse maluit: & imperator, qui in desertores seuire debuerat, desertor exercitus sui factus est. Illis etiam detracto capite, in longum fortissimè pugnandi durauit constantia: & desperata victoria, in mortem dimicabatur. Cæsar quos ferro poterat interimere, verbis mulcere cupiens, clamitansque, & ostendens fugisse Antonium, quærebat pro quo, & cum quo pugnarent. At illi quum diu pro absente dimicassent duce, ægrè summissis armis, cessere victoriam: citiusque vitam, veniamque Cæsar promisit, quam illis ut ea precarentur persuasum est. Fuitque in confesso, milites optimi im-

peratoris, imperatorem fugacissimi militis functum officio. Viderit, de suo, an Cleopatraz arbitrio victoriam temperaturus fuerat, qui ad eius arbitrium direxit fugam. Idem locatus in terra fecit exercitus, quum se Canidius præcipiti fuga rapuisset ad Antonium. Quid ille dies terrarum orbi præstiterit, ex quo, in quem statum peruenerit fortuna publica, quis in hoc transcurso tam artati operis exprimere audeat? Victoria verò fuit clemētissima, nec quisquam interemptus nisi paucissimi, & hi qui deprecari quidem pro se non sustinerent. Non prætereatur Asinij Pollionis factum, & dictum memorabile. namque quum se post Brundusinam pacem continuisset in Italia, neque aut vidisset vnquam reginam, aut post enervatum amore eius Antonij animum, partibus eius se miscuisset, rogante Cæsare ut secum ad bellum proficisceretur Actiacum, Mea (inquit) in Antonium maiora merita sunt, illius in me beneficia notiora: itaque discrimini vestro me subtraham, & ero præda victoris. Proximo deinde anno persequutus reginam, Antoniumque Alexandriam, ultimam bellis ciuilibus imposuit manum. Antonius se ipse non segniter interemit, adeo ut multa desidia crimina morte redimeret. At Cleopatra frustratis custodibus illata aspide, morsu sanè eius, expers muliebris metus, spiritum reddidit.

FERVERE (LEV CATEN) In promontorio Epiri, est mons Leucates.

- Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar,
Cum patribus, populoque, penatibus, & magnis diis,
680 Stans Celsa in puppi: geminas cui tempora flammæ
Lætæ vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis, & diis Agrippa secundis
Arduus, agmen agens: cui belli insigne superbum
Tempora nauali fulgent rostrata corona.
685 Hinc cope barbarica, variisque; Antonius armis
Victor ab Auroræ populis, & littore rubro
Ægyptum, viresque; Orientis, & vltima secum
Bactra vehit: sequiturque; (nefas) Ægyptia coniux.
Vnà omnes ruere, ac totum spumare reductis
690 Conuulsum remis, rostrisque; stridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare reuulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos.
Tanta mole viri turritis puppibus instant:
Stupea flamma manu, telisque; volatile ferrum
695 Spargitur: arua noua Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina fistro,
Nec dum etiam geminos à tergo respicit angues.

HINC AVGVSTVS AGENS ITALOS) Cum C Parthos proficisceretur: quibus victis, dum Cleopatraz de statu Reipub. esset longa contentio inter Augustum, Antonium, & Lepidum, placuit, ut totum Orientem teneret Antonius: Augustus Galliam, Hispanias, cum Italia: Lepidus Africam, Sardiniam, Siciliam. Ad causam maioris fidei Antonius sororem Augusti duxit uxorem. Profecti itaque sunt in prouincias suas. Sed Antonius in Ægypto captus est amore Cleopatraz, non vsquequaque, adeo ut ea dimissa, contra

cupiditate festinat, exercitum omnem frigore in Armenia perdidit: ipse cum paucis ad Ægyptum est reuersus, ubi ei suadere cœpit Cleopatra, ut se sortiretur uxorem, derelicta sorore Augusti. Quo facto Augustus vehementer incensus, contra eam cœpit bella moliri. Antonius re comperta, collectis orientis viribus, prior cum uxore venit ad bellum: conflictum est nauali certamine circa Actium Epiri promontorium.

vbi victi sunt Antonius, & Cleopatra, & in fugam co-
acti. Postea occiso Antonio, illa sibi serpentes adhi-
buit. Sed quia civilis triumphus turpis videbatur, la-
borat poeta, vt probe iustum bellum fuisse, dicens,
Augustum esse cum patribus, populoque, Penatibus, &
magnis diis. Contra cum Antonio auxilia peregrina,
& monstrosa Egypti numina. Et reuera in Antonij
exercitu omnes barbari fuerunt, quod & Virgil. dicit.
Vnde etiam de hoc bello egit triumphum: nec enim
ciuile putatum est, quod tantummodò Romano du-
ce gestum est, qui & ipse barbaræ seruiebat vxori, a-
deo, vt prætoriam ei castra concederet, quorumque po-
riebatur imperio, ipsa vocabat exercitum. Vnde est il-
lud de Cleopatra, patrio vocat. agmina sistro. Nam
Antonius consulare tantum sibi detinuit imperium. Il-
le enim ducit exercitum, qui habet in potestate castra
prætoriam. Seruius. * *Quam causâ fuerint belli Actiaci,
quæq; gentes auxilia virisque partibus venerint, docebit Xiphi-
linus in Augusto. Omen insausum Antonio fuit, quod pueri An-
toniani, & Casariani Roma biduo pugnarunt, & victi sunt An-
toniani. Idem Xiphilinus. De eodem breuiter Manilius lib. 1.*

Necdum finis erat, restabant Actia bella
De tali commissa acie, repetitaque rerum
Prælia, & in ponto quæ sitis rector olympi,
Fœminæ sortita iugum cum pompa terendit,
Atque ipsa Iliaco certarunt fulmina sistro.

AVGVSTVS CÆSAR) In eodem foro (Lacedæ-
mone) delubra sunt duo, Cæsari alterum, ei nempe
qui primus apud Romanos solus imperare concupi-
uit, & nouam constituit reipub. formam: alterum eius
filio Augusto dicatum, qui & imperium confirmauit,
& in eo cum dignitate, tum verò opibus augendo, pa-
ternam gloriam facile superauit. Cognomen verò Au-
gusti idem planè voce ipsa pollet, quod Græcorum lin-
gua σεβαστος, id est sanctus, ac ipsa quasi numinis cuius-
dam maiestate colendus. Paulan. in Laconicis. Vnde,
& quare appellatus sit Augustus, docebit te Sueton.
cap. 7. * *Quare posteri Cæsares dicti, & Augusti, fuisseq; Au-
gustorum nomine affectas etiam uxores, sorores, & filias Augu-
storum, tradit Alexan. ab Alex. lib. 1. cap. 2. Eo tamen ut nolue-
runt Traiani uxor, & soror gloriosius sibi ducentes vocari, illa, con-
iugem, hac sororem Traiani Imp. Plin. in Panegyrico. Tiberius au-
tem, & proditum est litteris à Suetonio, cap. 26, cum prouideret Im-
peratoris, cognomenq; patris patriæ, & ciuicam in vestibulo coro-
nam recusasset, in Augusti quidem nomen, quamquam heredi-
tarium, illis, nisi ad reges, & dynastas epistolis addidit.*

CVM PATRIBVS) Vide quæ hic à Germano ex
Tacito afferuntur.

CVI TEMPORA FLAMMAS LÆTA VOM.)
Ad oculos eius referendum putant, de quibus Sueton.
cap. 7.

PATRIVMQVE APERITVR VERT. SID.) Iu-
lij Cæsaris nummi post mortem eius signati cum stella
nunc super vertice, nunc ante frontem, nunc post cer-
uicem, de quo dictum in Eclog. 5. Ecce Dionæi proce-
ssit Cæsaris astrum. Ex quo autem tempore per diem
stella visa est, dum sacrificaretur Veneri genitrici, &
ludi funebres Cæsari exhiberentur (cuius sidus puta-
tum est, Augusto persuadente) in honorem patris Au-
gusti stellam in galea cepit habere depictam.

VENTIS, ET DIIS AGRIPPA SECUNDIS)
Velleius lib. 2. Edificandis nauibus, contrahendoque
militie, ac remige, naualibusque assuescendo certami-
nibus, atque exercitationibus præfectus est M. Agrip-
pa, virtutis nobilissimæ, labore, vigilia, periculo in-
uictus, parendique, sed vni, scientissimus: aliis sanè
imperandi cupidus, & per omnia extra dilationes po-
situs, consultisque facta coniungens.

Tacitus lib. 1. M. Agrippam ignobilem loco,

A bonum militiæ, & victoriæ socium, geminatis consu-
latibus extulit: mox defuncto Marcello generum sum-
psit. De hoc eodem Solinus, cap. 4. prius declarata ra-
tione nominis: Contra naturam est, in pedes pro-
cedere nascentes. Quapropter velut ægrè parti appel-
lantur Agrippæ. Editi minus prosperè viuunt, & de
vita æuo breuiore decedunt. Denique in vno M. A-
grippa felicitatis exemplum est: nec tamen vsque eò
inoffensæ, vt non plura aduersa pertulerit, quam se-
cunda. Nam & misera pedum valetudine, & aperto
coniugis adulterio, & aliquot notis retrouersi ortus o-
men luit. De hoc Agrippa, quantum Cæsari profue-
rit, quantosque ab eodem honores consecutus sit, Xi-
philinus in Augusto.

TEMP. NAVALI FVLGENT ROSTRAT. CORONA)
De bello Siculo, quod cum Pompeio gestum est, Vel-
leius lib. 2. Insigne coronæ classicæ, quo nemo vi-
quam Romanorum donatus erat, hoc bello Agrippa
singulari virtute meruit. Turneb. lib. 26. cap. 29. Se-
neca de benef. lib. 3. Agrippa nauali corona insignis,
vnicum adeptus inter dona militaria decus. Nauali co-
rona solet donari, qui primus armatus in hostium na-
uim transiuerit ait Festus. Habebat autem speciem ro-
strorum naualium.

VARIISQVE ANTONIVS ARMIS) Plin. lib. 32. cap. 2.
vbi differit de admirabili potestate echeneidis piscicu-
li, qui naues retinet etiam in procella, & vento (quod
quidam pro fabuloso ducunt) fertur, inquit, Actiaco
Marte tenuisse prætoriam nauim Antonij properantis
circumire, & exhortari suos, donec transiret in aliam.
Ideoque Cæsariana classis impetu maiore protinus
venit.

ET LITTORE RVBRO) Id est, à littore maris ru-
bri, seu Erythraei. Hoc autem falsò sic nominari, docet
Brod. lib. 3. cap. 9. Quod Græci, inquit, mare Ery-
thræum à rege Erythra, qui ibi (vt mea fert opinio)
regnavit, appellant, hoc Latini rubrum dixerunt: alij,
solis repercussu talem reddi colorem existimantes: alij
ab arena, terraque: alij, tali aquæ ipsius natura, vt scribit
Plinius. Plura affert Strabo. Sæpenumero de multis
sciscitatus sum, qui tempestatibus in hoc eiekti, qui-
que etiam hoc, peregrè in has regiones profecti, multos di-
es contemplati essent, an veritati consentirent, quæ de
eius rubra aqua, & arena partim vulgò iactarentur, par-
tim etiam à claris hominibus, litteris mandarètur: quo-
rum nonnulli infantiam meam mirari, alij stultitiam
meam ridere, qui mihi fucum fieri non sentirem. Ne-
minem porro adhuc tam stolidum nautam reperi, qui
mare illud rubrum nuncupatum, ab Oceano nostro
quidquam differre prædicaret. Quare explosa, reiecta-
que quorundam scriptorum mentiendi licentia, Cur-
tium rectè lib. 8. iudicantem aliquando amplectamur.
Mare certè quo alluitur, ne colore quidem abhorret à
cæteris. Ab Erythra rege inditum est nomen, propter
quod ignari rubere aquas credunt. Hebræi quoq; græ-
cas nugas perosi tam sup, id est mare caricosum, Plinio
non repugnante, appellant, hoc syluis refertum esse lib.
13. memoriæ prodente. Quæ in eo arbores nascantur,
docet lib. 11. Theophrastus.

VIRESCQVE ORIENTIS) Testatur hocalicubi &
Pausanias. Idem in Bæoticis. In partibus Antonij pro-
pe omnes fuere, præter Mantinenses.

VETIMA BACTRA) Vltima, non quantum ad
fines spectat orbis terrarum, sed vltima imperij Anto-
niani: constat enim Bactrianos post se habere gentes
innumeras. Seruius.

SEQUITVRQVE (NEFAS) ÆGYPTIACON.) A Exclamatio est, non in eo tantum, quod Ægyptiam Romanus duxerat, sed etiam quod mulier castra sequebatur, quod ingenti turpitudine apud maiores fuit: unde bellaturus Pompeius, in Lesbo vxorem reliquit. Seruius.

Quod Seruius hic ait, infame fuisse apud veteres, ducere secum in castra vxores, indicat verum esse Propert. lib. 4. epist. Arethusa, ad Lycotam maritum.

*Romanis utinam patuissent castra puellis,
Essem militia sarcina fida tua.*

Et locus ille M. Tullij Philipp. 5. ubi ea de causa irridet Antonium his verbis. Centuriones, quos bene de rebus sentire cognouerat, eosque ante pedes suos, vxorisque suae, quam secum, grauis Imperator, ad exercitum duxerat, iugulari coegit. Apud Senecam Controuers. lib. 9. de Flaminio. Hic est Flaminio, qui exiturus in prouinciam, vxorem à porta dimisit. Augusti temporibus non ita fuisse vsitatum, indicant verba Suetonij cap. 24. Disciplinam seuerissime rexit. Nelegatorum quidem cuiquam nisi grauiter, hybernique demum mensibus permisit vxorem interuifere. Apud Tacitum lib. 3. Annal. Cæcina cenfet, ne quem magistratum, cui prouincia obuenisset, vxor comitetur, allatis rationibus haud spernendis. Verum paucorum assensu auditur, & ei Messalinus in partem alteram qualibus qualibus argumentis responderet. Addit C. Drusus de matrimonio suo. Nam Principibus saepe adeunda longinqua imperij. Quoties D. Augustum in Occidentem, atque Orientem meauisse comite Liuiam? se quoque in Illyricum profectum, & si ita conducatur, alias ad gentes iterum, haud semper æquo animo, si ab vxore carissima, & tot communium liberorum parente diuelleretur. Haftenus Tacitus. Duxit item coniugem secum in expeditionem, quod ego legerim, ipse Germanicus Cæsar, ut videbis apud Tacitum, Mithridates Ponti rex, Belisarius Iustiniani dux strenuissimus. Silius quoque lib. 3. Punior. Imilcen vxorem Annibali adiungit in castris, & in ipsa obsidione Sagunthi, quam tamen Alpes transurus dimittit. Alexander quoque M. militibus vxores habere in castris permittit. Auctor Iustin. lib. 12. De mulieribus, quomodo castris plane prohiberentur, Alex. ab Alex. lib. 1. cap. 12. 35.

Pro corollario admisceamus aliqua ex Lipsio de Milit. Rom. lib. 5. dial. 18. Enimvero non Romani solum hic ita casti, sed Macedones, & Græci: ac de Philippo rege proditum, quod is bello in Thebanos, cum duo iuuenes psaltriam mercede conductam in castra induxissent, re cognita, ambos extra fines regni sui relegarit. Non ante multa sæcula ipsa Germanorum natio, quæ maximè nunc istic peccat, morem, aut legem hanc habuit in castris. Extat in Ligurino Guntheri poetæ, qui tum vixit, inter res Friderici primi Imperatoris in Italia gestas ista lex.

*Non erit in nostris nobiscum femina castris.
Qui reus extiterit, spoliis nudatus abibit
Turpiter, & naso mutilabitur illa resecto.*

De Cleopatæ fortuna in illo nauali prælio Ouid. lib. 15. Metamorph.

*Romanique ducis coniux Ægyptiæ tædæ
Non bene fisa cadet: frustra quoque erit illa minata
Seruitura suo Capitolia nostra Canopo.*

De eadem, & Antonio pugna Actiaca victis, & fugatis exultat Horat. libr. 1. Ode 37. ubi præterea infaustum mulieris huius, generosum tamen interitum tangit:

quippe quæ toto corpore venenum à morsu aspidum, quas ipsa sibi admouerat, combibens decessit. Ab impudicitia, ambitione, πλεονεξία notissima est. Sed quod propter libidinem dominandi vel ipsum fratrem veneno perdidit, & sororem per Antonium Ephesi sustulit, & alios insuper consanguineos luce spoliavit, hæc paucis comperta arbitror. Hæc femina, ubi intra vngues suos Antonium conclusit, eius auctoritate, potentiaque ad explendam cupiditatem suam inexplabilem abusa est: nec aduersus eos, quorum opes, & pecunias adamauerat, hominem irritare, & extimulare vnquam destitit. Vndeunque lucra alicuius odor afflabatur, eò ipsa toto animo, apertisque faucibus ferebatur: nec templorum, nec sepulcrorum sanctitatibus parcebat, & furto etiam, ac sacrilegio quæ sita ad se deriuare nihil verebatur: omnia eodem ordine habebat, sacra profana, priuata publica: quin regna integra, & prouincias per scelus adiungere sibi contendebat: nec quidquam immensæ eius cupidini satis esse poterat. Iosephus Antiquit. lib. 15. cap. 4. Belli lib. 1. cap. 13. Pactum ei Romanum imperium ab Antonio affirmat & Propert. lib. 3. eleg. 10.

*Coniugis obsceni pretium Romana poposcit
Mœnia, & adductos in sua regna patres.*

ROSTRISQVE STRIDENTIBVS) tridentibus legendum.

MONTES CONCVRR. MONT. ALT.) Nempe & Florus docet tantas structuras, molesque Antonio fuisse exitio, cui assentitur ille Prudentij locus.

*Institant tennes cymbæ, fragilesque phaseli
Inter turritas, Memphisica rostra, liburnas.*

TVRRITIS PVPPIBVS) Ab Agrippa genus id turrium inuentum scribunt, quæ de tabulatis subito erigerentur, simulac in prælium foret ventum, ad quod alludit poeta. Rhodigin. lib. 29. cap. 27.

TELIS VOLAT. FERRVM SPARGITVR) Ambitiosè, ut loquitur, Seruius. Tela sparguntur, quæ non sunt sine ferro. Sed quanto hoc venustius, volatile ferrum telis spargitur?

ARVA NOVA NEPT. CÆDE RVB.) Noua cæde, id est, magna, nimia. Nam non dicit reuera noua, quum alia fecerint bella ciuilia, & cædes aliæ in ipsis. Seruius.

* Hic mihi illud Horatianum occurrit, ex Ode 7. Epod.

Parumne campis, atque Neptuno super
Fusum est Latini sanguinis?

Considera porro libertatem poeta, etiam arua Neptunia vocare audit, quæ alibi campos liquentes, campos salis. Plant. ni fallor, Neptunia prata.

REGINA IN MEDIIS) Verisimile est, Propertium recordatum huius loci, cum illa scriberet indignabundus in Cleopatram, lib. 3. eleg. 10.

Scilicet incesti meretrix regina Canopi

Vna Philippeo sanguine adusta nota,

Ausa Ioui nostro latrantem opponere Anubim,

Et Tiberim Nili cogere ferre minas,

Romanamque tubam crepitanti pellere sistro,

Baridos & contis nostra liburna sequi,

Fœdag, Torpeio canopea tendere saxo,

Iura dare statuas inter, & arma mari.

Quid nunc Tarquinij fractas inuauit esse securas,

Nomine quem simili vita superba notat,

Si mulier patiendæ fuit? cape Roma triumphum

Et longam Augusto salua precare diem.

Fugisti tamen in timidi vago flumina Nili,

Accepere tua Romula vincla manus.

Brachia spectanti sacris adorsa colubris,

Et trahere occultum membra soporis iter.

PATRIO SISTRO) Ex Plutarcho docet Turneb. A fistrum, instrumentum Ægyptium, ab agitatione nomen cepisse (*sila* est agito) quod concussum tinnitus argutos redderet, parte sui superiore rotundum, cælaturumque. Vide plura apud German. in Paralip. Propria, & peculiaria fuisse Ægyptiis fistra, patet ex Quid. Amor. lib. 3. eleg. 8. *Quid nos sacra iuuant, quid nunc Ægyptia profunt Sistra?* Martial. lib. 12. de sacerdotibus Ægyptiis *Linigeri fugiunt calui, sistrataq; turba.* Ouid. de Ponto lib. 1. eleg. 1.

*Ecquis ita est audax, ut limine cogat abire
factantem Pharia tinnula sistra manu?*

Apuleius lib. 2. Metamorph. Miserere per cælestia sidera, & arcana Memphitica, & fistra Phariaca. Hæc & plura collegit Tiraquell. in Alexan. Neapolit. libr. 3. cap. 2.

NEC DVM A TERGO GEM. ANGVES) Aspides, quas brachiis admouit, ut earum veneno sibi mortem conciliaret. Pulcherrimam vestem induit, ait Xiphilinus, ornataq; elegantissimè, ac in lectulo recumbens mortua est, aspide ad se in urnula portata, vel (ut quidam putant) brachio compuncto acu, qua solebat capillos suos crispas facere: quæ quod venenata esset, percelerè ei interitum attulit.

- Omnigenumq; Deum monstra, & latrator Anubis,
Contra Neptunum, & Venerem, contraq; Mineruam
700 Tela tenent. sæuit medio in certamine Mauors,
Cælatus ferro, tristesq; ex æthere Diræ.
Et scissa gaudens vadit Discordia palla:
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
705 Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, & laxos iam iamq; immittere funes.
Illam inter cædes pallentem morte futura
710 Fecerat ignipotens vndis, & lapyge ferri.
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemq; sinus, & tota veste vocantem
Cæruleum in gremium, latebrosa q; flumina victos.

OMNIGENVMQVE DEVM MONSTRA) Nulla gens Ægyptiis superstitionior fuit, qui deos etiam sub forma bestiarum, & rerum aliarum coluerunt. Consule Diodor. libr. 1. cap. 4. ubi etiam causæ 3. afferuntur, quare Ægyptij animantia pro diis venerarentur, & in fine cap. aliæ duæ. Strabon. libr. 18. Apuleium lib. 11. Herodot. lib. 2. Lactant. lib. 1. cap. 20. lib. 2. cap. 14. & 5. cap. 21. Rhodigin. lib. 16. cap. 5. & lib. 2. cap. 17. Versus Iuuenalis adscribentur è sat. 15.

*Quis nescit Volusi Bithynice, qualia demens
Ægyptus portenta colat? crocodilon adorat
Pars hæc, illa pauet saturam serpentibus ibin.
Effigies sacri nitet aurea cercopitheci.*

LATRATOR ANVBIS) Cynopolitarum deus in Ægypto fuit Anubis, quem cum capite canino figurabāt. Proditum memoriæ, eum vnā cum Osiride gigantes ex Italia pepulisse. Fuisse autem canino capite, inde factū, quod Isis, & Osiridis corpora custodierit, quod quidem canibus peculiare est. Ea q; de causā in veteribus nummis canem galeæ insculptum videre licet. Pierius lib. 5.

CONTRA NEPTVNVM, ET VEN.) Homerum sequitur, qui deos dicit contra se pro diuersis partibus habere certamen, dum alij scilicet Græcorum, alij Troianorum partes tuentur. Seruius.

TRISTESQVE EX ÆTHERE DIRÆ) Diræ propriè sunt vltices deæ: & bene has interessè dicit prælio ad puniendum Antonium, qui matrimoniale læserat scudus. Seruius.

SCISSA DISCORDIA PALLA) De Discordia repete, quæ annotauimus ad Eclog. 1. ibi, *En quo discordia cinis Perduxit miseros.* Aristides Orat. de concordia ad Rhodios, vtriusque imaginem ita concipit. Debetis itaque non secus, ac si pictor aliquis vtriusque vobis imaginem proposuisset, aut etiam poeta quis descripsisset, alteram decoram, concinnam, boni coloris, gratiosam, secum per omnia consentientem, è cælo reuera ad homines delatam: alteram visu maximè formidabilem, capite supino, labris liuidis, oculis distortis, inflatam, recentibus perfusam lacrymis, manibusq; rapacibus, gladio in pectus inclinato, exilibus, & obliquis pedibus, vndique circumposita, veluti reti, caligine tenebrosa, per quam pleraque in sepulchris, non in templis visantur. debetis igitur harum alterutram vicissim aspicientes, &c.

CVM SANGVINEO FLAGELLO) Virgis aut è sanguineis fruticibus, ut terror inesset in cruento earum colore: aut quæ ad horrorem, ut existimo, cruentabantur, quibus parricidæ cædebantur. Et Fecialis hasta sanguinea, & cruenta bellum indicebat. Liuius lib. 1. ut Fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam, ad fines eorum ferret. Credibile sit, huc respicere Virgilium. Turneb. lib. 8. cap. 23. Vide lib. 12. in illum versum, *circumq; atra formidinis ora Iræq; insidiaq; Dei comitatus aguntur.*

BELLONA) A veteribus Duellona, ut duellum bellum, soror, & vxor Martis, ut ait Augustin. in Ciuit. Marti equos, & currum instruit, ut Statius canit in Thebaide. Vide Gyrard. Syntag. 10.

ACTIVS ARCVVM INTEND. APOLLO) Significatur Aëtra: nunc latius accipit hoc nomen. Animaduerti enim, nomine Indiæ antiquos latissime esse abufos, ut Æthiopes etiam eo significarent, ut 4. Georg. *Vig. coloratis annis deuenit ab Indis*. Et ibid. *Imbellem auertis Romanis arcibus Indum*. Parthum enim significat, credo quod Parthis India etiā pareret, & in eorū præfidijs Indi etiā militaret. Hyginus, Iouis in India Thebas Thebaidos nomine nutricis suæ, quæ hecatompylæ appellatur, ideo quod centū portas habent. Hic Hyginus Indiam etiā appellauit superiorē Ægyptum, Æthiopiam finitimam, in qua erant Thebæ. Rursus, Liber in India Ammonem. Ita mediterranea Africæ Indiæ nomine afficit: quod quidē & nostrates faciunt, qui, quidquid prope modum transmarinum huc affertur, ex India aduectū dicunt. Sic fabas Indicas nominant, triticum Indicum, gallinas Indicas. Ne multa, quidquid domi nostræ non nascitur, pene Indiæ ferim⁹ acceptū. Turneb. lib. 21. c. 9.

Ennius Alcmaëone.

Intendit crinitus Apollo

Arcum auratum luna innixus.

Ad hosce versus eruditē Hieron. Columna. Effingebant, inquit, veteres Apollinis simulacra cū telo, arcu, & pharetra. Qui si telum in manib⁹ habeat, dicitur esse noxius. Stadius. 1. Thebaid. *arcu crudelis iniquo Pestifera arma iacit*. Cum verò recondit, placidus, & beneuolus. Hinc Homerus principio Iliad. sagittas ante omnia ei tribuit, eundemque facit, & pestilentia, & salutis auctorem. *Neg. enim semper*, ut ait Horatius Ode 10. lib. 2. *arcum Tendit Apollo*, qui frequentius ἀκρίσιος, & ἀλεξιμανῆς esse solet, malaque propellere, quam immittere. Cum verò noxius est, Apollinem ferunt dictū ἀπὸ τῶ ἀποβάλλειν, hoc est, ab iaciendo. Is porro non hominibus tantum formidabilis erat, sed ut Proclus Lycius testatur in hymnis, ipsi dæmonibus, qui hominibus perniciosi sunt. Lege cætera, si videtur.

ÆGYPTVS, ET INDI) Indos ait, ut arbitror, quia Antonius vires Orientis, & vltima secum trahebat Ba-

triam, nunc latius accipit hoc nomen. Animaduerti enim, nomine Indiæ antiquos latissime esse abufos, ut Æthiopes etiam eo significarent, ut 4. Georg. *Vig. coloratis annis deuenit ab Indis*. Et ibid. *Imbellem auertis Romanis arcibus Indum*. Parthum enim significat, credo quod Parthis India etiā pareret, & in eorū præfidijs Indi etiā militaret. Hyginus, Iouis in India Thebas Thebaidos nomine nutricis suæ, quæ hecatompylæ appellatur, ideo quod centū portas habent. Hic Hyginus Indiam etiā appellauit superiorē Ægyptum, Æthiopiam finitimam, in qua erant Thebæ. Rursus, Liber in India Ammonem. Ita mediterranea Africæ Indiæ nomine afficit: quod quidē & nostrates faciunt, qui, quidquid prope modum transmarinum huc affertur, ex India aduectū dicunt. Sic fabas Indicas nominant, triticum Indicum, gallinas Indicas. Ne multa, quidquid domi nostræ non nascitur, pene Indiæ ferim⁹ acceptū. Turneb. lib. 21. c. 9.

VNDIS, ET IAPYGE FERRI) Nostri namque Galli (inquit Phauorinus ē Gallia oriundus, apud Gellium lib. 2. cap. 22.) ventum ex sua terra flantem, quem seuiussum patiuntur, Circium appellant, à turbine opinor, eius, ac vertigine: *ιάπυγα* ex ipsius Apuliæ ora proficiscentem, quasi finibus Apuliæ eodem, quo ipsi nomine, Iapygem dicunt. Eum esse propemodum Canrum existimo. Nam & est occidentalis, & videtur aduersus Eurum flare. Itaque Virgilius Cleopatram ē nauali prælio in Ægyptum fugientem, vento Iapyge ferri ait: equum quoque Apulum eodem, quo ventum vocabulo appellauit lib. 11. hoc verò, *procul Orphitus armis Ignotis, & equo venator Iapyge fertur*. * De fuga Cleopatras in Ægyptum, quomodo Casari captiua iam blandita sit, quo pacto Antonius ibidem mortem sibi conscuerit, & in sinu Cleopatras obierit, hac omnia ex Dione Xiphilino in Augusto.

MAGNO CORPORE NILVM) septemfluo. In Georg. *magnumq; fluentem*.

VOCANTEM CÆVL. IN GREMIVM) Hoc de historia est. Nam legitur, Cleopatram præfagio mortis futuræ oblitam esse recessus Ægypti petere, in quibus poterat facile bella reparare, de qua re se moriens dicitur increpasse. Seruius.

- At Cæsar triplici inuectus Romana triumpho
 715 Mœnia, dijs Italis votum immortale sacrat,
 Maxima tercentum totam delubra per urbem.
 Lætitia, ludisq; viæ, plausuq; fremebant.
 Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ:
 Ante aras terram cæsi strauere iuueni.
 720 Ipse sedens niueo candentis limine Phœbi,
 Dona recognoscit populorum, aptatq; superbis
 Postibus. incedunt victæ longo ordine gentes.
 Quam variæ linguis, habitu tam vestis, & armis.
 Hic Nomadum genus, & discinctos Mulciber Afros,
 725 Hic Lelegas, Carasq; sagittiferosq; Gelonos
 Pinxerat: Euphrates ibat iam mollior vndis:
 Extremiq; hominum Morini, Rhenusq; bicornis,
 Indomitiq; Dax, & pontem indignatus Araxes.
 Talia per clypeum Vulcani dona parentis
 730 Miratur: RERVMOVE IGNARVS IMAGINE GAUDET,
 Attollens humero famamq; & fata nepotum.

TRIPlici TRIUMPHO) Tres enim Augustus habuit triumphos: nam primo die triumphauit exercitus, qui Antonium vicerat: secundo, qui Dalmatas: tertio ipse cum Alexandrino est ingressus triumpho. Seruius.

VOTVM IMMORTALE SACRABAT) Hoc est, nuncupatis votis debitum consecrabat. In quam sententiam, & verba Valerius lib. 1. In quo cum Marcellus quintum consulatum gerens, templum Honori, & Virtuti, Clastidio prius, deinde Syraculis potitus, nuncupatis votis debitum consecrare vellet, à collegio augurum impeditus est. German.

OMNIB. IN TEMP. MATRVM CHORVS) Matrum meminit signatè, quoniam in precibus, & supplicationibus, & omnino in colendis sanctè cælestibus, præcipua solet esse laus mulierum: rectèque D. Augustin. deuotum fæmineum sexum vocauit. Ibat igitur populus in supplicationibus gratulatum dijs per templa omnia, idque aliquando etiam 50. diebus, qualis nomine trium Imperatorum Hirtij, Panfæ, & Octauij decreta est. Vide Philipp. 14. 35.

ANTE ARAS TERRAM CÆSI STR. IUVEN.) In pompa Romani triumphi, secundum tibicines, qui modos triumphales faciebant, ibant boues albi, cornibus inauratis, vittis, ac fertis reuincti, ad sacrificium Ioui, dextra, læuaque popæ succincti, aureas, argenteasque pateras præferentes. Oratio bonis immolandi ad Iouem perquam lepida est apud Arnobium, lib. 7. cuius partem attexam. Ergone ô Iupiter, aut quis alius deus es, humanum est istud & rectum, aut æquitatis alicuius in æstimatione ponendum, ut cum alius peccauerit, ego occidar, & de meo sanguine fieri tibi patiaris satis, qui nunquam te læserim, nunquam sciens, aut nesciens tuum nomen, maiestatemque violarim. Animal, ut scis, mutum, naturæ meæ simplicitatem sequens, nec multiformium morum varietatibus lubricum. Nunquid aliquando tuas laudes minus sanctè, diligenterque perfeci, &c.

Eidem Ioui libenter, & multos boues albos victor mactabat Marcus Imp. In quem proinde illud iactatum, sanè iocosum. Οἱ λευκοὶ βόες μάρκῳ τῷ καίσαρι, ἀντὶ τῆς νίκης, ἡμεῖς ἀπολώμεθα. Id est, candidi boues Marco Cæsari. Si tu viceris, nos perijmus. Addam his duas γλώσσας aureas Philonis lib. De plantatione Noe. Deus omnes male sibi conscios, etiam si quotidie centum boues immolenti auersatur: infantes vero, etiam si quotidie centum boues immolent, auersatur: infantes vero, etiam si nihil omnino sacrificent, amplectitur, Gaudet enim Deus aris nullo igne calentibus, quas cingit virtutum chorus. Idè eod. li. Nemo malus sacrificat reuera, etiam si perenni sacrificio decem millia bouum immolaret quotidie. Nam præcipua victima mens ipsa, non est integra: laesis vero non est fas aras attingere.

NIVEO CANDENTIS LIM. PHOEBI) In templo de solido marmore effecto, allato à portu Lunæ.

DONA RECOGNOSCIT POP.) Aurum coronarium dicit. Id specie triumphorum vel oblatum, vel exactum. Origo fuit, ut socij, & amici victori Imperatori coronas aureas offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes, quæ ante ipsum in triumpho prælatæ, populo ostendebantur. Postea inualuit, ut pro ijs pecunia, & aurum in coronas offerretur, & hoc propriè aurum coronarium. Errat itaque Seruius, qui ad hunc poetæ locum ita scribit. Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam. Non enim ab ipsis iam victis ob vitam datam, sed à socijs amicisque ut dixi, datum tamen in pecunia, titulo coronario. Ut

Apud Polybium in Fragmentis. οἱ γεραιοὶ ἐξεδάνασαν τὸν ἀντίοχον τὸν βασιλέα πεντακοσίοις ἀργυρίαις ταλάνοις: Græci coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis. Hæc carptim ex Lipio de magnitud. Romana lib. 2. cap. 9.

QVAM VARIE LINGVIS) Lucret. lib. 5. Quòmodo genus humanum variante loquela Cæperit. Vnde & μέγας ἄνθρωποι.

DISINCTOS MULCIBER AFROS) discinctos dixit, inhabiles militiæ: omnes enim qui militant, cincti sunt, aut certè inefficaces. Vnde & græcè ἐὺζωνος appellatur, non qui bonam habet Zonam, sed qui est strenuus. Seruius.

Macedonum lex erat militaris, ut qui miles hostem non occidisset, non militari cingulo, sed capistro cingeretur: quod apud Carthaginenses seruatum legimus, ut discinctos, postremos homines ducerent, tamen Astorum peculiaris feratur mos, fluxa tunica, & discinctos incedere. Alex. ab Alex. lib. 1. cap. 20. Iuuenal. Sat. 8. Cum tennes nuper Marius discinxerit Afros.

Inter pœnas militares fuit etiam, discingi, & turpi habitu prostitui, nempe ut parum viros. Liuius lib. 26. de Marcello. Centuriones manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladijs, discinctos destituit. Sueton. de Aug. cap. 24. Pro cætero delictorum genere varijs ignominijs affecit, ut stare per totum diem iuberet ante Prætorium, interdum tunicatos, discinctosque. Plutarchus de Catullo. Quosdam notauit, ut discincti fossam foderent, exercitu spectante. Zosinus de Iuliano lib. 3. Amictos veste muliebri per castra duxit, rarus militibus qui viri essent, eam pœnam grauiorem morte futuram. Hæc Lipsius lib. 5. de Milit. dial. 18.

Multa epitheta sunt apud Virgil. quæ ab ipso facta creduntur: sed ea traxit à veteribus, partim simplicia, ut Mulciber de Vulcano, quod ignis sit, & omnia mulceat, ac domet, petulcus hædus, liquidus ignis, triflesque lupini, id est amari, auritus lepus. Partim composita, ut arcitenens, syluicola, veliuolum, vitifator, noctuagus, bimembres, caprigenum. Vide Macrob. Saturnal. lib. 6. cap. 5. Mulciber, inquit Festus, à mulcendo ferro dictus est: mulcere enim mollire, siue lenire est. Pacuuius, Quid me obtutu terras, & mulces laudibus.

EUPHRATES IBAT IAM MOLLIOR VND.) tanquam scilicet sese submittens, & Augusti dominatum agnoscens.

EXTREMIQUE HOMINVM MORINI, RHENVSQVE) Mentio est Morinorum, & Rheni, quod imperante Augusto Carinas Morinos, & Sueuos deuicerit, de ijsque Augustus triumphauit, ut à Dione scriptum est lib. 51. Turneb. 23. cap. 5. Hi sunt, ut docet Seruius, in finibus Galliæ, qui Britanniam spectant. Sic & Homer. Ἔθιοπας ἐσχάτους ἀνδρῶν.

RHENVSQVE BICORNIS) Et si cornigeri amnium dij finguntur, vnde & tauriformis Ausidus ab Horatio dicitur Ode. 14. lib. 4. tamen etiam cornua amnium ipsum ostia, & ora dicuntur, ut hic Rheni, exit enim duobus ostijs in Oceanum. Sic & Valerius lib. 8.

Haud procul hinc ingens Scythici ruit impetus Istri, Fundere non uno tantum quem flumina cornu Accipimus.

INDOMITIQUE DAE) Intimæ Scythiæ Asiaticæ populi sunt Dax, seu Dax, seu Dax, ad extremum ferè veteribus cognitum orientem Stephano περὶ πόντων, lib. 7. Pomponio lib. 1. cap. 8. & lib. 3. cap. 21. & Plinio lib. 16. cap. 17. Notauit Delrius in Senecam.

PONTEM INDIGNATVS ARAXES) Non abs re dictum est à Marone. Nam vt refert Isidorus lib. 13. cap. 21. cum Alexander eum transgredi veller, ponte fabricato, tanta vi inundauit, vt pontem dirueret. Seruius notat id Xerxem conatum fuisse facere. Turneb. lib. 19. cap. 20. Hunc fluium Eustathius vult nomen sortitum à τὸ ἀγρόν τῆ δρυΐτι τὸ πρύμα. Sed tamen pontem Augustus imposuit, Vnde, indignatus pontē. Magnus scriptor Plutarchus, ipse quoque suo verbo quod huic Latino responderet, vsus est, de nouo vino, oleoque loquens: dixit enim ipsa indignari, cum feruet scilicet vinum, & quasi pati non potest, se claudi, & vase aliquo contineri: eodemq; pacto recens oleum non ita quie-

scitum, sedatumque est ardens in lucernis, vt postea, cum tanquam maturitatem sensit: quo tempore non scintillat, atque vt Virgiliano verbo vtat, indignatur. Verba Plutarchi in Sympos. quæst. sunt hæc. ὃ δὲ τὸν οἶνον εἰς καὶ ἐστὶ μόνον ζῆν, καὶ ἀγανακτεῖν. ὃ δὲ τὸ λαίον, αὐτὸ ἢ νεύγει, ἐν τοῖς λύχνοις. Victor. lib. 36. cap. 10.

RERVVM QVE IGNARVS IMAGINE GAVD.) Non dum rem ipsam gestam cognouerat, immo nec cogniturus erat: veruntamen illis futurorum imaginibus, & præuijs significationibus admodum recreabatur. Ita puto intelligendum, quod ait Seruius, ignarus erat veritatis.

SYMBOLARVM
IN P. VIRGILIVM MA-
RONEM LIBER XIV.

Ad nonum Aeneidos.

SYNOPSIS.

Pud Euandrum gerebantur, quæ libro præcedente commemorata sunt, veneratq; eius suasu in Tusciam Æneas, auxilia quæsiturus. Non se deserit Juno interea, Irim ad Turnum, in luco forte auum Pylum quibusdam cerimonijs colentem, eiq; seriantem amandat, ad Troianorum castra, summi ducis præsentia destituta fidenter inuadenda cohortatur. Occasione ista optari meliorem nullam posse. Exhilaratus eo viso Turnus, sustollit in calum manus venerabundus, ibiq; signa fausta conspiciens, ingentes concipit animos, hausta aqua de flumine lustratur, deos orat, vt cogitata procedant feliciter. Confusa hæcenus copia ordinatim disponuntur: ita quadrato, perpetuoq; agmine, Turno in medio supra omnes eminente atq; conspicuoq; per patentem campum ad obsidenda Troianorum castra Rutuli gradiuntur. Illi è sublati longè lateq; puluerum nubibus, hostis aduentum præcipiunt: Caicus primus reliquos commilitones ad arma corripienda, parandamq; propugnationem impellit. Minime cunctandum rati Troiani, ad portas custodes constituunt, muros defensoribus complent. Cupiebant illi quidem vehementer exire, & equo campo cum hoste configere, ne eos Ænea interdictum continuisset. Nam is ad Euandrum abiens, vt rerum militarium scientissimus, seriò iusserat, si ab hostibus peterentur, quoniam exiguo essent numero, ne foras se darent: sed oppugnationem exciperent, ac bellum mœnibus propulsarēt. Turno mora nimis longa, & incessus copiarum suarū videri lentior. Quare cū aliquot selectis equitibus antecedit, equo Thracio insidens, Latinos ad urbem adoriendam incendit: contortoq; iaculo eius rei initium ipse facit. Sequitur alacriter, & acclamat imperatori suo exercitus. Troianos pro effæminatis, & ignauis habent, qui prodire, & se in campum dare non audeant.

Verum